JOHN SCOTUS ERIGENA METAFİZİĞİ

Aydın Topaloğlu

İstanbul, 2014

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar 5
Önsöz.....7
Giriş 12
Erigena'nın Hayatı 21
Erigena'nın Eserleri.....33
Erken Dönem Çalışmaları 33
Çeviriler 36
Özgün Eserler.....45
Erigena Metafiziğinin Kaynakları 52
Yeni Platonculuk 52
St. Augustinus.....63
Hristiyan Yunan Düşüncesi 66
St. Basileios 67
Nyssa'lı Gregorios 70
Nazianzo'slu Gregorios 74
Pseudo Diyonizos.....76
İtirafçı Maximus.....83

Erigena Metafiziğinde İlk Tartışmalar 91
Alınyazısı, Kötülük ve Özgür İrade 94
Akıl-Otorite Karşıtlığı 101
Erigena Metafiziğinde Doğa 105
Var Olanlar 109
Var Olmayanlar 112
Doğanın Katmanları 115
Tanrı 118
Tanrı'da Hareket ve Aşk 122
Tanrı'nın Tecellisi (Theophany) 125
Tanrı'nın İfade Edilemezliği 132
Tanrı'nın Öz Ötesi Oluşu 136
Tanrı'nın Birliği 138
İlk Nedenler 142
Evren 147
Dünya 148
İnsan 151
Hiçlik (Tanrı'ya Dönüş) 158
Sonuç 164
Kaynakça 173
Dizin 178

Kısaltmalar

a.e. Aynı Eser

a.g.e., Adı geçen eser

Alm. Almanca

bk. Bakınız

c. Cilt

çev. Çeviren

d. doğum

ed. Editör

Fr. Fransızca

İng. İngilizce

M.Ö. Milattan Önce

M.S. Milattan Sonra

Ö. Ölüm

s. Sayfa

S. Sayı

vb. Ve benzeri

vd. Ve devamı

Ö n s ö z

"Doğa sonsuza kadar Tanrı'dan ayrı kalamazdı, dönüşü de yine ona olacaktır" diyen John Scotus Erigena (815- 877), varoluşu bütün yönleriyle tek bir sistem içerisinde açıklamaya çalışan, diyalektiği ve sentezci kişiliğiyle dikkat çeken, Grekçe ve Latinceyi çok iyi bilen IX. yüzyılda yaşamış İrlandalı bir düşünürdür. Çevirileriyle Antik dünyayı Skolastik döneme taşımış, Yeni Platoncu düşüncenin yayılmasını sağlamıştır. Batı dünyasında Boethius'tan (480-524) Anselm'e (1033-1109) kadar süren uzun bir duraklama devresinde yetişmiş, Ortaçağın en ince ve en derin kişiliklerinden birisidir.

Bütüncül sistemi içerisinde bir yandan felsefeyle dini, diğer yandan akıl ile otoriteyi uzlaştırmaya çalışan, Erigena, aynı şekilde bir yandan Hristiyanlıkla Yeni Plâtonculuğu, diğer yandan aşkın Tanrı inancıyla, içkin Tanrı anlayışını yan yana getirmiştir. Varlıkla-yokluğu

(hiçlik), yaratmayla (Tanrı'dan taşmayla) yok oluşu (Tanrı'ya dönüşü) bir döngü içerisinde değerlendirmiş, karşıtlıkları mevcut varlığın bir parçası olarak açıklamaya çalışmıştır.

İşte biz de bu çalışmamızda Erigena'nın Tanrı'da başlayan ve nihayetinde O'na dönerek, O'nda yok olan varlık anlayışı ile bu varlık anlayışının ilkelerini ortaya koyduğu metafizik düşünceleri kendimize konu olarak seçtik. Bu kararımızın arkasında kuşkusuz Ortaçağdan herhangi bir düşünürü çalışmak veya din felsefesinin önemli bir sorununu belirli bir düşünür çerçevesinde ele almaktan çok öte şeyler bulunmaktaydı. Konunun bizde etraflıca çalışılmış olmaması, eserlerinin dilimize çevrilmemesi, önde gelen felsefe tarihi kitaplarımızda bile ancak bir iki sayfayla geçiştirilmesi, ayrıca konunun sadece felsefe veya teolojiyle (Hristiyanlıkla) değil, mistisizm ve psikolojiyle yakın ilgisinin bulunması da konuyla ilgili zorlukları oluşturuyordu.

Erigena'nın Antik dönem Grek ve Latin dünyasına olan vukûfiyeti, başta Augustinus olmak üzere erken dönem Hristiyan düşünürlerle olan tanışıklığı kendisine

yaşadığı dönemde ayrıcalıklı bir konum kazandırmıştı. Bununla birlikte Pseudo-Diyonizos ve İtirafçı Maximus başta olmak üzere Yeni Platoncu düşünürlere olan hayranlığı oldukça dikkat çekicidir. Alınyazısı, özgür irade ve cehennem azabı konularındaki kiliseyle çatışma pahasına ileri sürdüğü akılcı fikirler, günah ve kurtuluşla ilgili gelenekle ters düşen yorumları, hiçliğin aslında mutlak varlığın başka bir boyutu olduğu düşüncesi, sonuçta bütün çatışma ve karşıtlıklarına rağmen düşüncesindeki birlik çabası Erigena'yı ele almamızda etken nedenler olmuştur.

Çalışmamızda kısa girişten sonra, öncelikle Erigena'nın hayatı, eserleri, metafiziğinin arka planını oluşturan Yeni Platoncu gelenek ve Grek Hristiyan düşüncesi yer alacaktır. Daha sonra ise Erigena'yı önemli kılan ve bizim için özgünlük taşıyan metafiziği üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede sırasıyla Erigena'nın felsefi tartışmalara girmesinde önemli rol oynayan kader tartışması, insanın masumluğu veya günahkârlığıyla ilgili yorumları, felsefe din uzlaşmasıyla ilgili açıklamaları, felsefeyi önceleyişi, varlık anlayışı, Tanrı, ilk nedenler,

evren (dünya ve insan) ve hiçlikten (Tanrı'da yok oluş) oluşan dört katmanlı doğa kavramı ele alınacaktır. Çalışmamız sonuç, kaynakça ve indeks ile nihayet bulacaktır.

Bu çalışma Erigena'nın metafiziği çerçevesinde felsefe, teoloji ve mistisizmin bir uyum içerisinde, çatışmadan ve birbirini yok saymadan ne kadar barışık olabileceklerini, ortak bir açıklamaya katkı yapabileceklerini ve her üç disiplinin anlaşabildiği bir sonuca varabileceklerini göstermesi açısından önemli bir konu olduğunu bizlere göstermiştir. Sonuç itibariyle Erigena'nın düşünceleri eleştiriye açık olsa da felsefe dairesindedir. Geleneksel teoloji veya mistisizmin sınırları içerisinde kalmamış, teolojik sorunların çözülmesi ve orada başarılı olunması için öncelikle özgür sanatların ve felsefenin okutulmasının gerekli olduğunu söyleyecek kadar da cesur davranmıştır. Nitekim bunu yaşamıyla ödemiş ve öldürülmüştür.

Erigena'nın varlıkta, doğada, insanda ve dış dünyada bir birlik görmeye çalışması ve bu birliği başından sonuna kadar kendince tutarlı ve kapsamlı bir biçimde açıklama

gayreti, bu birliğe önem veren disiplin ve kişiler açısından oldukça önemlidir. Varlıktaki diyalektiği, varoluşumuzun gerekliliği olarak görmeyen düşünceler için bu tür gayretler her zaman eleştiriye ve ithama açıktır.

Bu çalışmamızın hazırlanmasında ve yayımlanmasında emeği geçen tüm arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Felsefe tarihi okurlarına, bazen bilinmediği, bazen tahammülsüzlüğü ve bağnazlığı nedeniyle karanlık çağ olarak nitelendirilen Ortaçağ Felsefesine ilgi duyanlara ve sonuçta Din Felsefesi çalışanlarına yararlı olması ümidiyle.

Mayıs, 2014
Üsküdar, İstanbul

Doç. Dr. Aydın Topaloğlu

G i r i ş

"Her şey Tanrı'dan gelmektedir, Her şey O'nunladır, O'ndadır ve O'nun içindir" diyen John Scotus Erigena, Karolanya döneminde İrlanda'dan Avrupa'ya göç etmiş olan, IX. yüzyılın en renkli Hristiyan mistik düşünürlerinden biridir. Sadece Hristiyanlık veya Ortaçağ felsefesi açısından değil, Antik dönem Yunan düşüncesi ve daha sonraki Yeni Platoncu gelenek için oldukça önem arz eden bir filozoftur.

Erigena, bütünü görmeye çalışmış, senteze yönelik çaba göstermiş kuşatıcı ve kapsayıcı bir dünya görüşü kurmaya çabalamıştır[1]. En genelde din ile felsefenin

[1] W. T. Jones, *Ortaçağ Düşüncesi Batı Felsefesi Tarihi, II*, İstanbul 2006, s.273

eşitliğini vurgulamış, Yeni Platoncu bakış açısından gerçeğin rasyonel bir açıklamasını yapmaya çalışmıştır.

Büyük Nikolas olarak bilinen Papa I. Nikolas (800-867) zamanında yaşamış olan Erigena'nın, bir düşünür olmanın yanında ayrıca iyi bir öğretmen, yazar, başpiskopos, mütercim, polemikçi ve mistik olduğu söylenebilir. Kendisini çağdaşlarından ayıran en önemli özellik, temel Yunan kaynaklarına doğrudan başvurmuş olması, bir kısmına yorum yazması, Hristiyan Yunan düşüncesini tercüme ederek kendi dönemine ve daha sonraki yüzyıllara katkıda bulunmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Avrupa'da Karolanya devrinin açtığı entelektüel hareket Erigena'yla devam etmiş, manastırların etkin olduğu bu hareketlilik kısmi de olsa yeni bir uyanışa sahne olmuş ve özgür düşünceleriyle iyi bir tartışma ortamının oluşmasına olanak sağlamıştır. O dönemlerde sıradışı olan bu fikri uyanış uzun sürmemiş, nitekim Erigena'yı takip eden yıllar yine sönük geçmiş, fikri ilerlemeler yerine derebeylik savaşlarına sahne olmuştur.

Batı dünyasında Erigena'nın yaşadığı dönemden hemen önceki veya sonraki duraksamaya rağmen Antik dönemin bilimsel geleneğinin, Doğu'da, Erigena'nın çağdaşı olan Kindi ile başladığını ve felsefi geleneğin 13. yüzyıla kadar parlak bir biçimde İslâm dünyasında devam ettiğini burada ifade etmemiz gerekir. Kindi'nin çevirileri ve antik dönemden miras aldığı konuları işlemiş olması, Batıdaki duraksamanın aksine İslâm dünyasındaki felsefi hareketliliğin ve arayışların en güzel örneğidir. Felsefe tarihçisi Alfred Weber'e göre Erigena ve Kindi'nin şahsında Müslüman dünyasının felsefi sorunlarına Batı Skolastizmi henüz yaklaşamamış, Anselm'e kadar da ciddi bir faaliyet yürütememiş, hatta çocukça sorunlarla uğraşmıştı[2].

Erigena'nın göze çarpan önemli bir özelliği de, tıpkı İbn Rüşd'ün İslâm dünyasında yaptığı gibi, felsefe ile dini uzlaştırma gayretidir. Tabi bunu İbn Rüşd'ten çok önceleri yapması, Erigena'nın bir diğer dikkat çekici yönü

[2] Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul 1993, s. 147

ve felsefesindeki ayırt edici özelliğidir[3]. Kader ve kötülük konusundaki tartışmalarda felsefe lehine takındığı tutum ve kilisenin günah öğretisi karşısındaki duruşu Erigena'nın daha sonraki düşünceleri hakkında yeterli bir bilgi verecektir zaten. Din ve kilise otoritesi karşısında felsefeye olan sempatisi ve akıldan yana tercihi onun ileriki konumunu iyice belirlemiştir.

Erigena'ya göre felsefe ile din arasında bir çatışma değil, tam tersine bir uyum söz konusudur. *Gerçek felsefe gerçek din, gerçek din de gerçek felsefedir*. Tanrı bilgisi, insan bilgisinden geçer ki bu da felsefeyle sağlanır ve önemini ortaya koyar. İnsana mutluluğu ve kurtuluşu sağlayan felsefi bilgeliktir. Tanrı hakkındaki yanlış tutumlar ve bütün teolojik yanlışlar da ilahi hikmetin tesis ettiği özgür sanatları bilmemekten kaynaklanır. İnsan, bütün evrenin kendisinde onarılabileceği ve kurtulabileceği bir varlıktır. Asıl cehennem azabı, bilgisizliktir.

Erigena için inanç başlangıçtır, yetmez, ilerlemek gerekir. Tıpkı iman da güneşin yükselişi gibi olmalı,

[3] Eitenne Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, Çev. Ayşe Meral, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s 205

ruhlarımızda gittikçe derinleşmelidir. Bunu gerçekleştirecek olan felsefedir. Bizleri ışığa doğru götüren sanat da Tanrı'nın içimize yerleştirdiği diyalektiktir. Özgür sanatlar da bu diyalektiği bize sağlayacak unsurlardır.

Yukarıdaki çarpıcı fikirlerinin yanında Erigena'nın felsefe tarihinde çok önemli bir konumu bulunmaktadır. O da kendisinin hem Yeni Platonculuğun son temsilcisi, hem de Batı Roma imparatorluğunun son filozofu olmasıdır. Onunla Antik Felsefenin tamamen bittiği de ifade edilmektedir[4]. Yeni Platonculuk ile Grek Hristiyan düşüncesini uzlaştırma çabası gözükse düşüncesindeki Yeni Platoncu unsurların ağır bastığı ve Skolastisizmin karşıtı olduğu gözükmektedir. St. Augustinus'dan etkilendiği kadar, başta Pseudo Diyonizos ve İtirafçı Maximus olmak üzere, Kapadokyalı düşünürlerden Cesarea'lı[5] St. Basileios, Nyssa'lı[6] Gregorius, Nazianzos'lu[7] Gregorios, İskenderiyeli Origenes ve Aziz

[4] Alain de Libera, *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Ayşe Meral, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 253.
[5] Kayseri
[6] Bugünkü Harmandalı-Aksaray
[7] Bugünkü Güzelyurt-Aksaray.

Ambrosius gibi Yeni Platoncu düşünürler Erigena için oldukça önemlidir.

Kariyerine özgür sanatlar hocası olarak başlamış olan Erigena, Karolanya döneminde eğitimin temelinde yatan Yedi sanata büyük önem vermesine rağmen, Grek teolojisine duyduğu ilgi nedeniyle Latin düşünürlere merak sarmıştı. Ancak Kral Şarl'ın isteği üzerine Sahte Diyonizos'tan tercümelerde bulununca Erigena düşüncesinin geleceği de biçimlenmiş oldu. Bu çeviriler, sadece Erigena'nın Tanrı ve varlık anlayışı üzerinde büyük bir etkide bulunmakla kalmadı, uzun bir süre Batı dünyasındaki Yeni Platoncu teolojinin yayılmasına kapı araladı. Öncelikle, Sahte Diyonizos'un ilk yorumcularından olan İtirafçı Maximus'un iki eseriyle, Nyssalı Gregorius'un insan doğası üzerine çalışmasını çevirdi. Nispeten özgür bir ortamda felsefe yapan Yunan düşünürlerle olan bu yakınlığı Erigena'nın Hristiyanlık yorumlarını da etkiledi. Sadece İncil metnine bağlı kalmakla yetinmedi. Kendisine kötü bir son hazırlayan deruni mistik yorumlara girdi.

Latin ve Grek dünyasının önde gelen eserleriyle beslenen Erigena, sonuçta teolojiyle felsefenin sentezlendiği kendi özgün çalışmasını, *Periphyseon*'u (Doğanın Bölümlenmesi Üzerine) düşünce dünyasına kazandırdı. İleride ayrıntılı bir biçimde ele alacağımız gibi bu eserde *Doğa* bütün evreni, var olan veya var olmayan bütün her şeyi ifade etmektedir. Buradaki var olmama bizim açımızdan var olmama durumudur. Yani bizim varlıklarını bilemediğimiz ve yok saydığımız şeylerdir. Bölümlenme de Doğada en genelden en küçüğüne doğru giden türlerin açılımını, dağılımını ve geri dönüşünü ifade etmektedir. Diğer bir deyişle en geniş açılımdan, yani taşmadan, en mutlak yalınlığa (Tanrı'da hiçliğe) doğru doğanın seyrini dile getirmeye çalışmaktadır.

Erigena'nın diyalog biçiminde yazdığı *Periphyseon,* Hristiyan yorum geleneğinin güzel örneklerinden birisidir. Yeni bir evren görüşü, insan anlayışı, yeni bir yaratılış düşüncesi (pay alma) ve kötülüğü açıklama biçimi geliştirmiştir. Erigena'yı felsefe tarihinde tanınır kılan ve bir anlamda da en çok tartışılmasını sağlayan husus, Tanrı'nın tecellisi ile ilgili görüşleridir. Bazen

panteizm, bazen de monizm olarak değerlendirilen bu yaklaşıma göre doğanın türleri, aynı zamanda Tanrı'nın niteliğidir. Tanrı ezelilik arayan her şeyin sonudur ayrıca. Olan biten her şey bir anlamda bütün Realitenin (Tanrı'nın) hareketleridir. Doğada bir yayılım, açılım, taşma ve dönüş söz konusudur.

Proklos (M. S. 412-485) her şeyin Tanrı'dan geldiğini ve yine ona döndüğünü söylemişti. Zaman da duyumsal dünyaya sınırlı olan, sınırlı bir süreçti. Ancak bir bütün olarak Doğanın zaman içerisinde başlangıcı bulunmamakta idi. Erigena da Proklos'tan hareketle dönüşün zamanların sonunda gerçekleşecek olan eskatolojik bir süreç olduğunu belirtmiştir. Çünkü yaratılan doğa, Tanrı'dan sonsuza kadar ayrı kalamazdı, dönüşü de yine ona olacaktır.

Genelde eserlerini çevirdiği Sahte Diyonizas'u takip eden Erigena, onun gibi düşünerek, Tanrı'nın aslında varlık ötesi olduğunu onunla ilgili bazen olumlu ya da bazen olumsuz nitelikler kullansak da hakkında konuşamayacağımızı belirtmiştir. Tanrı bu anlamda aşkındır, gizlidir, ifade edilemez ve bilinemezdir. Ama

diğer yandan Doğa, aslında Tanrı'nın zuhurundan ibarettir. Yani O'nun tecellisidir (theophany).

Erigena'nın bir yandan Hristiyan olması diğer yandan Hristiyanlığa oldukça ters gelen Yeni Platoncu taşma teorisini benimsemesi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bir yandan Tanrı'nın bilinemez olduğunu söylemesi ve diğer yandan onu doğayla bütünlemesi, doğadaki her şeyde onu görmesi, İslâm düşüncesine özellikle tasavvufun vahdet-i vücut anlayışına hiçte yabancı gelmeyen düşünceleri dile getirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte İbn Arabi'nin (1165-1240) yaklaşık olarak Erigena'dan 350 yıl sonra yaşadığı düşünüldüğünde Erigena'nın özgün konumu kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Erigena'nın Hayatı

IX. yüzyılda yaşamış olan Erigena'nın hayatıyla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Eserleri bilinmesine rağmen, kesin olarak nerede doğduğu ve nerede yaşamını yitirdiği meçhuldür. Bununla birlikte 800 veya 815 yıllarında İrlanda'da doğmuş olduğu ve ilk eğitimini orada aldığı ileri sürülmektedir[8].

Erigena'nın isminde "Scotus"un (veya bazen "Scottus) yanında John sözcükleri bulunmaktadır. "Scotus" ismi, Erigena'nın soyadı olmayıp nereli olduğunu gösteren bir sözcüktür. İskoçyalıların İrlanda'dan gelmiş olması, İrlanda'nın da 11. yüzyıl işgaline kadar "Scotia majör", Büyük İskoçya-adını

[8] Wayne Hankey and Llyod P. Gerson, "John Scotus Eriugena", *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquity*, ed. Lloyd P. Gerson, Vol.II, Cambridge 2010, s. 830

taşıması Erigena'nın bu isimle anılmasının nedenidir. Nitekim Erigena Sahte-Diyonizos'un Yunanca eserlerininin Latince çevirisinde kendisini İrlanda'dan gelmiş, Erin halkından doğmuş olarak tanıtmış, kitabını da İrlandalı, yani, 'Eire'in oğlu anlamına gelen "Erigena" ya da "Eriugena" ismiyle imzalamıştır.

Erigena'daki John ismi, Johannes'in kısaltmasıdır. Filozofumuz özellikle İrlanda Başpiskoposu James Ussher'ın (1580-1655) zamanından sonra bu isimlerle yani John Scotus Erigena olarak tanınmıştır[9]. Biz de çalışmamızda kendisini Erigena olarak zikredeceğiz.

Erigena'nın eğitimini tam olarak nerede aldığı da kesin değildir. Bununla birlikte Latincenin çok yaygın olduğu bir dönemde ve kültür merkezlerinin çoğaldığı bir ortamda yani IX. yüzyılın başlarında, Yunanca bilen birkaç kişiden biri olması ve Antik Yunancadan Latinceye çeviriler yapması oldukça dikkat çekicidir. Yunancayı nerede öğrendiği de tam olarak bilinmemektedir. Ancak

[9] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), Clarendon Press, Oxford 1988, p. 1

İrlanda'da[10], Paris'te veya daha büyük bir ihtimalle Yunan rahiplerin kaldığı Saint-Denis'te öğrenmiş olması muhtemeldir[11]. Kendisi de zaten 867'de bu kilisede rahip olmuş ve keşişlere rehberlik etmiştir. Erigena'ya bu dönemde zaman zaman Platon'a imayla, kendisine filozof kral, bazen de Süleyman yakıştırması yapılmıştır. Bu iltifatlar yönetimde bulunmasından ziyade felsefeyi teolojik bir ortamda ele alması çabaları nedeniyledir.

Eriugena, Karolanya döneminde İrlanda'dan Avrupa'ya göç etmiş çok sayıda bilginden birisidir. Göç etmesinin arkasında adaya yapılan ve gün geçtikçe adanın monastik dokusunu bozan Viking saldırılarının olduğu da söylenmektedir. İrlanda'da yetişmiş olması şaşırtıcı olmamalı, çünkü Patrick'in İrlanda'yı Hristiyanlaştırmasından sonra Hristiyan Doğu'da uygulanan manastır düşünce hayatının, yani bir anlamda ilim ve düşünce hayatının vücut bulduğu mekânların benzerinin (Monastik) Batı dünyasındaki ikinci adresi

[10] Erigena zamanındaki İrlanda'nın sosyo kültürel yapısı ve başta Yunanca olmak üzere eğitim durumuyla ilgili detaylı bilgi için bk. John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 2-9

[11] Eitenne Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, Çev. Ayşe Meral, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 200

VII. yüzyıldan itibaren İrlanda idi. Felsefeye ve ilmi araştırmalara önem veren, bu amaçla manastırları kullanan Karolanya Rönesans'ının olumlu katkısını ifade etmek gerekir. Nitekim Gal'in güneyinde başlayan bilimsel gelenek hem Antik Yunan mirasına hem de teoloji eğitimine ev sahipliği yapacak ikinci gelişim bölgesi olarak kendisine İrlanda'yı seçmişti[12]. Bu dönemde büyük manastırlarda dilsel kültürleri sayesinde İrlandalılar belirleyici bir rol oynamışlardı. Her şeye rağmen Erigena'nın İrlandalı olması, kendisini bu şekilde tanımlaması ve oradaki manastırlarda eğitim almış olma ihtimali dışında İrlanda'yla ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

Erigena, 840'larda, muhtemelen 846 veya 847 yıllarında Frenk Charles le Chauve'nin (Dazlak Şarl) daveti üzerine Fransa'ya gelerek, saray okuluna York'lu İngiliz Alcuin (735-804) sonra (Palace School)[13] yönetici

[12] Alain de Libera, *Ortaçağ Felsefesi*, s. 243

[13] Erigena'nın yönetici olduğu bu okula sadece askeri eğitimin değil, skolastik eğitimin de verilmesi nedeniyle Heiric of Auxerre tarafından bu adın verildiği görülmektedir. Kral Şarl, Saray okulu ve ilgili konular için bk. John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 1-15

olmuştur. Burada özgür sanatlar hocası olarak üç dil dersini (gramer, mantık ve retorik) ve matematikle ilgili dersleri yani aritmetik, geometri, astronomi ve müziği vermiş, Paris'te yaşamaya başlamıştır. Kral Şarl'ın Yunanca kaynaklara olan ilgisi ve bu nedenle Erigena'ya olan sevgisi karşılıksız kalmamış, pek çok Yunanca kaynağın çevirisine ve kendisine ithafen Erigena'dan pek çok Yunanca şiirin yazılmasına neden olmuştur. Ayrıca Kral Şarl'ın bu daveti şaşırtıcı değil, çünkü dedesi *Charles the Great* de (Kral Büyük Şarl) kendisi gibi eğitime önem veren birisiydi. Hatta Erigena'yı Yunan kaynaklara teşvik eden kişinin de Kral Şarl olduğu gözükmektedir. Sarayına Erigena'yı davet etmesi, Laon'lu Pardule ve Reims'li Hincmar gibi bilginlerle teslis ve teoloji tartışmaları yaptırması Kral Şarl'ın önemini ortaya koymaktadır. Kral'ın da ilgisi ve yakınlığı nedeniyle Erigena sarayda ilk zamanlar büyük saygı görmüş ve mutlu günler geçirmiştir. Bu dönemde, yani bir kraliyet hocası olarak, geç dönem Latin yazarı olan ve Laon Katedralinde hocalık yapan V. yüzyıl Platoncu pagan düşünür Martianus Capella'nın (819-875) sosyal bilimlerde bir nevi el kitabı olarak yazmış olduğu, *De*

nuptiis Philologiae et Mercurii (*Philoloji ve Mercury'nin Evliliği*) üzerine yaptığı kısmi yorumlarda bulunduğu gözükmektedir[14].

Saray okulundaki mutlu günlerin yanında Erigena, zaman zaman da sorunlarla karşılaşmış ve doğal olarak paradoksların yoğun olduğu bir dini inanç ortamında kendisini tartışmaların içinde bulmuştur. Kader tartışması ve bununla ilgili olarak insanların Ahiret hayatındaki ebedi mutluluğu veya mutsuzluğu ilk tartışmalardan birisidir. Sorunlar her ikisi de rahip olan Rheims başpiskoposu Hincmar (806-882) ve Laon'lu Pardule'un Erigena'yı Sakson bir rahibin oğlu olan Orbais'li Gottschalk (805-869) ile tartışmaya çekmesi ve onun yanlışlarını çürüttürmeye çalışmasıyla başladı. Gottschalk Augustinus'u okudu ve onun kader üzerine olan düşüncelerini savunmaya başlamıştı. Bu da Hincmar'ı endişelendiriyordu. Eğer Tanrı'nın her şeye gücü yetiyor ve o her şeyi biliyorsa ve yine insan, Tanrı tarafından yaratılan zayıf bir varlıksa ve asli suç sahibiyse, bu

[14] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 20-21; Wayne Hankey and Llyod P. Gerson, "John Scotus Eriugena", s. 830

günahkâr insanın Tanrı tarafından önceden günahkâr olmasının istendiği anlamına gelecekti. Bu durum karşısında da, Gottschalk, o insanın veya kilisenin hiçbir şey yapamayacağını düşünmüştü. Bu kişi sadece Tanrı tarafından lanetlenmiş, günah ona yazılmış ve cehenneme atılmıştı. Bunun aksini söylemek de onun Tanrı'dan daha önemli olduğunu iddia etmek olacaktır ki bu da doğru değildir. Yani sonuç itibariyle bazı insanların seçilmiş olduğu, iyi insanların kurtuluşa erecekleri, diğer yandan bazılarının lanetlendikleri, kötülerin cehenneme gidecekleri önceden belirlenmişti.

İleriki bölümlerde de ele alacağımız gibi Erigena, Gottschalk'ın iddialarına karşılık çift kader olamayacağını ve kaderin önceden belirlenemeyeceğini göstermeye çalışmış, Tanrı'nın hem aşkın ve hem de iyi olduğunu, dolayısıyla onun belirlediği kaderden dolayı kötü olamayacağımızı ileri sürmüştür. Bu amaçla daha sonraları iki defa yasaklanan *De Divina Praedestiatione* / Yazgı üzerine (851) adlı eserini kaleme almıştır. Erigena'ya göre bütün varlıklar tek bir birliğin içinde ve bu birliğin parçasıdır. Bununla birlikte insanlar, ona göre,

kendi tercihleri nedeniyle yine kendilerine kötülük etmekte ve kendilerini lanetlemiş olmaktadırlar[15]. Agustinusçu kötülük ve günah öğretisini benimseyen Erigena'ya göre kötülüğün kendi başına bir değeri ve mevcudiyeti söz konusu değildir, aslında kötülük bir anlamda eksikliktir, yani iyiliğin eksikliğidir, hiçliktir. Günah ise, irade eksik kalıp yanlış yaptığında ortaya çıkan bir durumdur. Ceza da günahın sonucundan başka bir şey değildir. Dolayısıyla bunlar Tanrı'yla ilişkilendirilmemelidir. Mademki günah, Augustinus'un ifadesiyle imkânsızlığa doğru bir düşüş ise, bütüncül hiçliğe ulaşılamadığı için günahkârın cezası arzuladığı hiçliğe ulaşamamasıdır, bir anlamda üzüntü ıstırabı çekmesi ceza olarak da suç işleyememedir. Ancak Erigena cehennemliklerin ateşte yanacakları veya işkence görecekleri fiziki bir cehennem fikrini de reddetmiştir. Günahkâr kötülük işleyemez onun cezası, işlemek istediği, arzuladığı eylemlerden ayrı kalmasıdır. Eckhart da cehennemin yaşayan hiçlik olduğunu ifade etmiştir[16]. Kader tartışmalarından sonra Martianus Capella

[15] Henry Bett, *Johannes Scotus Erigena,* Cambridge University Press, 1925, s. 833

[16] Alain de Libera, *Ortaçağ Felsefesi*, s. 250

(*Commentary on Martianus Capella)* ve Boethius'un *Felsefenin Tesellisi* üzerine bir yorum yazar (*Commentary on Boethius' Consolation of Philosophy).*

Martianus'un "felsefe (hikmet) öğrenmekle ruhlar ölümsüzleşecektir" sözünü aktaran Erigena, insanın kurtuluşunun kendisinde doğuştan gelen erdemden geçtiğini ve bunu çalışmanın gereğini vurgulamıştır. Boethius'un *Felsefenin Tesellisinde* vurguladığı gibi insanın mutluluğa bilgelikle erişilebileceğini, hiçbir kimsenin de ışığın kaynağı olan hikmetsiz (felsefesiz) cennete giremeyeceğini belirtmiştir[17].

Erigena'nın ebedi kurtuluş konusunda insan hürriyetine fazlaca vurgu yapması, iyiye ve güzele doğru tek bir alın yazgısından söz etmesi, dolayısıyla Hristiyanlık açısından ilahi lütfu bir kenara bıraktığı zannı, cehennemi de bir metafor olarak nitelemesi kendisinin aleyhine olmuş, pelagianizmle suçlanmasıyla sonuçlanmıştır[18]. Bu suçlanma neticesinde *De Divina Praedestiatione* Fransa'da kara listeye alınmış, önce

[17] Henry Bett, *Johannes Scotus Erigena, s. 833*

[18] Dermot Moran, "Eriugena, Johannes Scottus (c. 800-877)", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig, s. 402

Valence (855), dört yıl sonra Langres (859) konsülleri tarafından iki defa mahkûm edilmiştir[19]. Mahkûm edilmesine ve genelde Augustinus'un fikirlerini işlemesine rağmen Erigena'nın bu eseri teolojik kavramların akli ve diyalektik analizi nedeniyle oldukça felsefi öneme haizdir[20].

Kader, günah ve Cehennem gibi konularda oluşan tepkiler karşısında 860 yılından itibaren Papa I Nikolas'ın da Erigena'nın fikirlerinden kuşku duyduğu gözükmektedir. Buna rağmen Erigena yine de çalışmalarını sürdürmüş ve *Doğanın Bölümlenmesi Üzerine* olan önemli eserini yazmıştır. Erigena'nın bazı kilise ayinleriyle ilgili tartışmaları 11. yüzyılda da mahkûm edilmiş, 13. yüzyılda ise eseri tamamen korkunç küfürlerle dolu bir kitap olarak görülmüştür. George John Blewitt, Erigena'nın yüksek düşüncelere daldığını, İsâ'yı kitabında bütün tarihsel söyleminden çıkardığını, tıpkı

[19] Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 201
[20] Dermot Moran, "Eriugena, Johannes Scottus (c. 800-877)", s. 402

Platon'un Homer'in şiirlerinden bahsetmesi gibi Erigena'nın kutsal hikâyelerden söz ettiğini belirtir[21].

Erigena'nın 870'ten öldüğü yıl olan 877'ye kadar ki dönemi hakkında da fazla bilgi bulunmamaktadır. Evlenip evlenmediği veya çocukların olup olmadığıyla ilgili bir bilgi de bulunmamaktadır. Kral Şarl'ın ölümünden sonra eğitime önem veren Büyük Alfred'in (Alfred the Great) daveti üzerine İngiltere'ye geldiği, birkaç yıl Malmesbury manastırında eğitim verdikten sonra öldüğü söylenmektedir. Fransa'da öldüğüne dair bilgiler de bulunmaktadır. XII. yüzyıldan kalma bir apokrif hikâyeye göre öğrencilerinden biri tarafından bıçaklanarak öldürüldüğü rivayet edilmektedir[22].

Erigena'nın düşünceleri ve eserleri sadece yaşadığı dönemde tepkiyle karşılaşmamış, bunun yanında 1210'da da Paris konsülü tarafından yasaklanmıştır. Bu yasaklamadan on beş yıl sonra, Papa III. Honorius zamanında da doğa ve varlık anlayışı nedeniyle aforoz

---

[21] George John Blewitt, *The Study of Nature and the Vision of God* , Toronto : W. Briggs, 1907, s. 325-331

[22] Dermont Moran, "Eriugena, Johannes Scottus (c. 800-877)", s. 402

tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Her şeyin Tanrı olduğu, İlahi İdeaların yaratılmadığı buna karşın onların yaratıcı olduğu, Dünyanın sonunda (kıyamette) cinsiyet farkının ortadan kalkacağı tezlerinden dolayı aforoz cezasına çarptırılmıştır (1225). Bununla birlikte Erigena'nın Ortaçağ Hristiyan düşüncesi için önemi azalmamış, aksine artmış önemli düşünürlerin takdirini kazanmıştır. Nitekim Büyük Albert ve Thomas Aquinas gibi Skolastik düşünürler Erigena'yı *Commentator* (şârih) unvanıyla zikretmişlerdir.

Erigena'nın Eserleri

Felsefi ve filolojik ilgisi nedeniyle oldukça zengin kişiliğe sahip olan Erigena çeviri, telif ve yorumlarıyla felsefe tarihinde adından söz ettirecek önemli eserler bırakmıştır. Erigena'nın çalışmalarını üç grup altında tasnif etmek mümkündür. Birincisi, henüz Hristiyan Yunan düşüncesiyle karşılaşmadan önce, yani hayatının erken dönemlerinde ortaya koyduğu çalışmalardır. İkinci olarak, Hristiyan Yunan düşünürlerinden yaptığı çevirilerdir. Üçüncüsü ise Yunan kaynaklarını özümsemiş olarak ortaya koyduğu kendi çalışmalarıdır.

Erken Dönem Çalışmaları

Yorumlar: Erigena'nın erken dönem çalışmaları Saray okulunda yönetici ve hoca olarak çalışmaya başladığı ilk yıllara denk gelir. Bu dönemde ele aldığı ilk eseri geç dönem Latin yazarı olan Martianus Capella'nın özgür

sanatlar üzerine yazmış olduğu ve zamanında oldukça popüler olan *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (Filoloji ve Mercury'nin Evliliği) eseri üzerine yaptığı ancak tamamlayamadığı yorum (Gloss) çalışmasıdır. Yine Boethius'un *Felsefenin Tesellisi* üzerine de bir yorumu bulunmaktadır.

Erigena'nın Yunan kaynaklarına, Yeni Platonculuğa ve Pagan kültürüne olan ilgisi üzerinde Martianus'un etkisi de büyük olmuştur. Erigena'nın bu notları *Annotationes in Martianum* adıyla C. Lutz tarafından 1939'da yayımlanıştır. Martianus'un bu eserindeki Merkür, belagati; Filoloji, akıl aşkını, yedi sanat ise bunların evliliğine şahitlik eden nedimeleri simgeler. Merkür ve Filoloji boşandıklarında birbirlerini kısırlığa mahkûm etmişlerdir. Çünkü Merkür'ün söyleyecek bir şeyi kalmamıştır ve Filoloji de konuşamaz haldedir. Erigena da bu eserinde Martianus'a yorumlar yapmakta, onun gibi felsefe ile belagat (eloquence) ilişkisi üzerinde durmakta, düşmüş olan ruhun geldiği kaynağa tekrar geri dönüşü, kurtuluşunu açıklamakta, din ile felsefenin

eşitliğini vurgulamakta, hatta Cennete bile kimsenin felsefe olamadan giremeyeceği notlarını düşmektedir[23].

Yazgı Üzerine (*On Divine Predestination*)**:** *De Divina Praedestiatione* (850-851) yani alınyazısı üzerine başlığını taşıyan bu eserini Erigena kader tartışmaları nedeniyle kaleme almıştır. Eserde Tanrı'nın özünde bir, basit ve iyi olduğunu vurgulanmaktadır. O'na kötülüğün atfedilemeyeceğini ve bundan sorumlu tutulamayacağını, sorumlunun insanın kendisi olduğunu belirtilmiştir. Zaten bilinemez olan Tanrı'nın insan yazgısını önceden bildiğinin söylenmesinin de bir anlamı olmadığını ifade etmiştir. Bunun sadece tanrı sevgisini sembolize ettiğini, insanların zihninde sadece bir fikir olduğunu, ancak bunların da birer sembol anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu eseriyle hem papalığın hem de kilisenin itirazlarına hedef olan Erigena'ya karşı alınyazısıyla ilgili çalışmalar birbiri ardına gelmiştir. Tanrı'nın yetkin derecede iyi olduğunu ve netice itibariyle bütün insanların kurtuluşunu istediğini belirten Erigena'nın ilgili

[23] Martianus Capella'nın tam adı Martianus Minneius Felix Capella. Kaynaklarda kısaca *De nuptiis* olarak geçen eseri ve Erigena'nın yorumları için bk. John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 21-31

görüşlerine kötülük meselesi ve kader bahsini ele aldığımızda değineceğiz.

Çeviriler

Kral Şarl'ın isteğiyle Saray okulunda hoca olan Erigena Ortaçağ düşüncesinin en önemli kaynaklarından biri olan ve çoğu zaman *Corpus Areopagiticum* adıyla anılan yazılar bütününü Yunancadan Latinceye çevirmiştir. Zaman zaman Proklas'tan alıntılanmış bölümler de içeren bu yazılar muhtemelen IV. yüzyılın sonlarında, ya da V. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Sahte Diyonizos'a (Pseudo-Dionysius) atfedilen bu yazıların Erigena üzerinde, özellikle İtirafçı Maximus kanalıyla, çok etkili olduğu da açıkça gözükmektedir. Hatta Erigena'nın düşüncelerinin anlaşılması, çevirdiği bu eserlerin içeriğiyle doğrudan ilişkili gözükmektedir. Böyle bir çeviri talebinin gelmesi bizlere hem Erigena'nın zamanın Grekçe uzmanlarından biri olduğunu göstermesi hem de çevirisi istenen ve Sahte Diyonizos'a ait olduğu ileri sürülen Corpus Areopagiticum külliyatının önemini göstermektedir.

Sahte Diyonizos Doğu Roma İmparatorluğunun Suriye bölgesinde gelmiş muhtemelen bir keşiş olan Hristiyan bir yazardır. I. yüzyılda Aziz Pavlos'un vaazlarını, özellikle bilinmeyen Tanrı üzerine başlıklı konuşmasını dinledikten sonra Hristiyanlığa giren, gerçek kimliğini gizleyerek kendini Diyonizos olarak tanıtan ve aynı zamanda Hristiyan dinine giren Atina Bilginler Kurulunun üyesi olarak bilinen bir (Areopagos) kişinin ismi altında yazılarını yazmıştır[24]. Bu kişinin Atina'nın ilk papazı olduğu da söylenir. Yazar bu kişiye atfen gerçek kimliğini de gizlemek kastıyla kendisini bazen Pseudo (Sahte) Diyonizos, bazen de sahte takısını yani Pseudo kelimesini kullanmadan Diyonizos ya da Denis olarak isimlendirdiği görülmektedir[25]. Tanrı'nın gizliliği, ulaşılmazlığı, bilinmezliği, isimsizliği (isimlendirilemezliği), bilginin ve düşüncenin ötesinde oluşu, algılanamazlığı ve akledilemezliği Sahte-Diyonizos'un temel görüşleri arasında olup Erigena'yı

[24] Edouard Jeauneau, *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Betül Çotuksöken, İletişim Yayınları, İstanbul 1988, s. 20

[25] Eric Perl, "Pseudo-Dionysius The Areopagite", *The Cambridge History of Philosophy in Late antiquiety*, II, ed. Llyod P. Gerson, Cambridge 2010, s. 767

oldukça etkilemiştir. Bununla birlikte gizli olan Tanrı'nın doğada var olan veya var olmayan her şeyde güç, katılım, paylaşım, süreç (etkileşim), takdir, tezahür, yayılım olarak bulunduğu tezi oldukça ses getirmiştir.

Corpus Areopagiticum külliyatını Erigena'dan önce 832 yılında Hilduin de çevirmişti. Ancak aşağıda açıklayacağımız gibi Hilduin'in çevirilerinin yetersiz bulunması nedeniyle Kral Şarl tarafından bu çeviri görevi sahte Diyonizos'a verilmişti. Sahte Diyonizos'un özgünlüğü, bu çalışmalarda sadece bir çevirmen olarak görev yapması ve kendi deyişiyle yoruma gitmemesi[26] ancak daha sonraki yaşamında ve kendi eserinde (*Periphyseon*) derin felsefi yorum gücünü bu paralelde kullanmasıdır. Bu çevirilerin Erigena'ya ve felsefeye katkısının büyük olduğu görülmektedir.

Erigena'nın çevirisini yaptığı *Corpus Areopagiticum* külliyatı şu eserlerden oluşmaktadır. *De Divinis*

[26] Henry Bett, *Johannes Scotus Erigena, s. 834*

Nominibus, *De Mystica Theologia*, *De Coelesti Hierarchia*, *De Ecclesiastica Hierarchia* ve *Epistolae*[27].

1-*De Divinis Nominibus* (İlahi İsimler Üzerine): Varlık, Hakikat, Kudret, Adalet, Kurtuluş, Kefaret gibi Kutsal Kitabın Tanrı tasavvuruyla, sırasıyla Tanrı'nın iyilik, varlık, yaşam, hikmet, bilinçli ve canlı oluşundan, varlık dışılığından, yaratılmış nesnelerin nedeni olduğundan, etkinliğinden, içkinliğinden, aşkınlığından söz eden Yeni Platoncu Tanrı tasavvurundan söz etmektedir. Tanrı'nın bütün kavrayış ve anlayış biçimlerinin ötesinde olduğu gerçeğinden hareketle Ona yüklenen niteliklerin yetersizliğinden bu nedenle Tanrı'nın ifade edilemezliğinden söz etmektedir[28].

2-*De Mystica Theologia* (Mistik Teoloji): Kısa ancak bir o kadar da öz olan bu eserde Sahte-Diyonizos gözlerin kamaştığı ilahi karanlığıyla (parlaklık), kişinin her şeyi terk edip bütün her şeyin nedeni olan Tanrı'yla birleşmesini anlatmaktadır. Erigena için de oldukça etkili olacak olun bu eserde Diyonizos'a göre Tanrı hakkında

[27] Bu eserler ve çevirileriyle ilgili detaylı bilgi için bk. John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 58-60

[28] Eric Perl, "Pseudo-Dionysius The Areopagite", s. 779-80

olumlu ya da olumsuz konuşma biçimleri yeterli olmayıp bunların üzerinde, ruhun bilgi ve bilgelik ürünü olarak yükselmesi neticesinde elde edilen, mistik bir yaklaşım tarzı daha bulunmaktadır. Ruh bütün duyusal ve akli etkinliğinden arınıp dinginliğini kazandığında "Tanrısal ışık" kendini gösterir. Gözlerin kamaştığı anda her şey gözükmez olur, ancak aslında karanlıkla ışık aynı şeydir. Duyularda ve zihinde karanlık diye bilinen şey, aslında bir üst ışıktır[29].

3-*De Coelesti Hierarchia* İlahi aydınlanma, sembolizm, hiyerarşinin amacı ve doğasından sonra Sahte-Diyonizos meleklerin isim ve sıralarından söz eder. Sembolizm konusu ilahi gizlilikle tezahürün, açığa vurma ile gizlemenin diyalektik birliği sonucu gündeme gelmektedir. Meleklerin üç katmanlı durumlarını, ilişkilerini, içyapılarını, bulundukları derecelerin doğasını, işlevlerini ve sayılarını ele alır. Meleklerin ilk bölümü Tanrı'yı seyretmek onuruna kavuşmuş olanlardır. İkinci bölüm ise Tanrı'nın ışığını ilk bölümden alır ve yaratmanın bütünüyle uğraşır, üçüncü bölüm

[29] Eric Perl, *a.e.,* s. 784; Betül Çotuksöken-Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, s. 119-120

Tanrısal ışığı ikinci bölümden alır ve özellikle insanla uğraşır[30].

4-*De Ecclesiastica Hierarchia* (Kilise hiyerarşisine dair): Her bir hiyerarşinin anlamı ve amacını ele alır. Vaftiz, kutsal birleşme, kutsal yağlanma, rahip ve keşişlerin kutsaması, cenaze ayinleri gibi Sahte-Diyonizos'çu ibadetlerin ruhunu tasvir eder. Kilisenin aracılığını, Semavi bölümlere benzemeye çalışarak insanı arındırmaya, aydınlatmaya ve yetkinleştirmeye çalışmasını anlatır.

5- *Epistolae* (Mektuplar veya On mektup): İlahi aşkınlık, karanlık (cehalet ve günahkârlık), parlaklık, İsa, hakikatin açıklanması, hiyerarşiye saygı v.b konular yer almaktadır. Sahte Diyonizos'un bu eserlerinde göze çarpan ve büyük bir ihtimalle yeni Platonculuktan kalma varlık katmanları anlayışı yani düzen, aktivite ve bilgi düzeni, kendisini Erigena da oldukça yoğun bir biçimde gösterecektir. Arınma, aydınlanma ve yetkinleşme

[30] Detaylı bilgi için bk. Paul Rorem, *Eriugena's Commentary on the Dionysian Celestial Hierarchy*, Canada 2005, s. 1-20

çerçevesinde dönen varlık anlayışı daha sonra Erigena'da dört katmanlı varlık anlayışına dönecektir.

Kader tartışmaları üzerine yazmış olduğu *De Divina Praedestiatione*'un yasaklanmasına ve Kutsal Kitaba karşı aklın önceliğini savunduğu için Papa I Nikolas tarafından Roma'ya çağrılan Erigena'yı Kral Şarl korumuş ve cezalandırılmasına fırsat vermemiştir. Erigena, Kral Şarl tarafından kendisine gösterilen bu yakınlık nedeniyle çalışmalarına bir süre daha devam etmiş, çeviri faaliyetini sürdürmüştür.

Anlatıldığına göre Kral Şarl, Paris yakınlarında, Pavlos'un Hristiyanlığa kazandırdığı Sahte Diyonizos'un kurmuş olduğu Abbey of St. Denis'in bulunduğu kasabayı çok sever ve orada dinlenirmiş. Sahte-Diyonizos'un Hristiyanlık inancı üzerine Yunanca pek çok şey yazdığını duyan ve gittikçe dindarlaşan Kral Şarl bunların tercüme edilerek Fransızların hizmetine sunulmasını istemiştir. Daha önce Saint-Denis rahibi Hilduin gibi bu tercümeleri deneyen kişiler başarısız olmuş ancak İrlanda manastırlarında Yunanca öğrenen Erigena bunu başarmıştır. 827 tarihinde III. Michel,

İmparator Louis le Pieux'ye Sahte Diyonizos'un yazılarının Yunanca bir nüshasını göndermiş, Louis de metni tercüme etmesi için Saint-Denis rahibi Hilduin'e teslim etmiştir. Hilduin'in tercümesi anlaşılmaz olduğu için yeniden çalışılması gerekmiş, Erigena'nın Yunanca bilgisine güvenen Kral Şarl ondan metnin yeniden tercümesini istemiştir. Daha sonra yapılacak olan iki tercümenin rekabetine (Jean Sarrasin ve Robert Grosseteste) rağmen Erigena'nın tercümesi Ortaçağın sonuna kadar okunmuştur[31]. Ancak bu eserlerin Sahte Diyonizos'a aidiyeti kuşkuyla karşılanmış ve bazı yanlışların bulunduğu ileri sürülmüştür. İddiaya göre, bu kiliseyi Sahte Diyonizos da kurmamış, hatta kendisine izafe edilen eserleri de yazmamıştır. Bu eserler muhtemelen Proklos'un derslerini takip eden Suriyeli bir rahip tarafından yazılmıştır. Bir diğer eleştiri de bu eserlerin ne derece Hristiyan eserleri olduğuyla ilgilidir. Bu ihtimali düşük bulan ve yeni Platoncu metafizikle yazıldığını ifade eden kişiler bulunmaktadır[32].

[31] Alain de Libera, *Ortaçağ Felsefesi*, s. 251

[32] Manas, *Great Reformers: Erigena* , Volume I, No. 42, October 20, 1948

St. Augustinus ve Sahte Diyonizos'un yeni Platonculuğu arasında güzel bir sentez yapan Erigena, özellikle Sahte Diyonizos ve diğer Yunanlı düşünürlerden, diğer bir ifadeyle Yunanlı kilise babalarından yaptığı çevirilerle sonuç itibariyle Latin dünyasında o zamana kadar pek fazla bilinmeyen teolojik eserlerin bilinmesine de katkıda bulunmuştur. Nitekim ileride göreceğimiz gibi Diyonizos'un Tanrı anlayışı Erigena düşüncesinde kendisini oldukça hissettirecektir.

Erigena Sahte Diyonizos'un eserlerinden başka Yunan Kilise babalarından bazılarının yapıtlarını da Latinceye çevirmiştir.

1-*De Ambiguis* (Anlaşmazlıklar Üzerine) ve *Questionsto Thalassius* (Quaestiones ad Thalassium, 864-866). Her iki eser de İtirafçı Maksim'e (Maximus the Confessor's) aittir. *De Ambiguis* aslında Diyonizos ve Nazianzos'lu Gregorios'un *Anlaşılması Çok Güç Birkaç Bölümüne Dair* olan eserinin çevirisidir aynı zamanda.

2-*On the Image of Man* (862-864). Bu eser Kapadokya ekolünden olan Nissalı[33] Gregorius'un *De hominis opificio*'sunun (İnsanın işi üzerine) Latince'ye çevirisidir. Söz konusu bu çeviriler Yeni-Platoncu dizgenin Hristiyan inançlarıyla nasıl bağdaştırılabileceğini konusunda Erigena'ya oldukça etkide bulunmuştur.

3-*Homilia in Johannem*: Commentary on St. John's Gospel (875-877). 860 ve 870 yılları arasında da Yuhanna İncili ve yine bu İncil'deki bir sermon (vaaz) üzerine bu eseri yazmıştır (*Homily on the Prologue to St. John's Gospel*).

Özgün Eserler

Kader tartışması üzerine yazdığı *On Divine Predestination* ve daha sonraki Sahte Diyonizos'tan ve Kapadokyalı düşünürlerden yaptığı çevirilerin yanında Erigena'yı bizlere tanıtan en önemli ve özgün eseri doğa üzerine yazdığı Periphyseon'dur:

Erigena, 865 ve 867 yıllarında en önemli eseri olan ve diyalog biçiminde yazdığı Periphyseon ya da *De Division*

[33] Bugünkü Niksar.

Naturae'i (On The Division of Nature) tamamlamıştır. Eserde bir öğreticiyle (Nutritor), öğrencisi (Alumnus) arasında evrenin yapısı, başlangıcı ve sonuyla ilgili olarak geçen diyaloglar ön plandadır. Eğitimli öğrenci sorularıyla, ortaya attığı problemler ve eleştirileriyle oldukça etkin olup hocasının dikkatini çekmeye çalışmaktadır. Muhtemelen Erigena bu talebe üzerinde Grek eserlerini okuma, çeviri ve yorumlama neticesindeki derin felsefi kavrayışının öncesini anlatmaya çalışmaktadır.

Bu eser Aristoteles'in kategorileriyle, Philo'dan itibaren ortaya çıkan, Latin ve Yunan düşünürler tarafından anlatılan altı günlük yaratılış hikâyesinin felsefi ele alınışı ve sonuçta geriye kalan yedinci günün, yani eskatolojik konuların bileşkesi biçiminde değerlendirilmiştir[34]. Erigena, Platoncu bir duruş sergileyerek, Aristoteles'in kategorileri konusunda tamamen muhalif bir tutum sergilemiştir. Biraz da Sahte Diyonizos'un olumlama (tasdik) ve olumsuzlama (tenzih) biçiminde ortaya koyulan iki farklı teoloji anlayışını takip

[34] Henry Bett, *Johannes Scotus Erigena,* s. 836

ederek Aristoteles'in on kategorisini bir anlamda makulat âlemine de tatbik etmiştir. Nitekim Tanrı, görünür âlemde, bir anlamda kendini gerçekleştirecek ve tecelli edecektir. Çünkü zaman ve mekân dünyasında olan biten her ne var ise ondan gelmekte olup onu tanımlamaktadır.

Erigena bu eserini Yunanca bir kelime ile isimlendirmiştir: *Periphyseon (Doğa hakkında). Phusiologia,* doğa bilimi anlamına gelmektedir. Ona göre Doğa, ileride de ele alacağımız gibi "var olan ve var olmayan" bütün her şeyi ve "var olan ve var olmayan" bütün her şeyin ötesinde yetkinliğiyle ilahi hiçliği içermektedir. Hiçlik (var veya var olmama) de bir anlamda Tanrı'nın bir niteliğidir. Buradaki hiçlik herhangi bir eksiklik veya noksanlık anlamında değildir, bilakis, mutlak yetkinliğin bir diğer yönüdür, müstağni olmaktır, hiçbir şey tarafından kuşatılmamak, hiçbir şey tarafından sarılmamak, hiçbir şey tarafından belirlenmemektir. Varlık üstü, varlık ötesi, yani kendisi olmaktır.

Tanrı hiçliğin yanında, karanlıktır, ışığın muazzam parlaklığı karşısında gözlerin göremediği, görme yetilerini yitirdiği, kamaştığı bir varlıktır. O bilinecek bir

şey de değildir, çünkü yalındır. Yalının bilgisi olmaz ve bilinmesi de mümkün değildir. Buna Tanrı'nın kendisi de dâhildir. Öz bilgisine sahip değildir. Çünkü o bir şeyle bilinecek, bir şeye kıyasla bilinebilecek veya nesneler gibi bilinmesi gerekecek dahası sınırlı, ihatalı ve çerçeveli bilgi olacak bir nesne değildir. O her şeyin ötesindedir. Bilginin de ötesindedir. Bilgi onu ihata edemez. O bilgi kalıplarının, bilgi sınırlarının ve limitlerin ötesindedir. Aslında Tanrı, Erigena için, Tanrı da değildir. O tanrı (zihnimizdeki tanrı kalıplarının, kavramlarının ve anlayışlarının) üstü bir şeydir. Zihnimizde Tanrı diye düşündüğümüz veya düşünemediğimiz ne varsa, gerçek Tanrı onların ötesindedir.

Periphyseon adlı eserde, Doğa ilk olarak Yaratan ve yaratılmış olmayana (Tanrı), ikinci olarak yaratılmış ancak yaratıcı olana, üçüncü olarak yaratılmış olan ve yaratıcı olmayana ve dördüncü olarak ne yaratılan ne de yaratıcı olana bölümlenmiştir. Yani yaratıcı olarak Tanrı, ilk nedenler, zaman ve mekâna bağımlı olarak var olan maddi dünya ve yokluk diğer bir deyişle nihai sondur

(Tanrı). Doğanın bu bölümlenmesi mantıksal olup, yine aynı mantığa göre tekrar geriye dönmektedir[35].

Periphyseon'da diyalog doğa üzerine başlamaktadır. Bu da insan zihninin neleri kavrayabileceği ve neleri kavrayamayacağı, yani zihnini aştığı konusuyla ilgilidir. Erigena'ya göre zihnin kavradığı şeyler, var olanlardır. Kavrayamadığı şeyler de, var olmayan olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada bu bölümleme de ilk sıradaki Tanrı ile dördüncü sıradaki yokluk aslında aynıdır. Yani Tanrı hem başlangıç hem gayedir (sondur). İkinci ve üçüncü bölümler bir anlamda insan zihninin ortaya koyduğu bölümlerdir. Çünkü yaratılmış doğa kendini insana sunmaktadır. Üçüncü bölümdeki neden ve etki aynı yaratıcının iki yönüdür. Yaratıcı bilginin ötesinde, yaratılan ise bilgiye açıktır. Böylelikle yaratıcı ve yaratılan, tek bir doğanın iki yönüdür. Bu nedenle de nihai bir cehennemden söz edilemez. Birlikte, iyilik ve güzellik hâkimdir. Kötülük esas olmayıp, eksiktir. Yaratılış, Tanrı'nın tezahürüdür. Her varlığın, her şeyin, her özün kaynağı, kavrayışımızı aşan ilk ilkedir

[35] Henry Bett, *Johannes Scotus Erigena,* s. 838

(Tanrı'dır). Diğer bir deyişle gözüken veya gözükmeyen her şey, gerçekte odur.

Periphyseon'da Erigena Tanrı'nın kendini yarattığını ve onun hiçlik olduğunu ifade eder. Bir yandan O, her şeyin nedenidir, aslında O, her şeydir. Diğer yandan O, hiçliktir çünkü Tanrı kendini hiçlikten yaratır. Her hangi bir şeyden varlığını almaz veya hiçbir şeye borçlu olmaz. Mutlak yokluktan var eder kendini. Doğa da başka bir şeyden var olmuş değildir. Bu nedenle sonuçta Tanrı var olan ve var olmayan nesnelerin hiçliğidir. Buradaki hiçlik, maddede olduğu gibi herhangi bir eksiklik veya yoksunluk değil tam tersi, sonsuzca tamlıktır, kemaldir. Bütün bedenler elementlerden gelir, ancak elementlerde hiçlikten doğar. Erigena için hiçlik varlığın temelidir, varlığın geldiği yerdir ve yine varlığın kendisine döndüğü yerdir[36]. Bu tartışma kitabın üçüncü bölümünde uzunca ele alınmaktadır. Biz de çalışmamızın ilerleyen bölümünde, özellikle doğa ve tecelli konusunda bu noktayı ele alacağız.

[36] Henry Bett, *a.e.,* s. 840

Temel konusunu özetlemeye çalıştığımız, Latin dünyasının ve Ortaçağın en önemli eserlerinden biri olan *Periphyseon*'da Erigena, Platon, Plotinos ve Augustinus'dan olduğu kadar, Yeni Platoncu düşünürler Sahte Diyonizos, İtirafçı Maximus ve Nissa'lı Gregorius'tan esinlenmiştir. Bunların yanında eser Aristoteles'in Kategorilerine ve *De Interpretatione*'sine dayalı bir diyalektiğin etkisi altındadır[37].

2-*Carmina* (Poems) (850-877). Erigena'nın yukarıdaki eserlerinin yanında kısmen Yunanca ve yine kısmen Latince yazılmış olan bazı şiirleri de bulunmaktadır.

[37] Henry Bett, *Johannes Scotus Erigena,* s. 840; Betül Çotuksöken-Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1993, s. 122; Aristoteles'in Kategorileriyle, Erigena düşüncesi üzerine bir mukayese için bk. Cinzia Arruzza, *The Authority of Reason: On John Scottus Eriugena's Periphyseon*, I.508C- 513C , p137-150

Erigena Metafiziğinin Kaynakları

Erigena da, diğer filozoflar gibi, belirli bir kültürün içinde yetişmiş, belirli düşünürlerin etkisinde kalmış ve bunları sentezleyerek kendince bir sonuca varmıştır. Erigena'yı doğrudan etkileyen iki ana düşünce ekolü bulunmaktadır. Bunlardan söz etmeden Erigena'nın felsefesini etraflıca anlamak mümkün olmayacaktır. Bu düşüncelerden birincisi Yeni Platoncu düşünce, ikincisi ise yine Yeni Platoncu düşünceden çok şey alan Kapadokya'daki Hristiyan mistik felsefesidir.

Yeni Platonculuk

Yeni Platoncu düşünce İlkçağ Yunan felsefesinin son büyük akımıdır. M. S. III. yüzyılda yaşamış olan Plotinos bu akımın kurucusudur. Plotinos'un Platon'u takip etmesi ve onun iyi bir yorumcusu olması nedeniyle bu ekole Yeni Platonculuk adı verilmiştir. Plotinos'un dışında öğrencileri Porfirios (232-305), Iamblichos (ö. M. S. 326) ve Proklos da (412-485) bu akımın önde gelen temsilcileridir. Platon ve Plotinos'un etkisi Erigena'da dolaylı olsa da, Patristik dönemin önde gelen düşünürü St. Augustinus, Sahte Diyonizos ve diğer Kapadokyalı Hristiyan düşünürlerin etkisi açıkça gözükmektedir.

Plotinos'un *Enneadlar*'ının Latinceye çevrilmesiyle birlikte[38], özellikle Augustinus'tan itibaren Hristiyan dünyasının Yeni Platonculuğa yakınlaştığı, Aziz Basileios, Nazianzos'lu Gregorios, Nyssa'lı Gregorios, Sahte Diyonizos, İtirafçı Maximus ve Erigena gibi düşünürleri oldukça etkilediği görülmektedir. Sühreverdî (1154-1191) ve İbn Arabî'nin şahsında Yeni Platoncu düşünce İslâm dünyasında da kendini göstermiştir. Bu çerçevede İbn Arabî ile Erigena arasında da yakın benzerlikler

[38] Enneadları Latinceye Marius Victorinus çevirmiştir.

bulunmaktadır. Sahte Diyonizos ve diğer Kapadokyalı düşünürlere geçmeden önce, dolaylı da olsa Erigena üzerindeki büyük etkisi nedeniyle Yeni Platonculuğa ve bu çerçevede Platon ve Plotinos'un fikirlerini gözden geçirmek yararlı olacaktır.

Plotinos'un, Platonun iyi bir yorumcusu olduğunu ifade etmiştik. Plotinos'a göre felsefenin bütün önemli hakikatleri Platon tarafından zaten keşfedilmişti. Yapılması gereken de bu hakikatleri açıklığa kavuşturmaktı. Plotinos'un bu görüşünden hareketle mi bilmiyoruz ama Whitehead de benzeri bir ifade kullanmış, Batı Felsefesi tarihi sorunlarının aslında Platon'un dipnotlarından ibaret olduğunu söylemişti[39].

Plotinos da Platon'un metafiziği, kozmolojisi ve ontolojinden yararlanmıştır. Üç hipostaz kuramının kaynağını ondan almış, idealar kuramı ve Timaios diyaloğunda kendini gösterdiği şekilde Tanrı-evren arası

[39] Alfred North Whitehead, *Process and Reality an Essay in Cosmology*, ed. Donald W. Sherburne, David Ray Griffin, New York: The Free Press, 1978, p. 39

ilişkiler konusundaki öğretisinden yararlanmıştır[40]. Plotinos Stoalılardan da etkilenmiş, onların duyusal dünyayı canlı bir organizma olarak görmesini, evrensel sempati anlayışını, duyusal dünyanın özü itibariyle iyi olması, Tanrı'nın inayeti ve bazı ahlaki görüşlerini onlardan almıştır. Başta Erigena olmak üzere bazı Hristiyan düşünürleri etkilese de Plotinos'un *Enneadla*r'ında Hristiyanlıkla ilgili bir husus göze çarpmaz. Hatta öğrencisi Porfirios'un Hristiyanlığa karşı bir polemik başlattığı, eleştirdiği ve yine Proklos'ta da benzeri polemiğin devam ettiği düşünülürse, Plotinos'un bu eleştirileri paylaştığı da düşünülebilir[41].

Hem Yeni Platonculuğun hem de Erigena'nın daha iyi anlaşılması açısından Platon'un daima hatırda tutulması büyük önem arz etmektedir: Platon (M.Ö. 427-347) yaşadığımız dünyanın aslında kendi başına bir gerçekliğinin bulunmadığını, buna karşın değişmez ve bozulmaz olan ezeli dünyanın bir kopyası veya duvara yansıyan bir görüntüsü olduğunu söylemişti. Kuşkusuz

[40] Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi V*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 15-16

[41] Ahmet Arslan, *a.e.*, s. 38

Platon'un bu düşüncelerinin gerisinde Herakleitos'un varlığın sürekli oluş veya akış halinde bulunduğu teorisiyle, Parmanides'in varlığın aslında hiç değişmediği, aynı kaldığı, yani "sadece var olanın var olduğu" özdeyişinin bir uzlaştırması yatıyordu. Platon bu uzlaştırma neticesinde varlığın değişen ve değişmeyen, diğer bir deyişle geçici olan duyumsanabilir dünya ile akılla kavranan, akdedilebilir ezeli boyutunu birlikte düşünmüş, hangisinin, yani varlığın hangi yönünün nesnel gerçek olduğu konusunda fikir yürütmüştü. Ama önemli olan bu iki yönün (idealar ve nesneler) birbirinden ayrılmış parçalar değil, bir bütünün iki yönü olarak ilişkilendirilmesi ve bütüncül bakış açısıydı[42]. Bu bütüncül bakış açısının pek çok boyutunu Plotinos'ta olduğu kadar, Erigena ve İbn Arabî düşüncesinde görmek bizim için şaşırtıcı olmayacaktır.

Platon'un varlık anlayışının merkezinde hiç şüphesiz Tanrı bulunmaktadır. Bazen yaşadığı kültürün özelliklerini yansıtsa da sonuç itibariyle farklı eserlerinde Tanrı'nın farklı özeliklerine işaret etmiş kapsamlı bir

[42] Detaylı bilgi için bk. Aydın Topaloğlu, *Filozofların Tanrısı: Teistik Perspektif*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2014, s. 145.

Tanrı kavramını önümüze koymuştur. Tanrı'yı öncelikle *Timaeus*'da idealara bakarak evrene şekil ve düzen veren (Demiourgos) bir ruh olarak anlatmıştır. Daha sonra *Cumhuriyet*'te en yetkin iyi olan ve yaşamın sonunda kendisine benzememiz gereken moral bir karakter olarak sunmuştur. Theaetetus ve *Politicus*'ta ise koyunları olmamız hasebiyle Tanrı'yı bizim çobanımız olarak anlatmış, *Yasalar*'ın X. Bölümde ise, ahlâkın koruyucusu olmak bakımından inayet sahibi, âdil ve mutlak iyi olan bir Tanrı düşüncesini bizlere sunmuştur[43].

Platon'a göre yaşadığımız dünyamızda hiçbir şey sebepsiz vücuda gelmiyordu. Her şeyin bir sebebi vardı. Evrenin sebebi de Tanrı'dır. Gerçeğin kendisi olmadığı için başlangıçta kaos halinde bulunan bu evreni mevcut biçimine getiren, düzenli kılan ise "Demiurgos", yani Tanrı'dır. Gökyüzünü yöneterek düzenleyen ve dönüşünü sağlayan da yine en yüksek ruhtur (Tanrı'dır). Bu ruh aynı zamanda her türlü oluşumun ana ilkesidir[44.] Topyekûn evrenin mükemmelliği için her şeyi

[43] Detaylı bilgi için bk. Luc Brisson, "Plato", *Encyclopedia of Religion II*, ed. Lindsay Jones, Detroit 2005, s. 7182-7184

[44] Platon, *Yasalar*, *I.-XII. Kitaplar*, Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1994, 898 a, 899 a-d

hazırlamıştır. En küçük parçalar bile içindeki güce göre etken ve edilgen bir durumdadır. Parçaların tasarımı erdemin en kolay ve en üstün bir şekilde zafer kazanmasını, erdemsizliğin ise yenik düşmesini sağlayacak bir biçimde gerçekleşmiştir. Tanrı yaratılan her şeyin her zaman hangi nitelikte ve hangi yeri alarak nerelerde bulunması gerektiğini bütün için belirlemiştir[45]. Platon bu düşüncelerle Plotinos'u oldukça etkilemiş ve doğrudan Yeni Platoncu düşüncenin ilham kaynağı olmuştur.

Plotinos

Tanrı'yı "Bir" olarak niteleyen Plotinos tüm varlık âleminin ışığın güneşten yayılması veya bir bardaktaki suyun taşması gibi bu Bir'den çıktığını ileri sürmüştür. Nasıl ki güneşten yayılan ışık artık güneşin kendisi değilse, bunun yanında güneşten bağımsız olduğu da

[45] Platon, *a.e.*,903a-e-905 a-e

düşünülemezdi. Çünkü ışık sonuç itibariyle geldiği kaynağının özelliklerini taşıyordu.

Enneades (Dokuzluklar) isimli eserinde düşüncelerini öğrendiğimiz Plotinos bu eserinde sırasıyla yaşam, insan ve ahlak, evren ve doğa, kader ve zaman, ruh, akıl, idealar ve "var olanın yapısı; var olanın cinsleri, "iyi" ya da "bir" kavramlarını ele alır. Kitabının IV, V ve VI bölümleri yanlışlıkla Aristoteles'e atfen *Theologia* olarak çevrilip okutulmuştur. Bu eserin Fârâbî ve İbn Sînâ başta olmak üzere bazı Müslüman düşünürleri etkisi altında bıraktığı da gözükmektedir[46].

Sisteminde *Bir*'in ve ondan kaynaklanan ruhun doğası üzerinde önemle duran Plotinos, çokluğun söz konusu olduğu nesneler dünyası karşısında, Bir'in tekliğine zarar vermeyecek bir biçimde kendince Tanrı-Âlem ilişkisini, yani İslâm dünyasındaki isimlendirmesiyle Sudûr veya feyz nazariyesini ele almıştır. Erigena ve diğer mistik düşünürler için Tanrı'nın tecellisi ve evrenin güzelliği konusunda ilham kaynağı

[46] *Ennead*'larla ilgili detaylı bilgi için bu kitabı kısmen çeviren Zeki Özcan'ın giriş yazısına bk. Plotinus, *Enneadlar-Seçmeler-*, çev. Zeki Özcan, Asa Kitabevi, Bursa 1996, s. 7-20.

olan bu teoriye göre, evren *Bir*'den taşmaktadır. Taşan şey de taştığı kaynağın özelliklerini alır ve ona benzer. Ne var ki taşan şey taştığı şey kadar mükemmel olamaz, doğal olarak ondan daha az mükemmeldir.

Plotinos'a göre mükemmel olan Bir, her şeydir ancak kendinden sadır olan, kendisinden akan, kendisi dışındaki şeylerden hiç birisi değildir. Yani O, her şeyin kaynağıdır, her şey ondandır, ancak O kendine has olup, hiçbir şeye benzemez (O, her şey değildir). Çünkü onda birlik, âlemde ise çokluk esastır[47]. Bu çokluğun yegâne varlık sebebi de tabiatıyla Bir'in kendisidir[48]. Mutlak Bir'in (Tanrı'nın) kendi kendini düşünmesiyle taşma cereyan eder ve O'ndan ilk çıkan Nous'tur (İlk Akıldır). Nous aynı zamanda Bir'in sureti olup, bir olmakla birlikte kendinde ideaları içermektedir. İdeaları içerdiği için artık teklikten söz edilemez, dolayısıyla bu ikinci basamakta ulûhiyetteki mutlak birlik bulunmaz. Ancak bununla birlikte idealar zaman ve mekân içerisinde olmadığı için ezelî ve ebedîdir. İlk aklın da kendini var eden İlk varlığa

[47] Plotinus, *The Enneads*, çev. Stephan MacKennave B.S. Page, London 1952, s. 214-215 (V.2.1)

[48] *a.e.*, V.1.6

geri dönmesi ve onu düşünmesiyle ondan kendinden sonraki "ikinci akıl" çıkar. Bu Sudûr süreci Onuncu Akla (Fa'al Akıl) kadar devam eder. Faal akıldan ise ilk biçimsiz madde (heyûla) sadır olur. O heyuladan da evrenin dört temel maddesi kabul edilen Anasır-ı Erba'a yani ateş, hava, su, toprak meydana gelir. Bu dört unsurdan da diğer varlıklar oluşur[49].

İleride Sahte Diyonizos ve Erigena'da açık bir biçimde göreceğimiz gibi Plotinos'ta *Bir* olan, bilginin ve başkaları tarafından bilinmenin de ötesinde, her şeyin üzerindedir. Ayrıca kendisi dışındaki varlıkların onu bilmesine, yani bilinmeye de ihtiyacı yoktur. Bilinemediği gibi başkaları tarafından tanımlanamaz. Bilinebilen, algılanabilen ve tanımlanan, dolayısıyla sonlu olan, insan zihninde kavramsal sınırları çizilebilen, bir varlık "Mutlak-Bir" olamaz. O hiçbir varlığa ihtiyaç duymaz, O'ndan varlık alanlar, sonradan gelenler, ona muhtaçtırlar. Doğrusu O'na "bir" demek de doğru olmayacaktır. Çünkü Mutlak varlık tanımlamanın (sayılmanın) ve tanımla ilgili bütün ifadelerin

[49] Plotinus, *The Enneads*, V.2.1, V.3.5, V.3.12, V.5.1

ötesindedir[50]. O, basît, türemeyen, en yetkin, en iyi, en güzel olan, sonsuz, sınırsız, her şeyin ilki, her şeyde var olan, kendi kendine yeter, bize ve bizim erdemlerimize benzemeyen bir varlıktır. Tanrı'nın herhangi bir varlık olmadığı ve varlıklar için kullanılan terimlerle de tanımlanamayacağı düşüncesi Yeni Platonculuğun Ortaçağda ki en büyük etkisi olmuştur.

Ana sorun olarak ruhun kurtuluşunu ve Tanrı'yla birleşmesini kendine konu edinen Plotinos düşüncesinde hem felsefi hem de dini bir tasarım fikrinin olduğu görülecektir. Plotinos sisteminde Tanrı'dan, Bir'den, birlikten aşağıya, yani çokluğa doğru bir hareket olduğu kadar, aşağıdan yani Ruh'tan yukarıya, diğer bir deyişle çokluktan Bir'e doğru bir hareket de söz konusudur. Birinci hareket bize ezeli olarak aşkın ilkesinden, İlk ilkeden, bir veya Tanrı'dan çıkan canlı gerçekliğin yapısıyla ilgili akli bir açıklama sağlar ki bu Plotinos düşüncesinin felsefi tasarımıdır. İkinci harekette ise varlığın her aşamasını yaşayan bireysel insan ruhunun, birbirini sürekli izleyen sürekli bir arınma ve yükselme

[50] Plotinus, *The Enneads,* V.III.12-13-IV.7

neticesinde evrenin ilkesi olan İlk ilkeye ulaşıp onunla birleşmesi, kendince mümkün olan mutluluk ve kurtuluşa erişmesidir. Burada da Plotinos düşüncesinin dini tasarımını görmekteyiz[51].

M. S. IV. yüzyıldan itibaren Marius Victorinus ve St. Augustinus sayesinde Yeni Platoncu düşünce Doğu Hristiyan dünyasına girer. Erigena üzerinde doğrudan etkileri bulunan bu dünyanın başlıca temsilcileri arasında Aziz Basileios, Nazianzos'lu Gregorios ve Nyssa'lı Gregorios gibi teologlar ve bu düşünceyi daha da ileri götüren Sahte Diyonizos ile İtirafçı Maximus olacaktır. Bu düşünürlerin eserlerinde kendini gösteren Yeni Platonculuk anlayışı Batıdakine kıyasla oldukça mistik kalacaktır[52].

St. Augustinus

---

[51] Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi*, s. 75; Plotinus'un felsefesi için bk. Dominic J. O'Meara, "Plotinus", *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquiety*, II, ed. Llyod P. Gerson, Cambridge 2010, s. 301-324

[52] Yunan Hıristiyan Platonculuğu, bu çerçevede Kapadokya okulu düşünürleri için bk. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi*, s. 427

Tanrı gerçeğinin uzaklarda değil, içimizde aranması gerektiğini ileri süren bir Ortaçağ düşünürüdür, St. Augustinus. Erigena üzerinde derin izler bırakmış, Antik Felsefeyle Hristiyanlığı uzlaştırmaya çalışmış, Platon'un fikirleri çerçevesinde Tanrı düşüncesini dile getirmiştir. Tanrı'nın bilge, mutlak gerçek ve yaratıcı olması nedeniyle, gerçek bir felsefecinin Tanrı aşığı olması gerektiğini ifade etmiştir[53]. Bu çerçevede otobiyografik bir eser olan *Confessiones* (İtiraflar) adlı eserinde Tanrı karşısında kendisini ve başından geçen deneyimleri anlatmış, Tanrı ile olan ilişkisine değinmiştir. Gerçek bilge kişinin Tanrı'yı bilen, ona uyan ve onu seven kişi olduğunu söyleyen Platon, St. Augustinus için takip edilecek kişidir. Yine Tanrı'nın her şeyin sahibi, hakikat ışığının kaynağı ve bütün keremlerin bağışlayıcısı olduğunu söyleyen yeni Platoncular da, St. Augustinus için örnek kişilerdir[54].

Augustinus için Tanrı, Mutlak Varlık ve Mutlak Hakikat olarak var olan her şeyin ilk, tek ve evrensel

[53] Augustine, *The City of God*, çev. John Healey, London 1934, s. 33 (VII/I)

[54] Augustine, *a.e.*, s. 39-40

nedenidir. İnsan aklı bu Hakikat'in doğasını değilse bile ışığını kavrayabilir. O mutlak yetkinlik olup, evrenin aşkın kaynağı ve belirleyicisidir. Değişmez, sözle anlatılamayan, kelimelerle ifade edilemeyen basit (yalın) bir varlıktır. Ruhları aydınlatan, yetkinleştiren ve mutlu eden güneştir. İnsan zihni, ezelî ve ebedî olan değişmez doğruları görebilmesi için aydınlatılmaya ihtiyaç duyar. Nesneler dünyası maddi ışıkla, yani güneşle görünür hale geliyorsa, düşünülür (akledilir) âlem de Tanrı'yla (Tanrı'nın ışığıyla) kavranır hale gelir. Bu ışık sayesinde insanoğlu Tanrı bilgisine ulaşır ve onu kavrar. O aklın ışığı ve yaşamın kanunudur. Hiç bir şey Onsuz vücuda gelmez, hiçbir akıl da O'nsuz bilgi elde edemez. O'nun varlığı bizim için yaşamda güven, sebat ve ahlâk kaynağı, mutluluğun güvencesidir[55].

[55] Augustine, *Confessions*, çev. R. S. Pine Coffin, New York 1961, s. 290-291 (XII/XV); bk. Zeki Özcan, *a.g.e.*, s. 41-83, 132.

Hristiyan Yunan Düşüncesi

Platon'un ve Yeni Platonculuğun Latin Hristiyan dünyasına girişini ve onun tarafından benimsenmesini IV. yüzyılda yaşamış Marius Victorinus ve St. Augustinus (354 - 430) temsil eder. Öte yandan Platon'un ve Yeni Platonculuğun bu iki latin filozofuyla aynı yüzyılda yani M.S. IV yüzyılda Doğu Hristiyan dünyasına da girdiğini görüyoruz. Batıdakine göre daha mistik olan Platon ve Yeni Platoncu düşünce Doğuda Kapadokya ekolü tarafından yayılacaktır[56]. Bu bölümde fikirlerinden söz edeceğimiz St. Basileos, Nazianzos'lu Gregorios, Nyssa'lı Gregorios bu anlayışın öncüleri arasındadır. Sahte Diyonizos ve itirafçı Maximus da bu okulun düşüncelerini ilerletmiş ve yaymışlardır. Erigena'nın da gerek çevirileriyle gerekse yorumlarıyla bu okula hizmet ettiği ve büyük oranda tesirinde kaldığı gözükmektedir.

[56] Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi V*, s. 427

St. Basileios

Kayseri'de (Caesarea) doğan ve bazı Hristiyan kaynaklarca Büyük Basil (Great Basil) veya yazılarından dolayı Yunanlılar arasındaki Romalı olarak tanımlanan St. Basileios (330-379), Athanasius (295-373) ve diğer Kapadokyalı düşünürlerle birlikte öncelikle, İsa'nın doğurulup doğurulmadığı hususunda akılcılığı ön plana alan Airusçu düşünceye ve bu düşünceyi savunan Eunomius'a (ö.395) karşı mücadele etmiş, kilisenin birliğini savunmuştur. İsâ'nın Tanrı ile aynı öze sahip olmadığını ileri süren Eunomius'a karşı yazmış olduğu üç ciltlik *Adversus Eunomium* adlı eserde kelami, tasavvufi, pedagojik ve ayinlerle ilgili yazılar kaleme almıştır[57]. St. Augustinus'tan sonra Kapadokya okulunda Erigena üzerinde etkisi bulunan ilk düşünürlerdendir.

Arius (256-336) Tanrı'nın sadece yaratılmış olamayacağını, ayrıca doğrulmamış olması gerektiğini vurgulamış bu nedenle İsa'nın Tanrı olamayacağını,

[57] Johannes Questen, *Patrology*, Christian Classics, Inc.,Westministers, Maryland, 1994, s. 204

Tanrı'nın oğlu olmasının da metafiziksel bir durum olmadığını ve bunun ahlaki terimlerle açıklanabileceğini vurgulamıştır. Arius'un bu görüşleri Hristiyan ortaçağını oldukça etkilemiş ancak büyük bir tepkiyle karşılaşmıştır.

St. Basileios, Kayseri, İstanbul ve Atina'da eğitim almış, zamanın mistikleriyle buluşmak için Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısıra seyahatlerde bulunmuştur. Onların inanç ve ibadet konusundaki içtenliklerine, açlık, susuzluk, soğuk ve açıkta kalma gibi zorluklar karşısındaki metanetlerine hayran olan Basil, 356 yılında doğduğu yere tekrar retorik hocası olarak dönmüş, kendisini Tanrı'ya adamış ve yoksul insanlarla yaşamaya başlamıştır. Yaşamının erken dönemlerinde lüzumsuz işlerle vaktini harcadığını ancak daha sonra Tanrı'nın ışığını görerek kendini ona adadığını ve derin uykudan uyandığını belirtmiştir.

Tanrı'nın doğası itibariyle kavranamaz bir varlık olduğunu belirten Basileios, Tanrı'nın isimlerinin öncelikle "ne olmadığını" ifade eden olumsuz ve "ne olduğunu" ifade eden olumlu tümceler olmak üzere iki grup altında toplanabileceğini belirtmiştir. Kutsal

metinlerde kullanılan olumlu niteliklerin Tanrı'nın özü veya bu özün bir görüntüsü hakkında pozitif şeyler içerdiğini ifade eden St. Basileios, Tanrı'ya yüklenmesi gereken en uygun niteliğin "öz" veya "varlık" (ousia, being) olduğunu belirtmiştir. Tanrı'da bir öz ve üç hipostas (hypostasis) olduğunu savunan kişilerin başında gelen Basil[58], Kutsal Ruh'a Tanrı demekten kaçınmış, akılsal ve duyusal olmak üzere dünyayı ikiye ayırmıştır. Duyusal dünyanın zaman içinde değil, zamanla birlikte yaratıldığını, dolayısıyla akılsal dünya ile ezeli bir varlığının söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte akılsal dünya Tanrısal aklın düşüncelerini temsil ettiğinden tüm evren bir benzerlik bağıyla birbirine bağlı ve uyumlu bir bütün meydana getirir. Kötünün nesnel veya tözsel varlığını kabul etmeyen Basileios, arınma ile insanın bedensel duygu ve tutkularını ortadan kaldırılması gerektiğini, bilgeliği kazanması halinde Tanrısal aydınlanmaya erişme imkânına kavuşacağını, nihayetinde Tanrı'ya ulaşma, Onunla birleşme ve böylece tanrılaşma aşamasına geleceğini yazmıştır. Ancak bu görüşleri sağlığında da mektuplaştığı Nazianzos'lu

[58] Johannes Questen, *Patrology*, s. 228

Gregorios (329-389) tarafından daha sistematik bir biçimde işlenecektir.

Nyssa'lı Gregorios

Nyssa'lı Gregorios (335-394) Ortaçağdaki Hristiyan mistik teolojinin kurucuları arasındadır. Origenes'den[59] (184-253) sonra Hristiyan inancının sistematik savunucuları arasında gösterilir. *De Hominis Opificio* (İnsanın İşi Üzerine, 862-864) adlı eseri yazmıştır. Erigena tarafından da bu eser Latinceye çevrilmiştir[60]. *De Hominis Opificio İnsanın Yaratılması Üzerine* olarak da bilinmekte ve Erigena'nın *Periphyseon*'unda özellikle insanın ele alındığı IV bölümde oldukça kullanılmaktadır.

[59] Plotnos'un çağdaşı, Ammonius Saccas'ın öğrencisi
[60] Johannes Questen, *a.e.,* s. 263

St. Basileios'un kardeşi olan ve onun eğitiminden geçen Nyssa'lı (Niksar) Aziz Gregorios diğer Kapadokyalı düşünürlerle kıyaslanamasa da iyi bir teolog ve mistik[61] olup Ariusçu düşünceye ve özellikle Eunomius'a karşı yazılarıyla bilinir. Her şeyin tekrar başlangıçtaki konumuna döndüğünü belirtmiş, Teslis başta olmak üzere Hristiyan dogmalarını savunmuş, Tanrı sözcüğünün öze ve tekliğe işaret ettiğini kişilere işaret etmediğini, dolayısıyla Tanrı'nın tek olduğunu, üç tane tanrı bulunmadığını belirtmiştir[62]. Düşüncelerine baktığımızda onun Eski Ahit'in dünyanın altı günde yaratılması öğretisini Yeni Platoncu veya deruni bir yönde yorumladığını görürüz. Ona göre yaratılış aslında insan ruhunun tinsel evriminin duyusal ve dinsel hikâyesidir[63]. Yaratılış Tanrı katında zaman dışında olmuş bir şeydir. Her şeyin imkân ve gerçekliği aslında ilahi iradede anlık olarak çıkmıştır. Tanrı sonsuzdur. O özü bakımından bir düşünce, hatta en yüksek düşüncedir. Bu düşünce kendini ifade için bir kelam ve bu kelam aracılığı ile tüm evreni yaratmıştır.

---

61 Johannes Questen, *a.e.,* s. 254

62 *a.e.,* s. 259.

63 Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi V*, s. 437

Nyssa'lı Gregorios'taki bu akıl, bir şekilde Augustinus'un da paylaştığı, bir anlamda Stoacılıktaki tohumsu nedenlerin karşılığıdır. Evreni üç ana bölgeye ayıran Gregorios'a göre birinci alan Tanrısal iradenin fiziksel görüntüsü olan duyusal dünyayı, ikinci alan duyusal dünyanın üst sınırı olan akılsal dünyayı, üçüncü alan ise akılsal dünyanın tasarlanabilir kopyalarını içeren, yaratılmamış güçleri içerir. İnsan da birinci ve ikinci alana ait olan tek varlıktır. Hatta akılsal dünya aracılığı ile üçüncü alana çıkabilir ve Cennetin güzelliğini görebilir. Aziz Gregorious'un bu görüşü daha sonra Sahte-Diyonizos ve İtirafçı Maximus'ta da göreceğimiz gibi insanın tüm duyusal dünyanın özünü temsil ettiği, onun yükselişi ve kurtuluşunun aslında bütün evrenin yükselişi ve kurtuluşu anlamına gelecektir.

İnsan Gregorios'a göre duyusal dünyaya baktığında kendisinin bir imgesi[64] ve formu olan tezahür etmemiş Tanrı'yı görebilir. Zaten akılsal dünyadaki yaratılışının birinci amacı da bu imge ve formda aşkın olan, özü itibariyle görünmez ve bilinmez olan Tanrı'yı, sanki bir

[64] John J. O'Meara, a.e., s. 78

aynadaymış gibi görmesi ve bilmesidir, duyusal dünyadaki yaratılış amacı ise Tanrı'yı içkinliğinde, yani düşmesi sonucu ortaya çıkan konumunda bilmesidir[65].

Aziz Gregorios'a göre Tanrı, bütün insanların nihai olarak kendisine döneceğini bilmiş ve bu nedenle düşüşe izin vermiştir. Bütün varlık âlemi kirinden arınmış bir durumda -gerekli cezalarını çektikten sonra cehennemlik olanlar ve cinler de buna dâhildir-, ilk mükemmelliğine kavuşacaktır[66]. Nitekim Ortaçağın en büyük metin yorumcularından mistik düşünür Origenes de (184-253) bütün insan ruhlarının sonunda tekrar Tanrı'ya döneceklerini, kurtuluşa ve mutluluğa ereceklerini belirtmişti (Restauration). Origenes'in bu tezini tekrarlayan Aziz Gregorios'tan sonra Erigena da bu görüşü savunacaktır. Diğer Kapadokya düşünürleri gibi Aziz Gregorios da sırasıyla fiziksel ve ahlaki arınma, akılsal varlılar dünyasını temaşa ile aydınlanma ve sonuçta ise sessizliğin hâkim olduğu, aklın, konuşmanın ve sözcüklerin yeterli olmadığı, parlaklığından dolayı gözlerin kamaşarak göremez hale geldiği uçurum, yani

[65] Ahmet Arslan, a.g.e., s. 439
[66] Etienne Gilson, a.g.e., s. 73

Tanrı'yla birleşerek mükemmelleşme veya Tanrılaşma üzerinde durmaktadır[67].

Nazianzo'slu Gregorios

St. Basileios ile birlikte Atina'da eğitim alan, daha sonra orada retorik dersleri veren, 367 yılında Kayseri'de vaftiz, arkasından piskopos olan Nazianzos'lu Gregorios da (330-389/90) Hristiyan Yunan düşüncesinin önde gelen bir temsilcisidir. Teslisi anlattığı ve Hristiyan teoloji tarihinin klasikleri arasında bulanan *Teolojik Söylem*'ler (380) adlı eserini yazmıştır[68]. Gregorius da diğer teologlar gibi akılcılığı ön plana alan, Airusçu düşünceye ve bu düşünceyi savunan Eunomius'a (ö.395) karşı, vaaz (nutuk), ömrünün sonunda yazmış olduğu şiirler ve mektuplarıyla mücadele etmiştir. IV. yüzyılın büyük teologları arasında tek şair olan Gregorius kendisine

[67] Erigena için de oldukça önemli olan bu mistik düşünceler için bk. Johannes Questen, *Patrology*, s. 277-296

[68] Etienne Gilson, *a.g.e.*, s. 62

özellikle dogmalar konusunda Basileios'u rehber edinmiştir[69]

Gregorios'a göre Tanrı kendisini önce kutsal kitaplar sonra da doğa olmak üzere iki biçimde açmıştır. Ancak her şeye rağmen kutsal kitabın dili yarı gizli veya örtülüdür, çünkü duyusal dünya akılsal dünyanın bir gölgesi, kopyası ve Tanrı'nın kendisi hakkında bilgi vermek için duyusal dünyanın imge ve kavramlarını kullanmasıdır. Tanrı'nın öncelikle kendisini var olan olarak tanımladığını ve bunun Tanrı için en önemli kavram olduğunu söyler. St. Augustinus gibi Gregorios da varlık kavramı üzerinde oldukça durmuş, Varlığın gerçek anlamda sadece Tanrı'ya ait olduğunu, Tanrı'dan pay aldıkları, yaratıcının varlığına katıldıkları ölçüde yaratıklar için de dolaylı bir şekilde bu niteliğin kullanılabileceğini söyler. Tanrı'nın varlığını biliriz ama ne olduğunu bilemeyiz. Varlık kendinde varlık (Tanrı), akılsal dünya yani akıllar ve akılsalların imgeleri ve gölgeleri olarak duyusal dünyanın varlığı olmak üzere üçe ayrılır. Tanrı bilinemez olsa da akılsal ve duyusal

[69] Johannes Questen, *Patrology*, s. 248

dünya bilinebilir. Akılsal dünya tanrı ile duyusal dünya arasında bir aracı durumundadır. Gregorios'a göre Tanrı sürekli ve değişmez bir ışık kaynağıdır[70].

Pseudo Diyonizos

V. yüzyılın sonları ya da VI. yüzyılın başlarında yaşadığı söylenen Pseudo (Sahte) Diyonizos Doğu Roma İmparatorluğunun Suriye bölgesinde gelmiş muhtemelen keşiş olan Hristiyan bir yazardır. I. yüzyılda Aziz Pavlos'un vaazlarını, özellikle bilinmeyen Tanrı üzerine başlıklı konuşmasını dinledikten sonra, Hristiyanlığa girmiş, gerçek kimliğini gizleyerek kendini Diyonizos olarak tanıtan ve aynı zamanda Hristiyan dinine giren Atina Bilginler Kurulunun üyesi olarak bilinen bir (Areopagos) kişinin ismi altında yazılarını yazmıştır[71]. Bu kişinin Atina'nın ilk papazı olduğu da söylenir. Yazar bu kişiye atfen gerçek kimliğini de gizlemek kastıyla kendisini bazen Pseudo (Sahte) Diyonizos, bazen de

[70] Bk. Etienne Gilson, *a.g.e*, s. 64-65; Ahmet Arslan, *a.g.e*., s. 433-437

[71] Edouard Jeauneau, *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Betül Çotuksöken, İletişim Yayınları, İstanbul 1988, s. 20

Pseudo (Sahte) takısını kullanmadan Diyonizos ya da Denis olarak isimlendirdiği görülmektedir[72]. Çalışmamızda kendisini Sahte Diyonizos olarak zikredeceğiz.

Hristiyan Yunan düşünürleri arasında Erigena üzerindeki en büyük etkileri Sahte Diyonizos'ta görmekteyiz. Niksarlı St. Gregorios'un izinden giden Sahte Diyonizos'un en iyi yorumcuları arasında Erigena gösterilmektedir. Ancak ismindeki "sahte-pseudo" sözcüğünden de anlaşılabileceği gibi bu kişinin kim olduğu hususunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Doğrusu isminin Diyonizos olup olmadığı da belli değildir. Mistik düşüncelerinden dolayı Sahte Diyonizos yerine bazen mistik Diyonizos ismi de kullanılmıştır.

Kral Şarl'ın isteği üzerine 6. yüzyıl Hristiyan düşünürü olan bu yeni Platoncu Sahte Diyonizos'un eserlerini çevirmekle görevlendirilen Erigena, Ortaçağ düşüncesinin en önemli kaynaklarını Latinceye çevirmiş ve eserlerinde işlemiştir. Doğrusu Proklos'tan (411-485)

[72] Eric Perl, "Pseudo-Dionysius The Areopagite", *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquiety*, II, ed. Llyod P. Gerson, Cambridge 2010, s. 767

yer yer alıntıların bulunduğu, Niksarlı St. Gregorios'un etkisi görüldüğü ve Corpus Areopagiticum (Sahte Diyonizosçu Külliyat) olarak adlandırılan bu yazılar bütünü dört kitap ve on mektuptan oluşmaktadır. Bunlar *De Coelesti Hierarchia* (Göksel Sıra düzeni Üzerine); *De Ecclesiastica Hierarchia* (Kilise Hiyerarşisine dair); *De Divinis Nominibus* (İlahi İsimler Üzerine); *De Mystica Theologia* (Mistik Teoloji Üzerine) ve *Epistolae* (Mektuplar). John Parker bu külliyatı *Dionysius the Areopagite, Works (1897)* başlığıyla ilk olarak İngilizceye çevirmiştir (John Parker and Co, London 1897). Diyonizos'un eserlerinin daha önceki çevirileri hakkında da bilgi veren John Parker, Diyonizos hakkında da geniş bir bilgi ve literatür sunmuştur[73].

Sahte Diyonizos'un kim olduğuyla ilgili bazı kuşkular bulunduğunu ifade etmiştik. Bir iddiaya göre de kendisini rahip Diyonizos olarak da takdim ettiği, Hristiyanlıkla Proklos'un (411-485) düşüncelerini uyumlu kılma çabasına giren kişi olduğu belirtilmektedir. Ancak daha öncede ifade ettiğimiz gibi bu eserlerin Sahte

[73] John Parker, *Dionysius the Areopagite, Works (1897)*, James Parker and Co, London 1897

Diyonizos'a aidiyeti de kuşkuyla karşılanmıştır. Bu eserlerin muhtemelen Proklos'un derslerini takip eden Suriyeli bir rahip tarafından yazıldığı hatta Hristiyanlıktan ziyade yeni Platoncu metafizikle yazıldığı eleştirileri de yapılmaktadır[74].

Yeni Platonculuğun etkisi Sahte Diyonizos'ta özellikle Bir'le Teslis'in (üçleme) uzlaştırılmasında ve Tanrı'nın isimleri konusunda kendisini göstermiştir. Sahte Diyonizos Hristiyanlığın teslis inancıyla, Yeni Platonculuğun mutlak, ayrımlaşmamış Bir olarak tanımladıkları Tanrı anlayışı arasında bir uzlaştırma yapmaya çalışmış, üç ayrı şahsın arkasında Plotinos'un Bir'ini görmeye çalışmıştır.

İlahi İsimler Üzerine ve *Mistik Teoloji Üzerine* başlıklı eserler, Sahte Diyonizos'un en önemli yapıtları olup Erigena üzerinde de oldukça tesirli olmuştur. Ulûhiyetin bütün varlıkların ve bilginin ötesinde bulunduğu Sahte Diyonizos'un temel tezidir. Yani gözlerimiz ışığın

[74] Bununla birlikte, felsefe tarihçisi olan W. T. Jones gibi bazı yazarlar, bu kişinin ilk Hristiyanlardan biri değil de Yeni Platoncu bir yazar olduğunu söyler. Bk. W. T. Jones, *Batı Felsefesi Tarihi II*, s. 290; Eric Perl, "Pseudo-Dionysius The Areopagite", s. 768; Etienne Gilson, s. 81;

karşısında göremiyor, bir nevi körlük yaşıyorsa, muazzam ışığı karşısında göremediği ve gözleri kamaştığı için Tanrısal karanlıkla karşı karşıyadır.

Sahte-Diyonizos'a göre Tanrısal isimlerin bir kısmı ondaki üç ayrı şahıs olarak farklılaşmayı, bir kısmı ise ondaki birliği ve bütünlüğü gösterir. Tanrısal isimler içinde, aynı zamanda yaratıklar için de kullanılan, varlık, iyilik, bilgelik, kudret ve adalet gibi isimler bulunmaktadır. Ancak bu isimler Tanrı ve yaratıklar için farklı anlamlarda kullanılırlar. Tanrı için gerçek, ancak yaratıklar için türemiş anlamda (derivativ) kullanılır. Çünkü yaratıkların kendi başlarına gerçeklileri söz konusu değildir, onlar Tanrı'dan pay almaktadırlar. Yaratıklarda çokluk ve farklılık oluşturan bu nitelikler, Tanrı'nın özünde herhangi bir farklılık oluşturmazlar.

Sahte Diyonizos'a göre isimler Tanrı için pozitif, negatif ve mistik olmak üzere üç aşamada kullanılırlar. Pozitif (kataphatik) teolojide Tanrı "var", "iyi" ve "seven" gibi niteliklerle olumlu anlamda kullanılır. Negatif teolojide ise söz konusu niteliklerin Tanrı için uygun olmadığı ve yaratıklara benzer bir biçimde onun "Var-

olmadığı", "iyi-olmadığı" ve "seven-olmadığı" belirtilir. Üçüncü aşama olan mistik teolojide ise artık inkârın inkârı söz konusudur. Artık Tanrı, yaratıklar için kullanılan tüm niteliklere, onları aşan bir anlamda sahiptir. Söz gelimi Tanrı vardır ama artık onun varlığı "varlık-üstü" bir varlıktır, iyidir ama artık "iyilik-üstü" bir iyiliktir, sevgi sahibidir ama artık onunki "sevgi-üstü" bir sevgidir. Bu bakış açısı Erigena metafiziğinde kendisini oldukça hissettirecektir.

Sahte Diyonizos Yeni Platoncu olsa da, Yeni Platoncu südur (çıkış) ve Hristiyanlığın yaratılış görüşü arasında bir sentez kurmaya çalışmıştır: Yaratılış Tanrısal iyiliğin doğal ve kendiliğinden bir sonucu olarak ortaya çıkar, ancak bu ortaya çıkış Tanrı'nın inayeti, sevgisi ve aşkıyla doğrudan ilişkilidir. Yeni Platonculuğun Bir, Akıl ve Ruh üçlüsünün yerini Sahte Diyonizos'ta Kendinde varlık (Tanrı), Taşma (procession) ve O'na dönüş (conversion) alır[75]. Yeni Platoncuların taşma da aktif ve nedensel güçler olarak gördükleri idealar, artık Hristiyanlıkta Tanrı'da varlığını kabul ettikleri iradelere

[75] Ahmet Arslan, *a.g.e.*, s. 450

dönüşür. Çıkıştaki her varlık da doğrudan Tanrı'ya bağlı olarak çıkar veya taşar.

Sahte Diyonizos'a göre kendinde varlık, her türlü nitelik ve yüklemin, tasdik ve inkârın, duyusal ve akılsal kavrayışla bilginin üzerinde olan Tanrıdır. Evren, ışığın güneşten çıkmasına benzer bir biçimde Tanrı'dan çıkmıştır, ona uzaklığı veya yakınlığına göre kendisi de az veya çok bir biçimde ışıktır. Bu nedenle her varlık kendi kapasitesine göre az ya da çok bütünü yansıtır. Her varlık evrenin bütününe açılmış bir penceredir. Sahte Diyonizos'un bu yaklaşımı Erigena'da da kendisini hissettirecek ve *theophani* (Tanrı'nın tecellisi) görüşünü ortaya çıkaracaktır. Tabi bu anlayışı savunan diğer düşünürler gibi, Sahte Diyonizos ve Erigena da panteist olarak değerlendirilecekler.

Diğer Kapadokyalı düşünürler gibi Sahte Diyonizos da geri dönüş aşamasında arınma, aydınlanma ve Tanrı'yla birleşmeden söz eder. İnsanın Tanrı'yla birleşmesi kendini terk etmesi, kendi dışına çıkması (ekstasis) ve Tanrı'ya dönüşmesidir (Theosis). Bu dönüş ya akli (felsefi) ya da dinî yolla olacaktır. Tanrı varlık üstü

olunca bu birleşme dille, kavramlarla ifade edilemeyecektir. Burada Niksarlı Gregorios'un da dediği gibi "Tanrısal bir sessizlik", karanlık ve bilgisizlik (agnosia) olacaktır. Nitekim Hz. Musa da Sînâ dağında bu deneyimi yaşamıştır[76]. Sahte Diyonizos'un sadece Erigena'yı değil Doğudaki Yunan ve Batıdaki Latin Hristiyan dünyasını da oldukça etkilediği gözükmektedir.

İtirafçı Maximus

Sahte Diyonisoz'un en iyi yorumcuları arasında gösterilen Maximus (580-662) Erigena için oldukça önem arz eden bir düşünürdür. İtirafçı ya da günah çıkaran (Confessor) Maxim olarak bilinen Maximus, Erigena'nın *da Ambigua* (Anlaşmazlıklar Üzerine) olarak çevirisini yaptığı ve tanınmasını sağladığı *Diyonizos ve Nazianzos'lu Gregorios'un Anlaşılması Çok Güç Birkaç Bölümüne Dair* adlı kitabı ile Ortaçağ düşüncesinde adını zikrettirmiştir[77].

[76] Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi V*., s. 453-454

[77] Maximus, bu eserini Thomas adında birisinin kendisine Diyonizos ve Nazianzos'lu Gregorios'un anlaşılmayan bazı

Eserinden de anlaşılacağı gibi Maximus başta Sahte Diyonizos ve Nazianzos'lu Gregorios olmak üzere Kapadokya ekolüne mensup olan düşünürlerin fikirlerini yaptığı şerhlerle açıklamaya çalışmış ve izlerini devam ettirmiştir. *Ruh Üzerine* ve yine Erigena'nın çevirisini yaptığı *Quaestiones ad Thalassium* (864-866) adlı eseri de bulunmaktadır[78].

İtirafçı Maximus diğer Kapadokya düşünürleri gibi Yeni Platonculukla Hristiyanlığı uzlaştırmaya çalışmış, insanın temel amacının mutlak ve biricik bir varlık olan, her şeyin nedeni olan, yalın, her şeyi aşan, bilinemeyen, ifade edilemeyen, iyilik, aşk ve bilgelik olan Tanrı'yla[79] birleşmek olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde bütün doğu teolojilerinin ileri sürdüğü gibi insanın amacının böylece tanrılaşmak olduğunu ifade etmiştir[80]. Ona göre, günahı bağışlatmak için Tanrı İsa'nın doğasına

metinlerini açıklamasını istemesi üzerine yazmış ve önsözünde her iki düşünürü alınlarına ahiret mutluluğu yazılmış kişiler olarak kabul etmiştir.

78 Etienne Gilson, a.g.e., s. 86; Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi V*, s. 457

79 Maxim'in Tanrı anlayışı için bk. George C. Berthold , *Maximus Confessor Selected Writings*, trans. George C. Berthold, Paulist Press, New Jersey, 1985, s. 65

80 George C. Berthold, *a.e.*, s. 194

bürünebiliyorsa, bu insanın da aynı şekilde tanrılaşabileceğini gösterir. Tevrat'taki Tanrı'nın insanı kendi imgesine veya kendine benzer olarak yaratmış olduğu ifadesi bu anlama gelmektedir.

İtirafçı Maximus da Sahte Diyonizos'un varlık kuramına benzer bir şemayı biraz da Aristotelesçi bir terminolojiyle, Kendinde varlık (ousia), güç veya kuvvet (dynamis) ve fiil (energia) olarak açıklar. Ancak Yeni Platonculardan farklı olarak evrenin oluşumunu Kendinde Varlıkta bir taşma değil de, üçlü adım çerçevesinde Tanrı'nın kudretini ve iradesini gerçekleştiren bir yaratım olarak ifade eder. Yani evren Tanrı'nın bir fiili, O'nun bir hareketidir. Bilgisi de, onu bilebilenler için, varlığının açığa çıkmasını sağlayan bilgidir. Yine Sahte Diyonizos'ta olduğu gibi İtirafçı Maximus'ta da evren tecelliden ibarettir, yani kozmos, ruhsal veya akledilir (zihnî) olanın açığa çıktığı bir alandır[81]. İlk hareket aslında kendini, kendisi dışında

[81] David Bradshaw, "Maximus The Confessor", *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquiety*, II, ed. Llyod P. Gerson, Cambridge 2010, s. 813

olanlarda-yaratıklarda- tezahürdür. Tanrı'nın bu tezahürü veya tecellisi de yaratılışın kendisidir.

Her süreçte bir varlıkla (öz), bu varlığın meydana getirme *kudreti* yanında, bu varlık ve kudretle bir şeyi meydana getirme *olayı* var. Evren her zaman vardı çünkü Tanrı'da kudretle fiil birbirinden ayrılmaz. Yani her şey yaratılmadan önce Tanrı'nın sonsuz iradesi, gücü ve önbilgisinde mevcuttu[82]. Tanrı'nın önbilgisinin ve isteğinin nesnesi olarak bu varlıklara idealar adı verilmektedir[83]. Bunların her biri bu nedenle Tanrı'nın mükemmelliğinin kısmi ve sınırlı ifadesidir. O halde Tanrı ezeli-ebedi olarak yaratır ve yarattığı bu şey de kendi doğasıdır. Bu düşünce de Erigena üzerinde oldukça tesirli olacak ve hemen hemen aynen alınacaktır.

İtirafçı Maximus'da yaratıma, tecelliye baktığımızda ilk olarak kendi doğasını, Logos ve Kutsal Ruh'u yarattığını görüyoruz. Daha sonra ikinci yaratımla duyusal ve fiziksel dünyayı yaratır. Birinci yaratım Tanrı'nın kendi içinde, ikincisi ise Tanrı'nın dışında

---

82 George C. Berthold, *Maximus Confessor Selected Writings*, s. 76
83 Etienne Gilson, *a.g.e.*, s. 87

meydana gelir. İkinci yaratımın kaynağı da birinci yaratımdır. Birinci yaratım Tanrısal doğayı, Logos'u akılsalların, ideaların veya formların dünyasını ifade eder. Ancak bu dünya yaratılmakla birlikte ezelidir. Bu ezelîlik Tanrı'yla aynı anlamda ezelilik değildir. Bunun yanında duyusal dünya da yaratılmış olmakla birlikte kalıcı bir varlığa, ölümsüzlüğe sahiptir.

Tanrı'nın ilk yaratımı onun doğasının bir dışa vurumu, tezahürüdür. Bunun yanında Akıl ve Logos da var olan ve var olacak her şeyin özünü içerir. Zaten gerçek yaratma Akılda ve Logostaki, sonlu tikel gerçekliklerin meydana getirilmesidir. İçinde bulunduğumuz duyusal dünya da Logos aracılığıyla bireysel nesnelerin Tanrısal varlıktan pay almaları ve varlığa gelmelerinden ibarettir. Bireysel varlıkların her biri de Tanrı'nın mükemmelliğinin sınırlı bir ifadesidir. Diğer bir deyişle onların her biri Tanrı'nın bir tezahürüdür, çünkü onların her biri varlığa gelmeden önce Tanrı'nın doğanın ezeli bilgisinde yani Logosta var olup, onun tarafından istenmiş ve onun gücüyle ortaya çıkmışlardır. Var olan her şey, tanrısaldır. Çünkü

Tanrı'nın görüntüsüdür, Tanrı nesneleri yaratırken aslında onlarda kendini yaratmaktadır. Dolayısıyla onların kendilerini yaratanını bilmeleri ve sevmeleri ona dönüp, onda ölümsüz olmaları mümkündür. Her insan da özünün ezeli ve ebedi olarak onda var olması bakımından Tanrı'nın bir parçasıdır (moiratheou). İnsan bir şekilde Tanrı'dan ayrı kalmıştır Vecd eylemi de bağlı oldukları ve şu an için ayrı oldukları ebedi özlere dönerek, Tanrı'nın her parçasının tekrar Tanrı'daki yerini alacağı ve her şeyin ilahileşeceği (theosis) bir harekettir[84].

Maximus Tanrı'nın var olmasını var olan her şeyin kendisinden varlığını alması, bir olmasını da çokluğun kaynağı olması bakımından bir olması olarak anlar. Yine Tanrı'nın birliğini sayısal bir olarak değil, çokluğun kaynağı olma biçiminde anlar. Bu çerçevede birlikle teslisi bağdaştırmaya çalışır. Erigena'ya göre tümelin yanında tikelin de tözsel varlığı bulunur. Tüm varlık da aslında tümelle tikel, arasında gidip gelen bir süreçtir ve bu süreç, yaratılmış doğada "çokluk içinde birliği" ifade eder".

[84] Etienne Gilson, *a.g.e.*, s. 89

İtirafçı Maximus insanda doğal ve kişisel olmak üzere iki iradeden söz eder. İnsan ruhu kafeste değildir eş zamanlı olarak bedenle birlikte yaratılmıştır. Özgür iradesini yanlış kullandığı için birlikten uzaklaşmış, çokluk içinde dağılmış ve düşüş olmuştur. Bununla birlikte dönüşü tüm evrenin dönüşü olacaktır. Çünkü o evrenin özetidir. Yanlış bir kararla düşüş gerçekleşmişse, doğru bir kararla dönüş de vardır. Dönüş, bilme gerçekleştiğinde artık Nous'un, Logos'un ve Gnosis'in ötesine geçerek Tanrı'yı bilmekle, ona yönelmekle, onu sevmekle dönüşte vardır, dönüşün sonu ise içinde düşünce, bilgi veya sözün olmadığı basit bir yolla Tanrı'yla birleşme, tanrısallaşmadır. Burada duyusal dünya ile akılsal dünya ayrımı kalkacak, her şey başladığı noktaya hareketsizliğe ve birliğe tekrar dönecektir[85].

Buraya kadar gördüğümüz özellikle son iki Yeni Platoncu düşünür, yani Sahte Diyonizos ve İtirafçı Maximus'tan sonra Erigena'nın metafiziğine geçebilir ve kendi felsefesini nasıl oluşturduğunu görebiliriz. Aralarında büyük bir benzerlik, yakınlık ve süreklilik

[85] Detaylı bilgi için bk. Ahmet Arslan, *a.g.e.,* s. 458-463; Etienne Gilson, *a.g.e.,* s.87-89

olduğu dikkatlerden kaçmayacaktır. Bu durumun İbn Arabî gibi bazı mistik düşünürlerde aynen devam ettiğini söylememiz mümkündür. Yeni Platonculuğu sadece antik dönemde veya ortaçağda değil günümüzde de felsefeyle dinin buluştuğu ortak bir nokta olarak değerlendirebiliriz.

Erigena Metafiziğinde İlk Tartışmalar

En genelde felsefeyle dini, özelde ise Yeni Platonculukla Hristiyanlığı uzlaştırmaya çalışan Erigena, sadece düşünceleriyle değil konumu itibariyle de felsefe tarihinin en ilginç kişiliklerinden birine sahiptir. Bünyesinde St. Augustinus ile Sahte-Diyonizos'u olduğu kadar, Roma realizmi ile Doğu mistisizmini de barındırmaya çalışmıştır. Boethius'tan sonra yaşadığı dönemde Latin dünyasının tek temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik felsefenin Hristiyanlıkta geriye kalan dalı Yeni Platonculuğun, Batıdaki son meyvesi ve Batı Roma imparatorluğunun son filozofudur. Onunla Antik Felsefenin tamamen bittiği ifade edilmektedir[86].

[86] Alain de Libera, *Ortaçağ Felsefesi*, s. 253,

St. Augustinus ve Plotinos'tan dolaylı olarak etkilenen Erigena buna karşın Yukarıda özetle ilgili fikirlerine değindiğimiz Origenes, Nazianzos'lu Gregorios, Nissa'lı Gregorius, Aziz Ambrosius, Sahte Diyonizos ve İtirafçı Maximus gibi Yeni Platoncu düşünürlerden doğrudan etkilenmiş ve bu düşünürlerin fikirlerinin sentezini gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte düşüncelerinde doğal olarak Yeni Platoncu unsurlar ağır basmış ve Aristotelesçi Skolastik düşüncenin karşısında yer almıştır.

Erigena, Kral Şarl'ın saray okulunda bir yandan öğretici, diğer yandan, tartışmalarıyla ünlü bir polemikçi ve yine aynı zamanda önde gelen bir mütercim olarak kendinden oldukça söz ettirmiştir. Öğretilerine, polemiklerine ve tercümelerine daha yakından bakacak olursak Katolik bir Hristiyan düşünürün yeni Platoncu geleneğe nasıl bağlandığını ve bu geleneğin varlık anlayışına ne kadar sıkıca sahip çıktığını göreceğiz. Erigena'nın ilk tartışmaları Reims başpiskoposu olan Hincmar'ın 859-60 yılları arasında yazmış olduğu *De praedestinatione* adlı eserinde de sıraladığı gibi, özellikle Ratramnus ve

Gottschalk'ın da dahil olduğu kader, evharistiya (ekmek şarap ayini), melekler, ruh, cehennem azabı v.b. konular üzerine olmuştur.

Alınyazısı, Kötülük ve Özgür İrade

IX. yüzyıl Hristiyan dünyasında şiddetle tartışılan ilk konular arasında Tanrı'nın cehenneme girecek olan kişileri önceden belirleyip belirlemediği konusu olmuştur. Bir diğer deyişle Tanrı'nın kötülükten (günahtan) sorumlu olup olmadığı tartışmasıdır. Bu tartışmaların ortaya çıkmasında Kral Şarl Fransa'sının uzun süreli işgali ve toplumsal çalkantılar etken olmuştur. Bunun yanında paganizmin izlerini taşıyan çeşitli sorunlara karşın kilisede iyi yetişmiş eğitimli sınıfın eksikliği ve sorunlarla baş edememesi de önemli rol oynamıştı. Rahipler ciddi teolojik konulardan uzaklaşmış, evharistiya, ruh, teslis, Tanrı rü'yeti gibi konular yerine kimin kurtuluşa ereceği meselesini tartışmaktaydı. Bu ortamda sadece cennetin değil, cehennemin de Tanrı tarafından önceden belirlenen bir alın yazısı olduğunu ileri süren Gottschalk'a karşı Laon piskoposu Pardulus ve Hincmar cevaplar vermeye çalışıyordu. Ancak tartışmaların uzaması üzerine 849'da Kral Şarl, Erigena'yı davet etmesi yönünde Hincmar'a tavsiyede bulundu. Erigena'yı tartışmaya çeken Hincmar, daha önce ifade

edildiği gibi Sahte Diyonizos'tan çeviriler yapmış ancak beğenilmemiş bunun üzerine Erigena tercüme işiyle görevlendirilmişti.

850 veya 851 yılında *De Praedestinatione* adlı eserini yazan ve önsözüne Hincmar'a teşekkür ederek başlayan Erigena konuyla ilgili bütün görüşlerini Tanrı'nın bir, basit ve iyi olduğu[87] görüşü üzerine kurmuş ve akıl çerçevesinde cevaplar vermeye çalışacağını ifade etmiştir. 19 başlık altında görüşlerini yazan Erigena her şeyin ilkesi olan, hikmet ve lütuf sahibi tek bir Tanrı'ya ibadet ettiğini bu Tanrı'nın bir, tek ve gerçek olan öngörüsünün ezeli ve değişmez olduğunu belirterek sözlerine başlar. Ancak Tanrı'nın yazgısının, yani ezeli takdirinin kimsenin kötü olmasını ezelden buyurmadığını, çünkü onun iyi olduğunu, yine kimseyi önceden ölüme mahkûm etmediğini, çünkü onun hayat olduğunu, ölümü de buyurmadığını, çünkü ölümün kötü olduğunu belirtmiştir[88].

[87] Johanes Scottus Eriugena, *De Divina Preadestinatione, Liber*. ed.Goulven Madec, Turnhout: Brepols, 1956, II,3

[88] Johanes Scottus Eriugena, X, 2-5

Hiçbir Katoliğin en yüksek iyi olan Tanrı'nın herhangi bir kimse için kötüyü takdir ettiğine ve yine herhangi bir kişi için sonsuz yaşamın ölüm ve ceza olarak önceden takdir buyrulduğuna inanmasına müsaade edilemeyeceğini belirtir. Erigena'ya göre Tanrı, asla değişmez ve değiştirilemez olan ezeli bilgisinde, günahkârın cezalandırılmasını veya ölümünü takdir etmemiştir, bilakis Tanrı o günahkârların cezalandırılmalarını veya ölümlerini ortadan kaldıracaktır. Bu ifadelerinden anlaşıldığı gibi Erigena kötülük ve günahla ilgili sorumlu olanın Tanrı olamayacağını, özgür iradesiyle bunu yapanın insan olduğunu açıklamaya çalışmıştır[89].

Tanrı'nın tek bir ezeli takdirinin bulunduğunu ifade eden Erigena, bu ezeli takdirin de var olan şeyler için geçerli olduğunu, kötülük gibi henüz var olmayan şeyler içinse geçerli olmadığını belirtmiştir[90]. İnsanın iki veyahut ikiz kaderinin bulunduğunu, ya da alın yazısının ikiye bölündüğünü veya ikiye katlandığını söyleyenleri

[89] Johanes Scottus Eriugena, *De Divina Preadestinatione*, VI;VII;XV
[90] Johanes Scottus Eriugena, *a.e.*, X-2-5

kınayan Erigena, bu tür zararlı, zehirleyici ve ölümcül doktrinlerin terk edilmesini istemiştir[91].

Erigena Tanrı'nın basitliğinden, iyiliğinden, Tanrı'nın özünden, yaşamın kendisi oluşundan hareketle "takdiri ilahi" konusunu açıklama yoluna gitmiştir. Onun için Tanrı'nın kendisi aslında kaderin kendisidir. Var olan şeyler için geçerli olan bu takdiri ilahi, var olmayan ve kendisinin yapmadığı bir husus için, mesela günah için geçerli değildir. Tanrı önceden belli sayıda kişinin cezayı ve ölümü üzerlerine çektiklerini bilmektedir. Ancak o bunu, yani günahkârlığı takdir etmemiştir. Tek bir kader vardır, O da Tanrıdır. Zaman içinde bulunan, zamanının şartlarına göre davranan insanın yaptıkları, zamanın dışında olan Tanrı'ya yüklenemez. Durum böyle olunca, iyilik veya kötülük için bir takdiri ilahiden veya yazgıdan söz edilemez. Kendi değişmez ezeli bilgisiyle, değişmez iradesiyle ve yine değişmez kanunuyla var olan tek bir Tanrı vardır.

Erigena'ya göre Tanrı'nın varlığı hikmetinde gizlidir, hikmeti de ilminde. İlmi de onun idaresidir (destining).

[91] John J. O'Meara, *Eriugena, (Summary of the Periphyseon*), s. 39

O, basittir. Onda değişiklik bulunmaz, hiçbir şeyin önceden bilinmesi veya takdiri söz konusu değildir. Çünkü o her zaman bilinmekte ve her zaman yönetmektedir. Ancak Erigena'nın bu sözleri etrafındakilerce pek uygun görülmemiş, kilise ve papalık tarafından hoş karşılanmamıştır. Her şeye rağmen Erigena düşüncelerini değiştirmemiş, insanların alın yazılarından dolayı değil, Tanrı'nın ezeli ve değişmez olan kanununa göre, herkesin kendi özgür seçimleri sonucunda kurtulabileceklerini ya da hak etmiş oldukları cezaya çarptırılacaklarını belirtmiştir[92].

Erigena'ya göre özgür iradenin kendisi aslında bir cevherdir, iyidir, dolayısıyla kötü değildir ve cezalandırılmaz. Tanrı yaptığı işi cezalandırmaz, çünkü o kötü bir iş yapmaz, her zaman iyidir. İnsan düşüşte, ancak Tanrı'nın lütfuyla mümkün olabilecek olan bu özgür iradesinin gücünü ve kudretini kaybetmiştir. Gücü ve kudreti olmayan, özgür iradenin hareketi bir öz değildir ve Tanrı tarafından yaratılmamıştır, bu durumda kötülük ortaya çıkabilir ve ezeli olarak var olan

[92] John J. O'Meara, *a.e.,* s. 40

kanunların ihlali neticesinde ceza uygulanır. Erigena'ya göre Tanrı günahkâra uygulanan cezayı önceden bilemez. Çünkü bir doğa diğer doğa tarafından cezalandırılmaz. Dolayısıyla, Tanrı ceza vermez. Dahası kötülük Tanrı'nın bilgisi dâhilinde değildir. Çünkü Tanrı kötülüğü bilseydi, bu durumda kötülük nesnelerin doğasında zorunlu olarak bulunacaktı, çünkü Tanrı'nın bilgisi bütün her şeyin nedenidir. Burada bilgisizlikten ziyade Tanrı'nın göz ardı edişinden söz edilebilir ki bu da onun en yüksek ve en gerçek hikmetine karşılık gelir[93].

Erigena'nın alın yazgısı, kötülük ve özgür irade üzerine verdiği cevaplar pek çok tepkiyi de beraberinde getirmiştir. Erigena'ya karşı kilise sesiz kalmamış, Troyes papazı Prudentius (ö. 861) ve daha sonra Lyon'lu Florus (810-860) aynı yıl içerisinde iki tane karşı yazı kaleme almışlardır. Pelagiusçulukla[94], natüralist veya panteist olmakla, hatta küfürle, saçmalıkla suçlanmıştır. Bazen de St. Augustinus felsefesini bozmakla itham edilmiştir. En

[93] John J. O'Meara, Eriugena, (*Summary of the Periphyseon*), s. 101

[94] İlk Günah inancını ve vaftizi reddeden, Adem'in günahıyla İnsanoğlunun kirlenmediğini savunan, vaftiz olmayanların ebediyen cehennemde kalacağı görüşüne reddeden Roma'lı Pelagius'un (390-418) taraftarı olmak

başta kendisini bu tartışmaya çeken Hincmar'ın çok utandığı söylenmiştir. Sonuç itibariyle Erigena kutsal kitabın ve kilise babalarının fikirlerine başvurma yerine boş bilgilerle konuşmakla suçlanmış ve ileride karşılaşacağı kötü sonunu hazırlamaya başlamıştır.

Akıl-Otorite Karşıtlığı

Erigena kader tartışmasını yanında, yaşadığı dönemin koşullarını da dikkate alarak öncelikli olarak felsefe-din uzlaşısı hakkında da konuşmuş, bunların çatışan şeyler olmadıklarını aksine, birbirlerini destekleyen ve tamamlayan unsurlar olduklarını ifade etmiştir. İslâm Dünyasında İbn Rüşd'ün akıl ve inanç uzlaşısına benzer denemeyi biraz farklı bir üslupla da olsa Erigena'da açıkça görmekteyiz.

Erigena'ya göre felsefe pratikte her şeyin en yüksek ve temel nedeni olan Tanrı'ya alçak gönüllülükle ibadet edilip, O'nun akli bir biçimde araştırıldığı, gerçek bir dinin kurallarını açıklamaktan başka bir şey yapmaz.

Dolayısıyla ona göre gerçek felsefe bir anlamda gerçek din, gerçek din de aslında gerçek felsefedir[95].

Erigena için felsefeyle dinin uzlaştığı noktaya kolay gelinmemiştir. Bazı evrelerden ve mücadelelerden geçilmiştir. Birinci evrede, yani antik Yunanda akıl baskın çıkmıştır. Bu dönemde doğayı anlamaya çalışan insanoğlu, akla dayalı ve inançtan yoksun olarak fizik yapmıştır. Yunanlı doğayı, onun yaratıcısını bilmeden akıl yoluyla ve doğal nedenler aracılığıyla açıklamaya çalışmıştır[96]. İkinci evrede ise Yahudi vahyi ve inancı ön plana çıkmıştır. Vahyedilmiş hakikatler, hakikati ve bilgeliği mutlak olan bir kaynaktan geldiği için artık kendi başına olmayan akıl, vahye dayalı doğruları ilham edilmiş olduğu şekliyle kabul ederek bilgece davranmıştır. Artık iman aklın önünde olmakla birlikte bu imanın aklın yerini alarak, aklı yok etmesi anlamına

[95] Johanes Scottus Eriugena, *De Praedestinatione*, I, 1; PL 122, 357.458

[96] Doğrusu Antik yunan düşünürlerinin en azından Ksenofanes, Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin inançsız olmadıkları, varlığı bir biçimde Tanrı'yla açıkladıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Erigena'nın bu kanaati İsa'nın henüz gelmediği bir dönem için anlaşılır bir durumdur. Yani bir Hristiyan'ın iç dünyasını yansıtmaktadır.

gelmez. Üçüncü evrede ise akılla iman arasında ideal olan yani her ikisinin de birbirini tamamladığı bir ilişki çıkar. Buna göre Tanrı insana imanı her şeyi olduğu gibi kabul etsin, daha fazla ilerlemesin diye vermiş değildir. İnsan varlıklarına ilerlemeyi buyuran Tanrı, insanlarda önce iman, sonra imana uygun bir hayat ve sonuçta inancı tamamlayan akla dayalı bir hikmet ve bilim istemiştir. İnanç aklın doğru ve yetkin bir bilgiye doğru yönelişindeki ilk ve en temel ilkedir. Akıl kutsal metinlerde gizli olan gerçek manevi anlamı gün ışığına çıkartmak için imanı tamamlamak durumundadır. Zira inanç insanları kendisine ulaştırmayı istediği sonuca, ancak felsefe yoluyla varabilir[97].

Erigena'ya göre akıl ve inancın aynı kaynaktan, yani ilahi hikmetten türediğinden hiç kuşku yoktur. Sonuç olarak hiçbir otorite insanı doğru tefekkürün, yani rasyonel ikna gücünün büyük bir kararlılıkla öğrettiği şeylerden korkutup uzaklaştıramaz. Çünkü hakiki otorite, doğru akla karşı değildir, tıpkı doğru aklın, hakiki otoriteye karşıt olmadığı gibi. Erigena'ya göre gerçek

[97] Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Asa Kitabevi 2001, s. 294-295

inanç akıl yoluyla keşfedilen gerçekten başka bir şey değildir. Ancak Erigena'nın felsefe ile dinin bir ve aynı değerde olduğu görüşüne rağmen, bir tercihte bulunmanın kaçınılmaz olduğu ve tercihini de akıldan, felsefeden, yani Yeni Platonculuktan yana kullandığını görmekteyiz. Bu seçimin arkasında Erigena'ya göre doğa bakımında aklın, fakat zaman bakımından da otoritenin önce geldiği düşüncesi yatmaktadır. İleride, Erigena'nın doğa görüşünde de ele alacağımız gibi Tanrı evreni rasyonel bir plana göre, kendisi evrende tezahür etmeden veya kendisini bildirmeden önce yaratmıştır. Bu nedenle doğru akıl tarafından tasdik edilmeyen her otorite güçsüz kalmak durumundadır[98].

[98] Ahmet Cevizci, *a.e.*, s, 296

Erigena Metafiziğinde Doğa

Erigena, alışageldiğimiz bir biçimde doğayı sadece zihnimizin algıladığı veya algının ötesinde bulunan her şey olarak değil, ayrıca bulunmayan her şey olarak da tanımlar. *The Division of Nature*'nın (Doğanın Bölümlenmesi Üzerine)[99] birinci bölümünde onu dört katmana ayırarak düşüncelerini açıklar. Döngüsel bir doğa anlayışı, Erigena Metafiziğinin odak noktasını teşkil eder.

[99] Erigena'nın *Doğanın Bölümlenmesi Üzerine* adlı eserinin Türkçemizde tam bir tercümesi bulunmamaktadır. Kısmen Betül Çotuksöken ve Saffet Babür'ün yayınlanmış oldukları *Ortaçağda Felsefe* (Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1993) adlı eserde çevirisi bulunmaktadır. Bu eseri kullanmakla birlikte, çalışmamızda daha ziyade John Scotus Eriugena, *Periphyseon (The Division of Nature)*, çev. I. P. Sheldon-Williams, Washington 1987, 1. 1 7; 11-12, 13-14; Arthur Hyman & James J. Walsh'ın *Philosophy in the Middle Ages*, (ed., Hackett Publishing Company, Cambridge, 1983); ve John J. O'Meara'nın *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*) adlı eserlerini kullandık.

Eriugena, konuları itibariyle felsefe ile dinin aynı, ancak biçimde farklı olduklarını, dinin yaratıcıya itaat ettiğini, felsefenin ise aynı yaratıcıyı incelediğini belirtmiştir. İnsanın hem tanrısal hem de hayvani yönü olduğunu belirten Eriugena, dile getirdiği Pelagiusçu (ilk günah anlayışına karşı çıkma) ve panteist fikirleri nedeniyle sıkıntılar yaşamış, her zaman kuşkuları üzerine çekmiştir. Sadece yaşamında değil ölümünden sonra mesela 1225 tarihinde Papa Honorius III tarafından eserlerinin okunması yasaklanmış hatta yakılmıştır. Erigena metafiziği hem ontoloji, hem de teolojiyi içermesi nedeniyle eleştirileri de getirmiştir. Düşünürümüzün Doğa-varlık ve Tanrı üzerine ileri sürdüğü fikirleri ya agnostisizm ya da panteizmle ilişkilendirilmiştir. Doğrusu böyle bir eleştiri sürpriz olmayacaktır. Çünkü bir yandan Tanrı varlığın ötesinde denmekte ve bilinmezliğe mahkûm edilmekte, diğer yandan da olan biten her şeyin Tanrının tecellisi olduğu söylenecektir. Tabi Erigena'yı özgün kılan da bu diyalektiği kurması ve karşıtlıkları uzlaştırma denemesidir.

Sahte Diyonizos'un Kendinde varlık (Tanrı), Taşma (procession) ve O'na dönüş (conversion) sürecini bir adım ileri götüren Eriege'na bu anlayışı daha da geliştirmiştir. Klasik teolojideki yaratıcı ve yaratılan ayrımının aksine her şeyi birleştirmesi, dört katmanlı bir doğa düşüncesinin arkasında bile bir birlik düşüncesi Erigena'nın göze çarpan önemli bir özelliğidir. Nitekim Tanrı ile kâinatı birbiriyle mukayese eden ve oradan Tanrı'nın yüceliğine giden Eriugena'ya göre bu iki varlık arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur. Mutlak bir varlık olarak Tanrı yaratılmamış yaratıcı olup, mahiyet, ruh ve hayat olarak kâinatta içkin bulunmaktadır.

Eserleri bölümünde de ifade ettiğimiz gibi beş kitaptan oluşan, bir öğretmenle öğrencisi arasında cereyan eden uzun bir diyalog biçiminde yazılan *The Division of Nature* Erigena'nın en önemli felsefi eseridir. Bu eserinde doğanın tanımından yola çıkan Erigena daha sonra Tanrı, yaratılış ve Ahiret konularına geçmektedir. Doğayı dörde ayıran Erigena nesnelerin var veya yok olmalarıyla ilgili olarak beş durumdan söz eder. Eserinde varlık veya yokluk tartışmalarından, onu olumlama ve

nefyetme (tasdik ve tenzihe) konularına geçen Erigena Tanrı'yı "hiç", maddeyi de eksiklikten dolayı "hiçlik" olarak tanımlamıştır.

Erigena'nın doğa anlayışında Yeni Platoncu felsefenin ontolojisi, kozmolojisi ve psikolojisi, Erigena metafiziğinde sistematik ve bütüncül bir yapı içinde kendini açıkça göstermektedir.

Var Olanlar

Erigena, doğayı sadece zihnimizin algıladığı veya algının ötesinde bulunan her şey olarak değil, ayrıca bulunmayan her şey olarak da tanımlar. Onu dört bölüme ayırarak düşüncelerini açıklar. Bu düşüncelerini de *Doğanın Bölümlenmesi Üzerine*'nin birinci bölümünde ele alır.

Erigena'ya göre zihnimizin algıladığı var olan şeyler olduğu gibi, bir de, bu var olanların yanında, var olmayan şeyler de bulunmaktadır ki biz bunların bütününe doğa ismini vermekteyiz. Dolayısıyla doğanın ne olduğuna baktığımızda onun var olan ve var olmayan her şeyi ifade eden genel bir ad veya terim olduğunu görebiliriz. Bu terimin Yunanca karşılığı physis (doğa), Latincedeki karşılığı ise natura'dır (doğa)[100]. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus Erigena için doğanın ötesinde, yani bizim varlık dünyası dediğimiz bir

[100] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 80; Betül Çotuksöken-Saffet Babür, *a.e.*, (s. 130

katmanın ötesinde, zihnimizin kavrayamadığı hatta yok dediğimiz ama gerçekte var olan bir alanın bulunmasıdır.

Erigena felsefesi için başlangıç noktası gerçekliğin doğasıdır. Doğa bir anlamda gerçekliğin toplamıdır. Var olmayan şeyler de buna dâhildir. Ne var ki varlığın ve yokluğun farklı tarzları bulunmaktadır. Mesela duyular tarafından erişilebilir, aklın nüfuz edebildiği şeylerin var oldukları buna karşın doğasının yetkinliğinden dolayı insanın bilme melekelerini aşan bir şeyin varlığının var olmadığı söylenebilir. Bu durumda Tanrı aşkınlığından dolayı var olmayan olmak durumundadır. O yetkinliğin sonucu olan bir hiçliktir. Dolayısıyla var olmayan şeylerin hiç biri büsbütün yok değildir. Sonuçta doğadaki varlıkların düzenlerinde farklılıklar gözükür.

Doğadaki her bir varlık düzeyinin var olduğu söyleniyorsa onun altındaki veya üstündeki varlık düzeylerinin var olmadığı kabul edilir. Mesela insan belli bir biçimde var oluyorsa, meleklerin bir şekilde var

olmadıkları düşünülecektir. Hâlbuki melekler vardır. Dolayısıyla onlara yok denilmeyecektir[101].

[101] John J. O'Meara, Eriugena, (*Summary of the Periphyseon*), s. 89

Var Olmayanlar

Erigena için var olmanın yanında "var olmama" durumu da söz konusudur ve bu var olmamanın da değişik tarzları bulunmaktadır. Yani bize çelişik gibi gözükse de aslında var olmayan şeyler de bulunmaktadır. Günlük dilde kullandığımız anlamda var olmayan bir şeyin yoklukla veya hiçlikle eşdeğer olduğu düşünülebilir. Ama Erigena düşüncesinde bu durum biraz farklıdır. Yani var olmamak her zaman yok olmakla aynı değildir. Aksine var olmanın değişik bir boyutudur. Bizim varlıklarına erişemediğimiz veya duyumlarımızın ötesinde durumlar sınırlıdır. Erigena için bu noktadaki aydınlatıcı ilke doğadaki düzenin bizleri şaşırtıcı durumudur. Bu düzende (veya Erigena'ya göre düzensizlikte sayılabilir) bir şey daha aşağıdaki için bir değilleme, yukarıdaki için bir evetleme olabilir. Yani bir alttaki bir üstekini tanımayabilir. Yine bir üsteki de bir alttakini görmezden gelebilir. Erigena'nın deyişiyle bir şey daha aşağıdaki için bir evetleme, daha yukarıdaki için bir değilleme olabilir. Sözgelimi insan akıllı, ölümlü, gülebilen bir canlı iken, ölümlü İnsan için bir evetleme,

melekler için bir değillemedir. İnsan için bir değilleme ise, melek için bir evetleme olacaktır. Duyumlarımız mutlak varlığın, mutlak gerçekliğinin çok az bir kısmını yakalayabilmektedir. Veya bize var gözüken şeyler gerçekte var olan şeyler olmayıp kaybolmaya mahkûm şeyler olabilmektedir[102].

Erigena var olmamakla ilgili tartışmalarda bir takım örnekler vermektedir. Günahkâr insanın durumu ilk örneklerden birisidir. Çünkü günahkâr insan işlediği günah sebebiyle kâmil doğasını yitirmiştir. Sadece Tanrı'nın inayetine mazhar olan insanların gerçekten var oldukları söylenebilir. Erigena için ikinci var olmama hali, değişme içindeki fiziki nesnelerin duyu yoluyla algılanan fakat bilinemeyen dünyasıdır. Platon düşüncesindeki varlığı bilginin konusu olan idelerine karşılık gelen, yani değişme halinde olan tikellerin var olmama tarzları bu ikinci örneğe girmektedir. Varlığa gelmekte olan şey, hem vardır hem de yoktur. Kuvve halinde bulunan varlığın var olmama tarzı da bir diğer örnektir. Çünkü sadece kuvve halinde var olan, henüz fiil

[102] John J. O'Meara, *Eriugena, (Summary of the Periphyseon*), s. 81; W.T. Jones, *Ortaçağ Felsefesi*, s. 273

halinde var değildir ve gerçek varlığından söz edilemez. Erigena için en son örnek üstün gerçekliği yüzünden bizim aklımızın ötesinde var olan herhangi bir şeyin var olmama tarzıdır. Var olmayan bunlar olunca Erigena'ya göre var olan şeyler tek başına akılla kavranan şeyler ancak hakikaten vardırlar. Bu nedenle her şey, yani doğa temelde var olan ve var olmayan diye ikiye ayrılmaktadır.

Doğanın Katmanları

Doğayı öncelikle var olan ve var olmayan her şey diye tanımlayan Erigena bir adım daha atarak onu türlerine ayırmıştır. Türlerin veya bu bölümlerin sayısı ise dörttür. Bu ayırımın ölçütü her bölümün veya katmanın kendine has ayırıcı özelliğinin var olmasıdır. Nitekim birinci katmanda yaratan ve yaratılmayan, ikinci bölümde hem yaratılan hem de yaratan, üçüncü bölümde yaratılan ancak yaratamayan, dördüncü bölümde ise ne yaratan ne de yaratılan bulunmaktadır[103]. Bu dört bölüme baktığımızda iki çiftin karşıt olduğunu ve ayırıcı özelliği var olmamak olan dördüncü bölümün ise imkânsızlıklar arasına girdiğini görüyoruz. Üçüncü bölüm birinci bölüme, dördüncü bölüm de ikinci bölüme karşıttır. Dördüncü bölüm ise özü olması mümkün olmayan olarak olanaksızlar arasına konur.

[103] John J. O'Meara, *Eriugena, (Summary of the Periphyseon*), s. 80

Doğanın ilk katmanını oluşturan, yaratan ve yaratılmayan ifadesi, var olan ve var olmayan her şeyin ilk nedeni olarak anlaşılır, yani Tanrıdır. İkinci bölümdeki yaratılan ama kendisi de yaratan ifadesi ise ilk nedenlerin karşılığıdır. Üçüncü bölümdeki yaratılan ve yaratamayanlar ise insan ve madde gibi zaman ve uzayda bulunan nesneler dünyasına karşılık gelir. Dördüncü bölüm ise hiçliğe ve yokluğa karşılık gelmektedir.

Doğadaki dört katmandan sonra Erigena bir şeyin var olup olmadığıyla ilgili olarak beş yoldan söz eder. Bir şeyin var olup olmadığını, duyumlar ve aklımızın o şeyle ilgili bilgisine bağlar[104]. Bu beş yola geçmeden önce doğanın dört bölümü üzerinde durmamız gerekir ki, bunlar Erigena metafiziğinin ana hatlarını oluşturmaktadır. Birinci bölümde Tanrı yer almaktadır.

[104] John J. O'Meara, Eriugena, (*Summary of the Periphyseon*), s. 80

T a n r ı

Erigena'nın felsefesi bütünüyle Tanrı etrafında dönen, Tanrı'yla başlayan ve yine ona dönen bir varlık anlayışının hâkim olduğu felsefedir. Tanrı her şeyin başlangıcı ve sonudur. Gizli ve Açık olandır. Bütün nesnelerin sonsuz ideleri ondan çıkarlar, Logos da bu idelerin birliğidir. Bu ideler Kutsal Ruhun, ilahî aşk ve rahmetin faaliyetiyle yaratılmış olan ancak yaratıcı olmayan eşyaya dönüşürler, doğal olarak bu gelişme durmadan birbirinden farklı aşamalar halinde devam eder. Nesneler Tanrı'nın tezahürleridir. Onun dışında hiçbir şey yoktur. Bir gün gelecek, yine aynı Logos, dünyayı eşyanın nihai hedefine, ne yaratan ne de yaratılan olan Tanrı'ya, ezeli sükûna geri götürecektir[105].

Erigena'nın Tanrı'yla ilgili görüşlerini *Periphyseon*'un birinci bölümünde detaylı olarak görmekteyiz. Erigena metafiziğinin bir anlamda doğa bölümlemesinin ilk katmanını Tanrı oluşturmaktaydı ve akılların ışığı olarak

[105] John J. O'Meara, Eriugena, *a.e.,* s. 83; Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 260-1

tanımlanmaktaydı[106]. Daha önceki bölümlerde görüşlerini ele aldığımız St. Augustinus, Sahte Diyonizos, Nazianzos'lu Gregorios, Nyssa'lı Gregorios ve İtirafçı Maximus gibi düşünürlerin fikirlerine başvuran ve onlardan oldukça etkilenen Erigene, Tanrı'yı öncelikle her şeyi aşan, her şeyi aştığı için de doğası bilinemeyen, ne olduğu ifade edilemeyecek olan, varlık ötesi olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte Tanrı, her şeyin ilk nedeni, ilk kaynağı olması ve her şeyin kendisinden gelmesi hasebiyle, bir anlamda evrende zuhur eden, zaman ve mekân dünyasında dolaylı olarak ortaya çıkan yani nesneler aracılığıyla görünür olan bir varlıktır. Diğer bir deyişle kendisini ifşa eden (theophany) bu yönüyle de her şeyde içkin olan bir varlıktır. Sonuç itibariyle Tanrı var olan her şeyin formu olup, her şeyde iç içe bulunandır. Her şeyin formu Tanrı olunca ve ondan başka form veren düşünülemeyince, aslında ondan başka bir varlık da düşünmenin yeri olmayacak, bilakis her şeyin ilahiliğinden söz etmemiz gerekecektir. Sahte Diyonizos'un da dediği gibi aslında her şeyin varlığı, bir

[106] Betül Çotuksöken, Saffet Babür, *a.g.e.*, s. 131

anlamda ilahidir, yani varlığın ötesinde bulunan Tanrı'nın kendisidir[107].

Erigena'ya göre Tanrı'nın özü bilinemez. Ama bu bilinmezlik mutlak anlamda bir bilinmezlik olup, insan zihni için söz konusu olan bir bilinmezlik değildir. Nazianzos'lu Gregorious'un dediği gibi gözüken veya gözükmeyen herhangi bir yaratık onu kavrayamaz, onun ne olduğunu tam olarak algılayamaz. Buna melekler de dâhildir. Erigena'ya göre Augustinus meleklerin Tanrı'daki nedenleri düşündüğünü ifade etmişti ama gerçekte meleklerin düşündüğü Tanrı'nın kendisi veya kendisindeki nedenler değil, onun varlıktaki tecellisidir, yani zuhurudur[108]. Tanrı hem mutlak aşkınlığı içerisinde dile getirilemez, hem de insanın anlayabildiği ve düşünebildiği her şeyden bütünüyle başka tek asıl gerçekliktir.

Erigena'nın Tanrı konusundaki göze çarpan, can alıcı yorumu Tanrı'yı hem ilk, hem orta ve hem de son olarak

[107] John J. O'Meara, *Eriugena,* (*Summary of the Periphyseon*), s. 81
[108] Tecelli ile ilgili detaylı bilgi için bk. John J. O'Meara, *a.e.,* s. 82

tanımlamasıdır[109]. Ona göre Tanrı İlk, Evvel yani Başlangıçtır, çünkü her şey özünü ona borçludur, onunla öz sahibi olurlar ve onunla varlık dünyasına geçiş yaparlar. Tanrı Orta'dır, çünkü onda ve onun sayesinde varlıklar ortaya çıkar ve hareket ederler, yani onunla yaşarlar. Tanrı Son'dur çünkü her şey ona doğru hareket etmekte, onda huzur bulmak ve onda mutluluğa ermek istemektedir. Hiçbir şey onun dışında, altında veya ötesinde yaratamaz. Aslında yaratılan ondan başka bir şey değildir. Bu anlamda kendisi de, bir görüşe göre, bir yaratıktır[110]. Zaten yaratma ve Tanrı eşzamanlıdır. Biri diğerini önceliyor değildir.

[109] İslâm düşüncesinde özellikle tasavvuf geleneğinde bu düşüncenin benzeri sık sık dile getirilmektedir.

[110] John J. O'Meara, *a.e.*, s. 83. Eriegena'nın bu düşünceleri oldukça mistik unsurlar içermektedir. Mutlak varlığın Tanrı olduğunun, zaman ve mekan dünyasında var olanların aslında varlıklarını Tanrı'dan aldıklarını, yine ona döneceklerini, onun dışında hiçbir şeyin nesnel gerçekliğinin bulunmadığını ifade amaçlı cümlelerdir.

Tanrı'da Hareket ve Aşk

Erigena'ya göre Tanrı aynı zamanda İlk nedendir. İlk neden için kullanılan en ortak kelimeye yani Tanrı sözcüğüne baktığımızda ise Onun Grekçe "görüyorum" veya "idare ediyorum" anlamına gelen kelimelerden veya her ikisinden birlikte ortaya çıktığını görürüz. Tanrı her şeyi görür ve her şeyi idare eder. Tanrı'da, her şeyi yönetmek, aslında her şeyi görmekten başka bir şey değildir. Onun görmesi ve idaresiyle, her şey yaratılmıştır[111]. Tanrı hareketlilikte hareket, harekette hareketliliktir. Gerçekte sükûn halinde eyler, eylerken sükûn halindedir. Yaratılış, onun eylem halidir. Değişmeyen tek olduğundan ona hareket yüklenemez. Çünkü Tanrı'nın kendisine doğru hareket edebileceği bir şey yoktur. Her şey O'ndadır. Aslında bizzat kendisi, her şeydir. Ancak her şeyi yapan O olunca, eylem de ondan

[111] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 83

uzak bir nitelik olarak düşünülemez. Dolayısıyla O'nda eylem, hareket, öncesizlik ve sonrasızlık ve öz, Tanrı'yla eştir. O'nda eyleme ile öz birdir. İki farklı bileşkeden söz edilemez. O, tektir ve yalındır. Sayılamayan, tek başına O olandır.

Tanrı'da bir yandan var olma, diğer yandan yapma diye bir şey yoktur. O'nun için var olmanın kendisi aynı zamanda yapmanın da kendisidir. O her şeyi yaparken, her şey de var anlaşılmalıdır, her şeyin özü olarak kaimdir. Tanrı'nın kendisi, kendisi içindir. O aşktır. O her aşkın nedenidir. Her şeyin içerisine sızar ve her şeyi bir araya toplayıp bir kılar. İfade edilmesi mümkün olmayan bir geriye doğru ilerletişle kendisine geri döndürür ve bütün yaratımın aşk hareketlerini kendinde vuslata erdirir[112]. Tanrı'yı bilmek, bir anlamda doğayı bilmektir. Doğayı bilmek de bir anlamda Tanrı'yı bilmek anlamına gelmektedir. İkisi arasında kopmaz, bütüncül bir ilişki vardır. Burada Erigena'nın klasik teolojide önemle vurgulanan aşkınlıktan vazgeçtiği görülmektedir.

[112] W. T. Jones, *Ortaçağ Düşüncesi Batı Felsefesi Tarihi I,* s. 277-278

Tanrı hareket ederken kendisinin ötesine değil, bilakis yine kendisinden kendisine doğru hareket eder. Erigena'ya göre O'ndaki hareket, eylem, yine O'nunla bütün her şeyin meydana çıktığı kendi iradesidir. O'ndaki sükûn da yine, bütün varlığı sınırlayan, bu nedenle sebeplerinin değişmez sabitliğinde kalakalmasını sağlayan aynı iradenin eylemsiz kesinliği, kararlığıdır. Hareketin başı ve sonu vardır. Ancak Tanrı hem başlangıcı hem de sonu olmayandır[113].

[113] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 92

Tanrı'nın Tecellisi (Theophany)

Erigena'ya göre Doğa dediğimiz şey aslında Tanrı'nın tecellisinden (theophany) başka bir şey değildir. Tanrı, kendinde gözükmez olan varlıktır. Ancak nesneler aracılığıyla görünür hale gelmiş, zuhur etmiş, bir anlamda açığa çıkmıştır. İnsanoğlunun araştırması bilmesi gereken şey de bu tecellidir.

Yeni Platoncu anlayışın önde gelenlerinden Sahte Diyonizos'tan esinlenen Erigena tecelli konusu üzerinde önemle durmakta ve doğa görüşünü bu çerçevede anlatmaktadır. Sahte Diyonizos Tanrı'yı bir güneşe, evreni de güneşin yaydığı ışığa benzetmişti. Evren güneş ışınlarının Güneşten çıkmasına benzer bir tarzda çıkmıştır ve her varlık Tanrı'ya olan yakınlığına veya uzaklığına göre çok veya az bir aydınlanma ve ışıktır. Sahte Diyonizos bunu diğer bir ifadeyle Kendinde varlık (Tanrı), Kendinde varlıktan taşma olarak varlık ve ona dönüş olarak varlık anlayışı biçiminde açıklamıştı.

Erigena'da bu anlayışı theophany (tecelli) kavramı çerçevesinde daha da ileriye götürmüştür. Yani Doğada taşma ve tekrar taştığı kaynağa dönüş esastır. Varlık Tanrı'dan çoğalarak bir biçimde taşar. Tanrı bu yolla kendi kendini açar ve değişik biçimlerde tecelli eder. Sonunda da görülür olan her ne varsa, bütün nesneler tekrar ona doğru hareket ederek dönüşü gerçekleştirir. Geldiği yere geri döner ve yeniden birleşir.

İslâm düşüncesinde özelikle İbn Arabi'nin ifade ettiği biçimde "tecelli" olarak ifade edilen "theophany" Grekçe bir kelime olup, theos (Tanrı) ve phanio (gözükmek, açığa çıkmak) kelimelerden oluşmuştur[114]. Erigena düşüncesinde Tanrı'nın gözükmesi, tezahürü anlamına gelmektedir. Tek gerçek varlık Tanrı olunca açığa çıkan veya çıkaran bir anlamda aynı varlıktır, yani bu durumda yaratan ve yaratılan da bir anlamda kendisidir. Onda hareket de yoktur, sükûn da yoktur, çünkü bunlar birbiriyle karşıt şeylerdir ve Tanrı'da karşıtlık bulunmaz. Bu terimler, ilahi bir metafor türü olarak, yaratıklardan

[114] İbn Arabi'nin Tecelli anlayışı ile Erigena'nın Theophany anlayışlarının mukayesesi için bk. Qaiser Shahzad, *A Comperative Analysis of The Cosmological Doctrines of Eriugena and Ibn 'Arabi*, University of The Punjab, Lahore Pakistan 2010, s.160

alınmış olup Tanrı için kullanılmaktadır. Dolayısıyla Tanrı, kendinde gözükmez olan varlık, nesneler aracılığıyla görünür hale gelmiş, yani yaratılmıştır. Tanrı'nın yaratılması da bu nedenle, yine Tanrı'nın, nesnelerin doğasını yarattığı anlamına gelmektedir. Evrendeki canlı kuvvet, ışık, zekâ v.b. şeyler de kozmosta mündemiç olarak bulunan Tanrı'dır.

Tanrı bütün halindedir, parçası ve ayrılığı, sınırı ve ölçüsü bulunmaz. Evren ise tanrısal varlığa iştirak etmek suretiyle var olup, parçalanmış, bölünmüş ve sınırlanmıştır. Tanrı her türlü farkların ve karşıtlıkların üstünde olduğu için o karşıtı bulunan hiçbir kelime ile gösterilemez. Bir anlamda sonsuzluğun da ötesindedir. O anlaşılmaz olduğu gibi tarif de edilemez. Tarif edilse de bu terimler gerçek olmayıp, sadece metaforik olarak bir anlam taşırlar. O mutlak yokluk ve hiçlik olup, bilfiil ezelî ve ebedî bir sırdır. Varlığın kendisi olmasa da tüm varlığın kaynağıdır[115].

[115] John Scotus Eriugena, *Periphyseon (The Division of Nature),* çev. I. P. Sheldon-Williams, Washington 1987, 1. 1 7; 11-12, 13-14

Erigena Tanrı ile yaratıklar arasında çok yakın bir ilişki kurmakta ve bunları birbirinden ayırmamaktadır. Ona göre her şey aslında görünür olmayanın tezahürü, gizli olanın ortaya çıkışı, olumsuzun tasdiki, kavranamayanın kavranmasıdır. Nitekim kendisi de gözükmez ve kavranamaz olan zihnimiz seslere ve yazıya döküldüğünde görünür ve kavranır bir hale gelmektedir. Tek fark zihnimiz görünür hale gelme için kendisi dışında bulunan, yani dışarıdan maddi dünyanın aracılığına gereksinim duyar oradan malzeme alır, ancak Tanrı farklıdır, insan zihni gibi kendisi dışında bir araca gereksinim duymaz onun tezahürü hiçlikten ortaya çıkar[116]. Hiçlik burada, Tanrı'nın bütün özlerin üzerinde olması veya onları aşması değil, bütün özlerin yokluğunun adıdır. Tanrı iradesi, istemiyle yarattığı şeyler aynıdır ve birdir. Ayrıca Tanrı ile Tanrı'nın iradesi de birdir ve aynı şeydir. Sonuçta Tanrı kendisini yaratmaktadır. Durum bu olunca Tanrı'da yaratılan her şey Tanrı gibi ezelidir. Tanrı'da irade, istem, olmasını istediği şeyden önce değildir. Onun gördüğü ve yarattığı her şey bir anlamda onda ezelidir. İradesi, görmesi ve özü

[116] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 107

birdir. Tanrı yaratmış olduğu her şeyi içermektedir ve kendinde olanı yaratmaktadır, ne var ki o yarattıklarından üstündür önce gelmektedir[117]. Duyumsal dünyanın varlık alanına çıkması mutlak varlığa katılımı, yani ondan pay alması ve ilk nedenlerle mümkün olacaktır. İlk nedenler gerçekte Tanrı'nın kendini duyumsal dünyada açıklamasıdır.

Ölümlü, gelip geçici nesnelerin kendi başlarına, özleri bulunmamaktadır. Çünkü onlar kendi başlarına var değillerdir ve varlıklarını kendilerinden almamaktadır. Onlar bileşik (bir araya gelmiş, getirilmiş) varlıklardır. Bir araya getiren de Tanrı tarafından yaratma gücü verilen ilk nedenlerdir, akledilir ilkelerdir, kelamdır. Onların özü, Yaratıcının zihnindeki ezeli ideadır. Görünür olan ölümlü hiçbir şey yoktur ki ölümsüz olanın bir sembolü olmasın.

Tanrı her yerdeki her şeydir, bütündür, hem yaratıcı, hem yaratılandır, hem gören, hem görülendir. Her şeyin özü ve yeri, özü ve arazıdır. Her şey, onda birdir ve ezelidir. Tanrı ve yaratıklar birbirinden ayrı iki varlık

[117] John J. O'Meara, *a.e.,* s. 111

olmayıp bir ve aynıdırlar. Hem yaratılanlar, Tanrı'da da mevcuttur, Hem de Tanrı kendisini yaratıklarda muazzam ve tarif edilemez bir şekilde izhar etmektedir. Yaratıklarda kendisini yaratmakta, gözükmeyen kendini, görülür olanda gözükür kılmakta, kavranamaz iken kavranır hale getirmekte ve gizliyken kendini açığa çıkarmaktadır. Bilinmiyorken bilinir, cins ve türlere sahip olmadığı halde kendini belirli, öz üstü iken öz, doğaüstü iken doğal kılmaktadır. Basitken bileşik, sonsuzken sonlu, sınırsızken sınırlı, zaman ötesi iken zamanlı olmaktadır. Her şeyin yaratıcısı her şeyde kendini yaratmaktadır. Her şeyin meydana getiren, yine her şeyde kendini meydana getirmektedir. Ezeliyken varlığa geçmekte, hareketten uzakken her şeyde hareket etmekte ve her şeyde her şey olmaktadır. Bütün her şey ondan gelmektedir, Onunladır, Ondadır ve onun içindir[118]. Erigena'nın Doğayı Tanrı'nın tecellisi olarak açıklaması, bir anlamda Tanrı'nın kendi kendini yaratması, vahy etmesi, açımlaması olarak değerlendirmesi oldukça tartışılır bir durum olmuş ve tepki almıştır. Bu tartışmaların bir kısmına çalışmamızın sonuç kısmında yer vereceğiz.

[118] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 112

Tanrı'nın İfade Edilemezliği

Erigena'ya göre, Tanrı bizim sınırlı ve kısıtlı dünyamızın, yetersiz kelime dağarcığımızın üzerindedir. Yine bizim için hayati olan dünyamızdaki her türlü farklılık ve karşıtlıkların da üstündedir. Bu yüzden ona karşılık gelen bir kelime bulunmaz. Onu upuygun bir biçimde gösteren bir isim de bulunmamaktadır. Dolayısıyla onun hakkında uygun bir dil kullanamayız. Bununla birlikte, Onun hakkında bir şekilde konuşmamız gereği bulunmaktadır. Tanrı hakkında nasıl konuşulduğunu veya konuşmamız gerektiğini Erigena şöylece tarif eder. Öncelikle, Tanrı'yla ilgili iki konuşma biçimi bulunmaktadır. Birincisi onunla ilgili olumlayıcı bir dil olan, onunla ilgili tasdiki cümleler kuran pozitif (kataphatic) teoloji, ikincisi olumsuzlama dilini kullanan, onun ne olmadığını belirleyen negatif (apophatic) teolojik dildir.

İslâm düşüncesinde tenzih olarak da adlandırabileceğimiz negatif teoloji dili kısaca Tanrı'nın var olan, mevcut herhangi bir nesne gibi olmadığını söyler. Yine İslâm düşüncesinde tasdik olarak ifade edebileceğimiz pozitif teoloji dili ise onun mevcut varlıklardaki niteliklere benzer niteliklerinin bulunduğunu onaylar. Söz gelimi, Tanrı'nın iyi, nur ve âdil oluşu gibi. Bununla birlikte iyilik, gerçeklik, adalet ve bilgelik gibi kelimeler, Tanrı için kullanıldığında mecazidir. Çünkü bu kelimeler yaratıklardan alınmış olup yaratıcı için kullanılmaktadır.

Erigena'ya göre nesneler için kullanılan kelimelerin, mesela iyiliğin ve adaletin karşıtının kötülük ve haksızlık olması gibi, doğal olarak karşıtı da bulunmaktadır. Bu durumda bu terimlerin Tanrı için kullanımı uygun olmayacaktır, kullanıldıklarında ise mecazi anlamda kullanımları gerekecektir. Çünkü Tanrı, nesneler gibi bir varlık değildir. Mesela O, öz değildir, özü aşan, öz ötesi bir varlıktır. Yine O, nesnelerin olduğu anlamda iyi değildir, yani nesneler için kullanılan iyiden çok, daha öte bir iyidir. Yine o aslında Tanrı da değildir. Tanrı'dan çok

öte bir şeydir[119]. O gerçek değildir, gerçekten ötedir; ezeli değildir, ezeliden daha öte bir şeydir, bilge değildir, bilgeden daha öte bir bilgeliğe sahiptir.

Negatif ve pozitif teolojik söylem, Tanrı için kullanıldıklarında, her şey rağmen birbirlerinin karşıtı değil, aksine birbirleriyle uyum içerisindedirler Erigena'ya göre. Mesela pozitif teoloji Tanrı'nın hakikat olduğunu, negatif teoloji ise olmadığını belirtir. Ama zaten tasdiki yöntem Tanrı'nın bizim bildiğimiz ve kullandığımız anlamda hakikat olduğunu değil, yaratıklardan hareketle onun bu adla anılabileceğini ifade etmektedir. Diğer yandan olumsuzlama yöntemi yani İslâm düşüncesindeki adıyla tenzih, Tanrı'nın hakikat olmadığını söylerken, sadece onun hak ettiği bir biçimde, yani Tanrı'ya yakışır bir anlamda tam tamıyla ona uygun anlamda hakikat olarak adlandırılabileceğini amaçlar, bu anlamda ona atfedilen nitelikleri yalanlar. Dolayısıyla Tanrı'nın varlıklar için kullanılan bütün niteliklerden öte olduğunu ifade eden açıklamalar zaten bünyesinde hem tasdiki hem de tenzihi yöntemi ve söylemi

[119] Burada Tanrının zihnimizde kalıplaşmış Tanrı kavramlarından öte olması kastediliyor

barındırmaktadır. Tanrı özdür ifadesi bir olumlamadır. Tanrı öz değildir ise bir olumsuzlama yani tenzihtir. Ama O'nun özü aştığını söylemek hem tasdik hem tenzihtir.

Tanrı'nın Öz Ötesi Oluşu

Tanrı'nın öz ötesi olduğunu söyleyen Erigena, bu çerçevede Onun düşünce, dil ve varlık dünyamızın sınırlarının da ötesinde olduğunu, bu nedenle kategorize edilemeyeceğini belirtmiştir. Aristoteles'in nesneler için kullanmış olduğu kategoriler de bu anlamda Tanrı için uygun nitelikler olmayacaktır haliyle. On kategoriyi tek tek ele alan ve detaylı bir biçimde inceleyerek Tanrı için uygun olmadığını belirten Erigena, Tanrı'nın kategorilerin ötesinde olduğunu önemle belirtir: Tanrı'nın öz olmadığı, öz ötesi olduğu halde, öz olarak nitelendirilmesi bütün özlerin yaratıcısı olduğundan dolayıdır. Yine nitelik ve nicelik gibi diğer hususlar da aynı şekildedir. İnsanlar arasındaki Baba oğul ilişkisi belki Tanrı için kullanılabilir ama bu bile doğru bir tanımlama olmayacaktır. İbrahim ve İshak arasındaki baba oğlu ilişkisi, Tanrı ve Oğul için kullanılamaz,

Tanrı'nın baba olması ve oğuldan söz edilmesi bir mecazdır. Aristoteles'in kullanmış olduğu yer, zaman, etki ve edilgi gibi diğer kategoriler de aynı şekilde Tanrı için uygun nitelemeler olmayacaktır. Kullanıldıklarında da hepsi mecazen kullanılmış olacaktır. Çünkü Tanrı hepsinin ilk nedenidir.

Erigena'ya göre üstte olan aşağıdakini tanımlayabilir. Altta olan üsttekini tam olarak tanımlayamaz. Sözgelimi sadece insanlar ve melekler tanım yapabilirler ancak onlar da yine Tanrı tarafından tanımlanabilirler[120]. Dolayısıyla, doğanın en üst basamağını, yani Tanrı'yı diğer varlıklar tam olarak tanımlayamaz ve tarif edemezler.

Erigena'ya göre Tanrı form da değildir. O, form üstü ve her şeye formunu veren bir varlıktır. Yine Aristoteles'in etki ve edilgi kategorisi de Tanrı için uygun nitelikler değildir. Bu nitelikler de mecazi anlamda kullanılır. Doğrusu, Tanrı ne eylemde bulunur ne de kendisine bir eylem de bulunulur, ne hareket eder, ne de bir harekete maruz kalır, ne sever ne de sevilir. Çünkü bir

[120] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 89

eylem de bir fail, bir olasılık ve bir gerçek hareket söz konusudur. Hareket eden tözdür, cevherdir, ancak diğer iki husus ise nitelik yani arazdır. Hareket ve edilgenlik arazdır, Hâlbuki Tanrı herhangi bir araza sahip değildir. Kutsal kitapların Tanrı'nın doğasını açıklarken bütün bu nitelikleri kullanması kaçınılmazdır ve bunlar dikkate alınmalıdır ancak uygun bir anlamda olmadığı unutulmamalıdır.

Erigena'ya göre Tanrı yaratıyor veya yapıyor dediğimizde bizler Tanrı'nın ve yaratmasının, yani eyleminin bir olduğunu ve bölünemeyeceğini kastediyoruz. Çünkü Tanrı basit olup, cevher ve arazdan oluşan bileşik bir varlık değildir. Akıl, eylemek kategorisini ilahi doğadan dışlar. Yine Erigena'ya göre Tanrı irade eder, sever, arzular, görür ve duyar gibi ifadeler duyarsak, bu bize ifade edilemeyen Tanrı'nın özü ve kudretinin aslında kendi doğamıza kıyasla anlama biçimimizi ifade eder.

Tanrı'nın Birliği

Erigena için, Tanrı bölünmezdir. Hatta bölünmez tektir. O, Basittir, nesneler gibi öz ve nitelikleri ayrı olan bir varlık olmayıp, varlığı kendindendir, bileşiktir[121]. O bütün her şeyin başlangıcı ve sonudur. Dolayısıyla Tanrı'da, doğanın dörde bölümlenmesi gibi bir bölünme düşünülmemelidir. Bu nedenle İlk form sonuncudan ayrı değildir. Bu ayrımlar veya bölünmeler sadece zihnimizdedir. Çünkü bizler başlangıcı sondan ayırt ederiz. İkinci ve üçüncü bölümler ise birdir ve her ikisi de yaratıklar için söz konusudur. Yaratıcı ve yaratılan bir olup, dört bölüm de bölünmez Teke, Varlık ilkesine, Sebep ve Sona indirgenir, bu evrensel doğanın birliğini ve evrensel bölümünü ifade eder.

Teslis (kutsal üçleme) ve Tanrı'nın birliği simgesel sözcüklerdir. Birlik ilkenin yalınlığını ve bütünsel oluşunu, kutsal üçleme ise birliğin kısır bir birlik değil dinamik bir birlik olduğunu gösterir. Ama Tanrı konusunda söylenen her şey hakikat bulmaya

[121] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 93

çalışmaktan başka bir şey değildir. Çünkü O, hiçbir biçimde, hiçbir kategoriye girmez[122].

Erigena'nın Tanrı'nın bölünmezliğiyle ilgili düşüncelerinin arkasında kuşkusuz felsefi ve mantıksal etmenler bulunmaktadır. Ancak bölünmezliği teslis konusunda da önemsemesi ve dile getirmesi çok anlamlıdır. Koyu bir Katoliğin bu yaklaşımı, yani üçlemeyi simgesel bulması zordur. Kuşkusuz her Hristiyan Tanrı'nın tekliğinden ve birliğinden söz eder ancak bu tekliği üçlü görünümle yani teslisle açıklamaya çalışır. Bu durum Hristiyan teizminin en bariz özelliğidir. Bu nedenle geleneksel Hristiyan teolojisi teslisin unsurlarının simgeselliğini tartışan bir tartışmadan rahatsızlık duyar. Nitekim günah konusun da da benzer tavır sergilenir. Hristiyanlık tarihi bu tür konuları dile getiren muhaliflerin kınandığı veya mahkûm edildiği könsüllerle doludur. Erigena da hem yaşamında hem ölümünden sonra bu acımasız könsüllerin hedefi olmuştur.

[122] Betül Çotuksöken-Saffet Babür, a.e., 125

Erigena metafiziğinde Tanrı düşüncesinden sonra ikinci bölümde doğanın ikinci kısmı yani yaratılmış, ancak yaratıcı olan ilk nedenler, idealar gelmektedir. Erigene bu bölümde teslisten, İsa'dan, ilk nedenlerden söz eder. Ona göre insan doğası öz, kudret ve eylemden ibaret olması hasebiyle bir anlamda Tanrı'nın imajını, aslında teslisi yansıtmaktadır.

İlk Nedenler

Eriegena için dört katmanlı Doğanın ikinci bölümü Tanrı tarafından yaratılan ancak bununla birlikte Tanrı'nın kendilerine daha aşağı basamakta bulunanları yaratma gücünü verdiği ilk nedenler oluşturmaktadır. Bu nedenler aynı zamanda nesneler dünyasının ilk ideaları, ilk örnekleri veya başka bir deyişle ilk modellerini oluştururlar. Aslında bu ikinci bölüm, yaratıcının diğer bir görünümüdür. Bu yüzden bunlara, Doğa bölümlemesindeki ikinci katman olarak, yaratılan yaratıcı adı verilir. İlk katmana oranla insan zihni tarafından daha kolay anlaşılabilir bir bölümdür. *Periphyseon*'un ikinci kitabı da bu bölüme ayrılmış ve yaratıkların İlk Nedenden, ilk özler sayesinde çıkışlarını ve tekrar İlk Nedene dönüşlerini ele almıştır.

İlk nedenler Tanrı nedeniyle varlıktır, iyiliktir, yaşamdır, erdemdir, hakikattir, akıldır, zekâdır, kudrettir,

haktır, sağlıktır, ezeliliktir, barıştır[123]. Bunlar duyusal dünyanın çeşitli nesnelerinin, özlerinin kaynakları olup, duyusal dünyada var olan her şeye öz veren varlıklardır. Maddi dünyadaki duyusal varlıklar bu idealardan pay almak suretiyle varlığa gelirler. Diğer bir deyişle Tanrı tarafından yaratılmış olan, Tanrı'nın zihninde olup Kelâmında cisimleşen bu idealar, maddi dünyaya buradaki bireysel varlıklar aracılığıyla ve onlara öz vermek suretiyle yayılırlar. İlahi varlık ve iyilik böylelikle yaratılmış varlıklar evrenine yayılır. Her şeyi yaratmış olan Tanrı'nın kendisi yaratılmış olan her şeyde yeniden yaratılır[124].

Erigena'ya göre doğa bölümlemesinde birinci bölüm, yani yaratan ve yaratılmış olmayan (Tanrı) ile üçüncü bölüm yani yaratılmış ve yaratamayan bölüm (nesneler dünyası) birbirinin karşıtıdır. Bu karşıtlığın bir benzeri de ikinci bölümle yani yaratılmış ve yaratan olanla ne yaratılmış ne de yaratılan (son, hiçlik) ile karşıttır. Çünkü ikinci bölümde çıkış, çoğalma ve yaratılış son bölümde ise tersine yok oluş, hiçlik ve son yani dönüş

[123] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 104
[124] Ahmet Cevizci, *a.g.e.*, s. 302-3

bulunmaktadır[125]. Aslında doğanın birinci ve dördüncü bölümleri birdir. Sadece Tanrı'ya özel bir alandır, ilk bölüm başlangıçtan, her şeyin başlangıcından, dördüncü bölüm ise sondan söz eder. Bunun gibi ikinci ve üçüncü bölümde birdir, çünkü her ikisi de yaratılmış olanlarla ilgilidir. Onlar sadece ilk nedenler (primordial causes) ve bu nedenlerin etkileri, sonuçları konusunda birbirlerinden ayrılırlar. Sonuçta bu dört bölüm ikiye iner. Ancak bir kişi nihayette yaratıkları da Yaratıcı'ya dâhil ederse, çünkü yaratıklar özlerini ve tüm varlıklarını Yaratıcı'ya borçludur ve onun sayesinde varlık dünyasına çıkabilmektedir, bu durumda Yaratıcı dışında hiçbir şeyin gerçek özünden söz edilemez. Dolayısıyla Yaratıcı ile yaratılan birliğinden söz etmemiz, daha doğru bir ifadeyle, gerçekte sadece Tanrı'dan söz etmemiz gerekecektir. Bu durumda doğanın dört bölümünü Erigena'ya göre aslında teke, bölünmez bire, varlık ilkesine, nedene ve sona indirebiliriz.

Erigena için ilk nedenler, ilk modeller veya idealar alt bölümde, yani üçüncü bölümde bulunan her şeyi,

[125] John J. O'Meara, *a.e.,* s. 93

zaman ve mekân içerisindeki nedenleri, nesnelerin olanağını içinde taşıyan, biçimden bağımsız maddeyi yaratır. İlk örnekler değişmez olup, bütünlük taşırlar. Kelam (Logos) ile ilk örnekler zamandaştır, ama nedenleri yaratan Tanrı sözüdür (Kelam). Bu nedenler Tanrı'nın içindedir, Tanrı'dan gelirler. Tanrı'da sonsuz olan ilk nedenlerin, ideaların hepsi bulunur. Bunlar türler ya da sonsuz formlardır, hareketsiz özlerdir. Erigena Tanrı'dan geliş sırasına göre bu özleri şöyle sıralar: Tanrı'dan gelen ilk pay iyilik, ikincisi kendinde öz, üçüncüsü kendinde yaşam, sonra düşünme, akıl, bilgelik, erdem, hakikat gelir. İlk gelen iyi ideasıdır. Çünkü yaratmanın ve var olmanın nedeni, Tanrı'nın iyiliğidir. Tanrı yaratıklarına varlık verir, çünkü İyi'dir. Ama Erigena için ilk örnekler arasındaki bu sıralama bizim zihnimizde olup kendileri arasında bir sıralanma söz konusu değildir. İdealar yaratılmıştır, ancak yaratıcısıyla az ya da çok sonsuzluk ilişkisi içindedir. İdelerin sonsuzluğu zaman içinde Tanrı'nın önceliğine karşın, her zaman Tanrı'da bulunmaları anlamında bir sonsuzluktur.

Kendi kendilerini var edemeyen ideler mutlak anlamda sonsuz değildir[126].

Nesnelerin ilk modelleri olan ilk nedenler, bir anlamda ilahi irade ve herkesin bildiği biçimde idealar yani formlar veya türler olarak da adlandırılır. Nesnelerin bu nedenleri, nesneler yokken yaratılmışlardı. Tanrı bütün olmasını istediği her şeyin nedenlerini, onlar tür, cins veya birey olarak meydana gelmeden önce, her şeyin ilkesi olan Kelamında biçimlendirmişti. İkinci bölüme giren veya girmeyen veyahut bu bölümde olabilecek olan veya olamayan, ya da yüksek doğasından dolayı bu bölümde düşünülemeyecek diğer bütün varlıkları da Tanrı önceden kelamında biçimlendirmiştir.

Erigena'ya göre insan ruhuyla akıllar, bedeniyle de duyulur âlemle irtibatlıdır. Bu nedenle bünyesinde bütün her şeyi içermektedir. En yükseğinde en aşağısına kadar insanda bulunmayan yoktur bu nedenle ona bütünün çalıştayı denmiştir[127].

---

[126] Betül Çotuksöken-Saffet Babür, *a.g.e.*, s. 126; John J. O'Meara, *Eriugena, (Summary of the Periphyseon*), s. 94-105

[127] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 95

Evren

Erigena, *Periphyseon*'un üçüncü kitabında ilk nedenler yanında ilk nedenlerle yaratıklar arasındaki ilişkiye, özellikle İsâ (Logos, Kelam) ile yaratıklar, daha sonra İsa ile insan arasındaki ilişkiye ve teslise temas eder. Bu aynı zamanda doğanın üçüncü katmanı olan hem yaratılmış ama aynı zamanda yaratamayan katmanı, yani insanı ve insanın içerisinde bulunduğu evreni içerir. Doğan ve yok olan her şey bu katmana girer. Bu nesneler hiçbir şeyden doğsa da yine de Tanrı kelamından yaratılmışlardır. Hiçbir şeyden yaratıldıkları için bir başlangıçları bulunmaktadır. Tanrı kelamı içinde yaratıldıkları için de başlangıçları ve sonları bulunmaktadır. Bütün ilk nedenler her şeyin ilk nedeni olan tek Nedende yani Tanrı'nın kendisinde bulunmaktadır[128].

[128] John J. O'Meara, *Eriugena, a.e.,* s. 9105; Betül Çotuksöken-Saffet Babür, *a.g.e.,* s. 126

Dünya

Erigena, yukarıda da Tanrı'nın tecellisi bahsinde de gördüğümüz gibi, Tanrı ile yaratıklar arasında çok yakın bir ilişki kurmakta ve bunları birbirinden ayırmamaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Ona göre her şey aslında görünür olmayanın tezahürü, gizli olanın ortaya çıkışı, olumsuzun tasdiki, kavranamayanın kavranmasıdır.

Her şeyin ilk nedenleri Tanrı'yla zamandaştır ancak, yaratılmış olan kelamda (Logos'ta) yaratıklardır. Zamanda herhangi bir başlangıçları bulunmadan Tanrı ile birlikte ezelidirler, çünkü Tanrı'da vardırlar, ancak her açıdan ezeli değildirler çünkü başlangıçlarını Tanrı'dan almaktadırlar. Kelam evrenin yaratıcı aklı ve nedenidir, basit olup sonsuzca çeşitlidir. Basittir çünkü her şey, evren onda bölünmez ve parçalanmaz bir Birliktedir. Çeşitlidir, çünkü O her şeyle, nesneler aracılığıyla sonsuzca yayılmıştır, bu yayılım bütün her şeyin varlık nedenidir. Bu nedenle kelamda var olan yaratılmış olmakla birlikte aynı zamanda ezelidir.

İlk nedenler, Tanrı'yla ilişkilerinde yaşam, akıl, zekâ, hikmet (erdem), kudret, lütuf, hakikat, ezelilik ve yine akabinde aşk, huzur, birlik ve yetkinlik gibi bir dizgi içerisinde birbirini takip ederler. Yine bu ilk nedenlerin bütün hareketleri yaratıcılarının iradesini bilmeye yoğunlaşır. Doğrusu dizgi, bizim zihnimiz için söz konusudur. Ve bu dizgilerin yine bizim zihinlerimizde parçalanmaları, çoğalmaları veya sıralanmaları söz konusudur. Sahte Diyonizos'u takip eden Erigena iyiliği en genel ilahi nitelik ve lütuf olarak başa koyar. Çünkü Tanrı iyiliği neticesinde, her şeyi yoktan yaratmıştır, bu noktada iyilik, varlıktan önce gelmektedir. Dolayısıyla sadece var olanlar değil var olmayanlar da iyidir[129].

İlk nedenlerden cisimlere geçiş en genel cinsler, genel cinsler, yalın cinsler, yalın türler ve en özel türlerden (bireylerden) oluşan bir zincirleme sonucu gerçekleşir. İlk tözler kendi başlarına değil, türler içinde düşünülebilirler ancak; ama tür bir bireyler birliği değildir. Töz, cinsler ve türler halinde bölünür ve her bir cinste ve her bir türde bütün olarak bulunur: ama hepsine

[129] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 107-8

aşkın olduğundan, ne bireyler içinde ne türler içinde ne de cinsler içinde kavranabilir. Sonlu olan bir şeyin tanımı ancak yer ve zaman kategorileri aracılığıyla yapılır, öyleyse zaman ve yer mantıksal olarak cismin özünden önce gelir. Dört öğeden oluşan cisimler dünyasına geçişte yalın öğeler cisimsel-ruhsal bir ara öğe oluştururlar. Töz cisimden bağımsız olduğu gibi ilineksel dokuz kategori de cisimden bağımsızdır; Söz gelişi nitelik cisimden bağımsızdır, çünkü görülemez ve dokunulamaz, ancak görülen ve dokunulan şey nitelikli cisimdir. Aynı şekilde öteki kategorilerde cisimden bağımsızdır. Cisimden bağımsız olan bu kategorilerden cisme geçişi Erigena şöyle açıklamaktadır. Cisim bazı ilineksel kategorilerin birleşiminden oluşur, yani cisim cisimden bağımsız şeylerden oluşmaktadır. Bu kategorilerin birleşmesiyle ruhsal gerçeklikten maddi gerçekliğe geçilir, ama aslında tözün gerçekliği cismin içinde erimiştir. Neredeyse yok olmuştur[130].

[130] Betül Çotuksöken-Saffet Babür, *a.g.e.,* s. 127

İnsan

Periphyseon'un ikinci kitabında Erigena, ilk nedenlerin yanında yaratılışla ilgili İncil ayetlerini de açıklamaya çalışır ve sözü insana getirir. Ona göre kutsal kitapta Tanrı'nın başlangıçta ilk olarak yeri ve göğü yarattık ifadesi aslında Tanrı'nın, ilk evvel ismini verdiği, doğmamış İsa'da yarattığı bütün yaratıklarının ilk nedenleri olarak görmesi anlamına gelir[131]. Gök adı altında aslında makulatın ilk nedenleri, semavi özler buna karşın yer adı altında ise bu dünyanın evreni oluşturan duyumsanır nesneleri anlaşılır. İlk nedenler kendilerinde aslında biçimsizdir, ancak evrensel formlarında yani kelamda mükemmel yaratılmışlardır.

Erigena'ya göre insanoğlu ilk halinde, yani saf bozulmamış doğasında, günaha girmeden önce, Tanrı imajındaki haliyledir. Bu durumda da erkek ya da dişi diye bölünmemişti. Yani cinsiyetten uzaktı. Erkek dişi ayrımı günahtan sonra, Tanrı'nın ön bilgisinde olduğu gibi, düşüşle birlikte gerçekleşmiştir. İnsan, sadece

[131] John J. O'Meara, *a.e.*, s. 95

insandı. Ve ilk yaratıldığı mükemmel nedenlere bağlı kalması gerekiyordu. Şu anda gözüktüğü gibi değildi. Yaratıldıktan sonra, ilk yaratıldığında ve dönüşe yönlendirildiğindeki doğasının gizli nedenlerini içermektedir[132].

İnsanın kökeni tözü Tanrı'da sonsuzca bulunan insan idesindedir. İnsan dünyadaki en soylu ve en aşağı yönleri kendinde toplayan, beden ve ruhtan oluşan bir 'mikrokosmos' yani küçük bir evrendir. Yaratılmış dünyanın bütün görünümlerini insan içinde taşır. Bütün evrenin kendisinde onarılabileceği ve kurtulabileceği bir varlıktır. Melekler gibi akıl sahibidir. Hatta Tanrı imajında yaratılmış olması nedeniyle meleklerden de üstündür. Bir anlamda ilahi tabiatı (Tanrı'yı) temsil etmektedir. Bu temsil kendini Dünyanın inşasında da göstermektedir. Çünkü insan da tıpkı Tanrı gibi güce ve kudrete sahip olup, aklıyla doğada yaratıcı bir role sahiptir. Tıpkı Tanrı gibi, insan zihni de doğuştan ve onlar yaratılmadan nesnelerin bilgisine sahiptir. Bu nedenle insan ruhu aslında ilahi yaratıcısını temsil

[132] John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 95

etmektedir. Fark şudur: bütün nesneler ilk nedenler veya özsel formlar olarak ilahi idrakte mevcuttur ancak etki, yani sonuç olarak ise insan zihninde mevcuttur. İnsan zihni Tanrısal zihni yansıtmakta bir anlamda onun aynası, atölyesi ve taşıyıcısı olmaktadır[133]. İnsan ruhu Tanrı'nın etrafında döndüğünde bütün her şeyin nedenlerini üretir. Tanrı da, mutlak kavranamazlığıyla birlikte, insanda zuhur ederek bir idea olmaktan çıkar. İnsan onun ne olduğunu tam olarak bilemese de, kesinlikle onun var olduğunu bilir. İnsanın gerçek doğası sadece Tanrı'nın bildiği ezeli bir özdür[134].

Düşüşle birlikte bu durum değişmiş, doğuştan bilgi kaybolmuş ve insan ruhu kendine, bilgisizliğine ve sahip olduğu zenginliklere karşı bilgisiz bir duruma düşmüştür. Yaratıcıdan yüz çevirmiş, doğal vakarına saygısızlık yapmış ve çirkin hayvanların seviyesine inmiştir. Bu nedenle insan sadece açlıktan, hastalıktan, acıdan acı çekmemekte, ayrıca hayvanlar gibi birleşmede ve üremededir. Bu hayvanlık Erigena'ya göre, Tanrı'nın ilk

[133] Carlos Steel and D. W. Hadley, "John Scotus Eriugena", *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, ed. Jorge J. E. Gracia and Temothy B. Noone, Blackwell Publishing, USA, 2006, s. 402

[134] Carlos Steel and D. W. Hadley, *a.e.*, s. 403

başta yarattığı gibi ki kendi imajına ait değildir, çünkü Tanrı insanı başlangıçta meleklere benzer bir biçimde yaratmayı istemişti. Hatta Tanrı ilk başta insanı cinsiyetsiz bir biçimde, erkek ve dişi ayrımı yapmadan yaratmıştı. Yine yeniden dirilmede bu şekilde olacak yani cinsiyetsiz gerçekleşecekti. Ancak Tanrı insanın hürriyetini kötüye kullanacağını ve günaha gireceğini önceden bildiği için durumu değiştirdi, onu havyanlar seviyesine indirdi, günahın sonucu olarak insanoğluna yaratılışı ve kefaretin yerine getirilebileceği dünyayı tattırdı. Böylece Tanrı muhtemel sorunları önceden bilen mühendis gibi davrandı.

Doğanın bir özelliği de düşünmeye sahip olmasıdır. Hayvanlar gibi duyabilir, bitkiler gibi bitkisel yaşamı da vardır. İnsan ruh ve beden olarak anlaşılır ama özde onu oluşturan şey ruhtur. "Biz ruhuz ama beden biz değil" diyen Erigena insanın var olduğunu bildiğini, ama kendi neliğini bilmediğini savunur[135]. Nitekim insanoğlu Tanrı'nın da varlığını bilmekte ama onun ne olduğunu tam olarak idrak edememektedir.

[135] Betül Çotuksöken, Saffet Babür, *a.g.e.*, s. 127; John J. O'Meara, *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), s. 97-126

Erigena'ya göre insan ruhu duyumsal, akılsal ve zihni olmak üzere üç hareket içindedir. Birincisi duyulur olan hareket ve cisimler dünyasına yöneliktir. İkincisi düşünsel hareket, dünyayla ilişkisi içinde Tanrı'ya yöneliktir. Üçüncüsü ise sonsuz aşkınlığı içinde Tanrı'ya yöneliktir. Bu hareket bir anlamda doğamızda zekâ, akıl ve duyum üçlemesine de işaret etmektedir. Son harekette İnsan Tanrı'nın varlığını bilir ancak varlığını bildiği halde neye doğru hareket ettiğini bilemez. Çünkü bu hareket insan kendi doğasını aşar ve bu aşmanın gerçekleşmesi için Tanrı iradesine ihtiyaç duyulur. İkinci harekette, insan Tanrı'yı yine bilmese de onu bütün her şeyin nedeni olarak bilir ve öylece tanımlar. Bu harekette insan özgürlüğü esastır. Ancak Tanrı iradesi olmadığı zaman insan iradesi kötüyü gerçekleştirebilir. Çünkü Kötülük insan özgürlüğü sonucu ortaya çıkan bir şeydir ve doğal bir nedenden kaynaklanmaz[136]. Üçüncü harekette ise basit ve bileşiktir. Ruhun zihinsel hareketi ruhuyla, akli hareketi ise bedeniyle ilişkilidir.

[136] John J. O'Meara, *a.e.,* s. 99; Betül Çotuksöken-Saffet Babür, *a.g.e.,* s. 128

Erigena'ya göre ruhumuzun üç hareketi, zekâ (öz), akıl (kudret) ve duyum (eylem) ilahi iyiliğin üçlüğüne, yani teslise işaret etmektedir[137]. İnsan da bir anlamda teslis imajındadır. Çünkü var olanlar içerisinde Tanrı'yı sadece anlayan ve ona inanan insanoğludur. İnsan Tanrı'ya benzemekte, ona benzer bir biçimde yaratılmış bulunmaktadır. Ancak insan Tanrı'dan özgür iradesiyle uzaklaşmış ve ona benzemez olmuştur. Bu noktada Erigena doğal olarak insanın düşüşüyle de ilgilenmiş ve hedef olarak İnsanın kurtuluşunu hatta onunla birlikte bütün evrenin kurtuluş imkânını araştırmıştır. Yani insanın başlangıçtaki durumuna yani Tanrı'ya benzeyen durumuna dönmek için nasıl bir çaba harcaması gerektiğini düşünmüştür. Çünkü ona göre insan, bütün evreni aslında kucaklayan, özünde barındıran bir varlıktır ve bilgisiyle, daha doğrusu Tanrı bilgisiyle ve bilginin elde edildiği felsefeyle kurtuluşa erebilecek bir varlıktır. Ancak insan ruhu, maddi ve bedeni isteklerin etkisiyle parçalanmıştır. Salt bedensel şeylerle ilgilendiğinde bu parçalanmışlık son aşamasına ulaşmış olup, bundan kurtulması gerekmektedir. Bu kurtuluş sürecinde, çok

[137] John J. O'Meara, *a.e.,* s. 100-1

önemli olmakla birlikte, inancın yeterli olmadığını, sadece başlangıç olduğunu, ancak o inancın şafakta doğan güneş ışıklarının ilerlemesi gibi, ruhumuzda da felsefenin yol alması gerektiğini Erigena istemiştir[138]. Erigena'ya göre insanoğlu, Ahiret hayatında dünyevi niteliklerinden sıyrıldığı, ölümsüzleştiği ve cinsellikten uzaklaştığı için meleklerin statüsüne kavuşacak ve bir anlamda Tanrı'nın lütfuna mazhar olacaktır.

[138] Betül Çotuksöken-Saffet Babür, *a.g.e.,* s. 128

Hiçlik (Tanrı'ya Dönüş)

Doğanın dördüncü katmanı ne yaratıcı ne de yaratılmış olan bölümdür. Hiçliğe ve yokluğa karşılık gelmektedir. Başlangıcın bittiği yerdir, dönüştür, sonsuzluğa girmektir. Erigena metafiziğinde bir bütün halinde olan doğanın bu son katmanı da aslında ilk bölüm (mutlak varlık) kadar önemli olup, gerçekliğin bir başka ayrılmaz yönünü oluşturmaktadır.

Periphyseon'un beşinci ve sonuncu kitabında Erigena bütün her şeyin tekrar Tanrı'ya dönüşünü ele almaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Erigena'ya göre, bütün her şey Tanrı'dan gelmekteydi. Her şeyin başından itibaren sona doğru bir hareket ve dönüşüm içerisindedir. Bu hareket aslında doğa yasasının gereğidir. Nesnelerin geldikleri yere dönüşleri bir anlamda metafiziksel hareketliliktir. Gözüken veya gözükmeyen her nesne, tecelli yani Tanrı'nın görünümü olarak adlandırılabilirdi. Çünkü onların doğası Tanrı kelamıydı. Dolayısıyla her

şey, O'nunladır, O'ndadır ve O'nun içindir. O'ndan taşmış ve yine O'na dönecektir. İşte doğanın dördüncü ve son aşamasında bu dönüş söz konusudur. Tekrar Tanrı'ya katılma ve O'nda hiç olmaktır. Hiçlik veya yokluk da, ifade edilemez, kavranamaz ve bilinemez olan, gözlerin kamaştığı, göremez olduğu, ilahi varlığın ulaşılmaz parlaklığıdır.

Erigena'ya göre nesnelerin Tanrı'ya dönüşleri basamak halindedir. İtirafçı Maximus'tan esinlenerek İsa'nın ete kemiğe bürünmesinden hareketle erkek ve dişinin cinsiyetsiz bir insanlıkta birleşeceklerini, bütün ölümlülerin ruhsallaştırılmış insan doğasına katılacaklarını, sonrasında duyumsal dünyanın cennetle birleşeceğini, sonra yeryüzü ve gökyüzünün tekrar bir araya geleceğini, artık duyumsal dünyanın bir daha makulattan ayrı kalmayacağını, bütün etkilerin-sonuçların ilk nedenlerine, sonunda sebepleri aracılığıyla da, Tanrı'ya döneceklerini belirtir.

Bu dönüşte karşımıza çıkan Tanrı ile yaratıkların durumlarının nasıl olacağı konusunu da kendince çözen Erigena, bütün yaratılmışların Tanrı'ya dönüşmeleri

halinde bile ontolojik ayrılığın devam edeceğini belirtir. Nitekim demir ateşte eritildiğinde, onun ateşe dönüştüğü gözükür ve metalin özü korunmasına rağmen ateşten başka bir şey olmadığı sanılır. Hava da, aydınlandığında tamamen ışık olduğu sanılır. Erigena için genel ve özel olmak üzere iki dönüş bulunmaktadır. Genel dönüş bütün yaratıkların Tanrı'ya dönüşlerindeki son duraktır. Özel dönüş ise sadece Meleklere ve kutsanmış insanlara verilmiş olan azizelik veya tanrısallaşmadır. Dönüşte bütün insanlar, dünya da isterse lütuflanmış veya lanetlenmiş olsun aynı insan doğasının mükemmelliğine ulaşacaktır. Tabiat, Beden ya da mekân (hatta cennet ve cehennemde farklı yerler olmayacaktır) bakımından kişisel farklılıkları kalmasa da, Tanrı'ya yakınlıkları açısından farklılaşacaklardır. Doğru bir yaşam sürenler yaşam ağacının meyvesinden yiyebilecek ve tecellilerinin farklı derecelerinde Tanrı'yı görebileceklerdir. Lanetli kişinin ağaca ulaşması engellenecek ve ezeli olarak arzu ettiği şeylerin kışkırtmaları karşısında boş rüyalarla işkence çekecektir. Ölümden sonra arzu ettiği şeyleri gerçekleştirememesi cezaları olacaktır. Doğru insan ile kötü insan benzer biçimde görünüşler ile karşılaşacaklar,

ancak iyiler ilahi teemmülün temsilcileri olacaktır. Kişinin ezeliliği yaşamda neler yaptığıyla ilişkili olacaktır. Bu anlamda tek bir insanoğlu bütün duyumsal dünyadan daha değerlidir.[139]

Eriugena Tanrı'yı görmenin ve vasıtasız olarak onu bilmenin en büyük fazilet olduğunu belirtmiştir. Düşen bütün meleklerin, insanların ve bütün varlıkların en sonunda Tanrı'ya döneceğini belirten Eriugena, Cehennem azaplarının de sadece manevi olacağını ifade etmiştir[140].

Periphyseon'ın son bölümünde Erigena'nın bizlere vermeye çalıştığı mesaj Tanrı'nın kendini yarattığı ve onun hiçlik olduğudur. Bir yandan O, her şeyin nedenidir, aslında o her şeydir. Diğer yandan O hiçliktir, çünkü Tanrı kendini hiçlikten yaratır. Her hangi bir şeyden varlığını almaz veya hiçbir şeye borçlu olmaz. Mutlak yokluktan var eder kendini. Doğa da başka bir şeyden var olmuş değildir. Bu nedenle sonuçta Tanrı var olan ve var olmayan nesnelerin hiçliğidir. Buradaki hiçlik,

[139] Carlos Steel and D. W. Hadley, "John Scotus Eriugena", s. 405
[140] John Scotus Eriugena, *Periphyseon (The Division of Nature),* I. 14

maddede olduğu gibi herhangi bir eksiklik veya yoksunluk değil tam tersi, sonsuzca tamlıktır, kemaldir. Bütün bedenler elementlerden gelir, ancak elementler de hiçlikten doğar. Erigena için hiçlik, varlığın temelidir, varlığın geldiği yerdir ve yine varlığın kendisine döndüğü yerdir[141].

[141] Henry Bett, *Johannes Scotus Erigena, s. 840*

S o n u ç

Sentezci ve uzlaştırıcı kişiliğine rağmen Erigena'nın özgün bir düşünür olduğu açıktır. Diyalektiği önemseyen ve önceleyen her düşünür gibi Erigena da bazı kesimlerce, özellikle kilise tarafından acımasızca eleştirilmiş, aykırı düşüncelerine set çekilmeye çalışılmıştır. Kral Şarl'ın sempatisi ve korumasına karşın Papalığın rahatsızlığı ve itirazları önüne bazı engelleri çıkarsa da düşüncelerini yazmaktan çekinmemiş ancak bunu yaşamıyla ödemiştir. Ölümünden sonra bile kitaplarına konan yasak kalkmamış ve yakılmıştır.

Ortaçağ felsefesinde Boethius'tan (480-524) sonra uzun bir sessizlik görülür. Yaklaşık olarak 525-750 yılları arasında görülen bu durağanlıktan sonra Erigena felsefe tarihindeki yerini almaktadır. St. Anselm'e (1033–1109) kadar da kayda değer bir düşünür gelmeyecektir.

Bununla birlikte konumuna ve önemine paralel olarak Erigena'nın fikirlerinin kabul gördüğü veya yayıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Bunun arkasında sadece Ortaçağdaki durağanlık veya kilisenin itirazları değil, Erigena sisteminde bulunan eleştiriye açık noktaların varlığı da önemli rol oynamıştır. Sadece skolâstik dönemde değil, bunun yanında geleneksel Hristiyan inancına bağlı düşünürler de Erigena'yı oldukça eleştirmiş, hatta nasıl olurda Sahte Diyonizos gibi kim olduğu tam bilinmeyen yeni Platoncu bir düşünürü bu kadar kabullendiğini ve yücelttiğini sorgulamışlardır. Bu eleştirinin geri planında tabi ki Erigena düşüncesinde bulunan mistik unsurların yattığı açıktır.

İyi derecedeki Grekçesi ve Latincesi sayesinde antik dönem felsefesi ve ilk dönem Hristiyan kaynaklarına ulaşan, yeni Platoncu metafizikten esinlenen, felsefeyle dini birbirinden ayırmayan sentezci bir düşünürdür Erigena. Patristik felsefenin sonuyla Skolâstik dönemin başlangıcı arasında ki ara dönemde kısmen de olsa felsefenin tekrar yeşermesinde ve Karolanya Rönesans'ında önemli bir rolünü gözlemlemekteyiz. XI.

yüzyılın ortalarında Hristiyan dünyasında tartışılan ve ciddi kavgalara neden olan kader, alın yazısı, özgür irade, kurtuluş ve lanetlenme gibi bazı teolojik konularda yüksek sesle konuştuğunu, sadece kiliseye uygun olmayan açıklamalar yapmadığını, buna karşın tüm muhaliflerini karşısında birleştirdiğini de görmekteyiz[142].

Erigena'nın sistemi sadece Yeni Platoncu-mistik özellikler içermez. Bunun yanında Erigena metafiziğinin kendince bir mantığı ve idealizmi bulunmaktadır. Ona göre görmek görülen şeyden, işitmek de işitilen şeyden çok fazla bir değere sahiptir. Bunun gibi nesneler de bilinmeleri halinde vardırlar. Bu nedenle ideler, ilk nedenler, örnekler, tek gerçek olanlardır, Erigena için. Kısacası realite de duyumsal dünyada değil, ilahî idealarda bulunmaktadır.

Tanrı doğanın merkezindeydi Erigena için. İnsan da yaratılışın merkezindedir. Özgür iradesi ile günaha düşmeden önce cinsellikten uzaktı. Tanrı imajındadır.

---

[142] Peter King, "Philosophy in the Latin Christian West: 750-1050", *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, ed. Jorge J. E. Gracia, Timothy B. Noone- Malden, Blackwell, Australia 2006, s. 33

Düşüşle birlikte cinsellik başlamıştır. Düşüşü de pek çok Hristiyan'ın düşündüğü gibi Tanrı'nın önceden karar vermesiyle değil, kişinin özgür iradesiyle yorumlar. Çağdaşlarından ayrı bir biçimde gerçek felsefe ile gerçek dinin birliğini savunması ve akıl ile otorite arasında bir uygunluk olduğunu belirtmesi papalığın etkin olduğu Katolik ortaçağ düşüncesinde oldukça cesaret isteyen bir çıkıştır. Düşüncelerinin çarpıcılığına rağmen, Erigena'nın eserlerinin etkisi sınırlı kalmıştır. XIII. yüzyıl başta olmak üzere hayranları bulunmasına rağmen kilise ile arası iyi olmamış, Valence (855) ve Langres (859) konsüllerince düşünceleri eleştirilmiş, 1225 tarihinde bile yani ölümünden çok sonraları bile Papa Honorius III tarafından eserleri yasaklanmış ve kopyaları yakılmıştır.

XIX. yüzyıldaki Alman idealist düşünürlerce yeniden keşfedilinceye kadar Erigena'nın etkisi çok az bir düzeyde kalmıştır. Bununla birlikte Sahte Diyonizos'tan yaptığı çevirileri okunmuş, *teophany* yani duyumsanır dünyanın Tanrı'nın bir açılımı olduğu biçimindeki görüşü zaman zaman taraftar bulmuştur[143]. Tanrı'nın kendi

[143] Carlos Steel and D. W. Hadley, "John Scotus Eriugena", s. 405

kendini yaratması olarak da yorumlanan bu düşünceler daha sonraları Schelling ve Hegel'i de kendine çekmiştir.

Erigena'nın felsefesinin bazı yönleriyle Hristiyanlıkla örtüştüğü açıktır. Diğer bir deyişle Hristiyanlığın bazı ilkelerinin Yeni Platonculukla yorumlanması mümkün olup, zorunlu bir çatışma gözükmemektedir. Tanrı'nın oğul İsa biçiminde gelmesi (Enkarnasyon) ve kefaret anlayışı bunlar arasındadır. Bir Hristiyan açısından İsa'nın ete kemiğe bürünmesi ve günahkâr insan için ödediği kefareti, Erigena felsefesinde görülebilir. Bu anlamda yaratılmış evrenin Tanrı'dan taşmasını, ete kemiğe bürünmek (enkarnasyon), buna karşın Tanrı'ya geri dönüşü de kefaret olarak değerlendirmek veya öylece tasvir etmek mümkündür. Ancak bunun yanında Katolik bir Hristiyan için Erigena'nın metafiziğinde sübjektivizm ve mistisizm açık bir biçimde kendini göstermektedir.

Yoktan yaratılışa ve vahye inanan bir Hristiyan'ın, Erigena'nın yeni Platoncu fikirlerine yani bir yandan taşmaya, içkinliğe ve tecelliye, diğer yandan ise

agnostisizmle sonuçlanabilecek olan Tanrı'nın öz ve varlık ötesi oluşu anlayışına katılması zor olacaktır.

Hristiyan ilahiyatında vurgulanan aşkınlığın reddedilmesi, bunun yanında Tanrı'nın dünyayı kendi öz doğasından yarattığının söylenmesi yaratıcı ile yaratan arasındaki farkı ortadan kaldırmıştır. Diğer bir deyişle kadiri mutlak ile zayıf ve muhtaç olan kulları arasındaki ayrım ve keskin metafizik karşıtlık bir anda silinmiştir. Ortaçağ Felsefe tarihçisi W. T. Jones'a göre aşkınlık, Tanrı ile insan arasındaki ayrım, insana ödevlerini hatırlatıyor, kibri ve gururu önlüyor, alçak gönüllü olmasını hatırlatıyor, kurtuluş umudu ve lanetlenme korkusunu bertaraf ediyordu[144].

Üçüncü katmanda yaratılan ile yaratan kesin bir biçimde birbirinden ayrılmıştı. Ancak son bölümde, yani taşmanın ters döndüğü ve geldiği kaynağa geri aktığı katmanda, dördüncü düzeyde, insanın tanrısal olanın içerisine girdiği, orada özümsenip eridiği belirtilmişti. İslâm düşüncesindeki karşılığıyla insan, *fenafillah* oluyordu. Ancak bu noktada bireysel ölümsüzlükten,

[144] W. T. Jones, *Batı Felsefesi Tarihi II*, s. 288

ceza ve mükâfattan söz edilemezdi. Çünkü İnsan Tanrı'da kayboluyor, Tanrı'da eriyordu. Bu yaklaşım da kilisenin tasvip edebileceği bir durum olmamış ve Erigena'ya eleştiriler getirmiştir.

Yine yeni Platoncu felsefenin gereği Erigena metafiziğinde günahın ve kötünün yeri belirsiz hale gelmişti. Evren Tanrı'nın eğer bir tezahürüyse o zaman var olan her şey iyi olacaktır. Durum böyle olunca günah ve kötü, hatta cehennemin kendisi bile yaratıcıya geri dönüyor. Erigena'nın yaratılışla ilgili olarak yeni Platoncu taşma anlayışını benimsemesi diğer yandan da Tanrı'yı yaratıcı olarak görmesi tartışılan ayrı bir nokta olmuştur. Bu tartışmayı da Erigena Tanrı'nın insanlara kutsal kitapta anlayacağı biçimde konuştuğunu, ayrıca yoktan yaratmanın doğru olduğunu çünkü Tanrısal doğanın varlığın ötesinde bulunduğunu söyleyerek çözmeye çalışmıştır. Ancak Erigena metafiziğinin teknik dili içerisinde bakıldığında bu Tanrı'nın yok olduğu anlamına dahi gelecektir. Erigena da zaten Tanrı'yı doğa bölümlemesindeki son katmanda hiçlik veya mutlak

yokluk olarak tanımlamıştı[145]. Bu eleştiri aslında Erigena'nın şahsında yeni Platoncu düşünceye dahası mistik felsefeye yapılan ciddi bir eleştiridir. İslâm düşüncesinde de İbn Arabi'nin şahsında benzer bir tartışmayı görmek mümkündür. Tanrı'nın bir yandan bâtın (gizli) olması, diğer yandan zâhir olması yaratıklarda gözükmesi tartışmayı bünyesinde barındıran hususlardır. Dışardan bakanlar için tartışmanın bir tarafında panteizm, diğer tarafında ise agnostisizm duruşu söz konusudur. Her ikisini de kabul etmeyenler, mesela teistler için bu hiç de doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Erigena'nın metafizik anlayışında diyalektik unsurlar ağır basmaktadır. Bu çerçevede karşıtlıkları uzlaştırma çabası Erigena'nın bir diğer önemli özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Akılla otoriteyi, felsefeyle dini, varlıkla yokluğu, doğada var olanla var olmayanı, teklikle çokluğu, soyutla somutu, Tanrı'nın bir olmasıyla üç olmasını, aşkınlığıyla içkinliğini, bilinmesiyle bilinememesini, yoktan yaratma anlayışıyla Tanrı'dan

[145] W. T. Jones, *Batı Felsefesi Tarihi II*, s. 286-290

taşmayı, varlığın çıkışıyla tekrar ona dönüşünü (hiçliği) büyük bir ustalıkla uzlaştırma gayreti gözükmektedir.

Mevcut varlık dünyamızda başka türlü metafizik denemeler de olacaktır hiç kuşkusuz. Felsefe tarihi de başından sonuna bu tür denemelerle doludur. Ancak her şey, "O'nunladır, O'ndadır ve O'nun içindir, O'ndan taşmış ve yine O'na dönecektir" diyen Erigena'nın denemesi, özgünlüğünü ve çekiciliğini uzun bir süre koruyacak gibidir.

K a y n a k ç a

Arruzza, Cinzia, *The Authority of Reason: On John Scottus Eriugena's Periphyseon*, I. 508C- 513C

Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi V*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010

Augustine, *Confessions*, çev. R. S. Pine Coffin, New York 1961

..... , *The City of God*, çev. John Healey, London 1934

Berthold , George C., *Maximus Confessor Selected Writings*, trans. George C. Berthold, Paulist Press, New Jersey, 1985

Bett, Henry, *Johannes Scotus Erigena,* Cambridge University Press, 1925

Blewitt, George John, *The Study of Nature and the Vision of God* ,

Bradshaw, David, "Maximus The Confessor", *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquiety*, II, ed. Llyod P. Gerson, Cambridge 2010

Brisson, Luc, "Plato", *Encyclopedia of Religion II*, ed. Lindsay Jones, Detroit 2005

Cevizci, Ahmet, *Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Asa Kitabevi 2001

Çotuksöken, Betül - Babür, Saffet, *Ortaçağda Felsefe*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1993

De Libera, Alain *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Ayşe Meral, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005

Eriugena, Johanes Scottus, *De Divina Preadestinatione, Liber*. ed.Goulven Madec, Turnhout: Brepols, 1956

....., *Periphyseon (The Division of Nature),* çev. I. P. Sheldon-Williams, Washington 1987

Gilson, Eitenne, *Ortaçağda Felsefe*, Çev. Ayşe Meral, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007

Hankey, Wayne, and Gerson, Llyod P., "John Scotus Eriugena", *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquity*, ed. Lloyd P. Gerson, Vol. II, Cambridge 2010

Hyman, Arthur & Walsh, James J., *Philosophy in the Middle Ages,* (ed., Hackett Publishing Company, Cambridge, 1983

Jeauneau, Edouard, *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Betül Çotuksöken, İletişim Yayınları, İstanbul 1988

Jones, W. T., *Ortaçağ Düşüncesi Batı Felsefesi Tarihi, II*, İstanbul 2006

King, Peter, "Philosophy in the Latin Christian West: 750-1050", *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, ed. Jorge J. E. Gracia, Timothy B. Noone, Malden : Blackwell, Australia 2006

Manas, *Great Reformers: Erigena* , Volume I, No. 42, October 20, 1948

Moran, Dermot, "Eriugena, Johannes Scottus (c. 800-877)", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig, s. 402

O'Meara, Dominic J., "Plotinus", *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquiety*, II, ed. Llyod P. Gerson, Cambridge 2010

O'Meara, John J., *Eriugena*, (*Summary of the Periphyseon*), Clarendon Press, Oxford 1988

Parker, John, *Dionysius the Areopagite, Works (1897)*, James Parker and Co, London 1897

Perl, Eric, "Pseudo-Dionysius The Areopagite", *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquiety*, II, ed. Llyod P. Gerson, Cambridge 2010

Platon, *Yasalar*, *I.-XII. Kitaplar*, Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1994

Plotinus, *Enneadlar-Seçmeler-*, çev. Zeki Özcan, Asa Kitabevi, Bursa 1996

....., *The Enneads*, çev. Stephan MacKennave B. S. Page, London 1952

Questen, Johannes, *Patrology*, Christian Classics, Inc.,Westministers, Maryland, 1994

Rorem, Paul, *Eriugena's Commentary on the Dionysian Celestial Hierarchy*, Canada 2005

Shahzad, Qaiser, *A Comperative Analysis of The Cosmological Doctrines of Eriugena and Ibn 'Arabi*, University of The Punjab, Lahore Pakistan 2010

Steel, Carlos- Hadley, D. W., "John Scotus Eriugena", *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, ed. Jorge J. E. Gracia and Temothy B. Noone, Blackwell Publishing, USA, 2006

Topaloğlu, Aydın, *Filozofların Tanrısı: Teistik Perspektif*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2014

Vorlander, Karl, *Felsefe Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004

Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul 1993

Whitehead, Alfred North, *Process and Reality an Essay in Cosmology*, ed. Donald W. Sherburne, David Ray Griffin, New York: The Free Press, 1978

Dizin

Adversus Eunomium, 62
aforoz, 29
agnosia, 76
agnostisizm, 151
Ahiret, 24, 139
ahlâk, 60
Alfred the Great, 29
Alın yazısı, 8
Alumnus, 42
Anasır-ı Erba'a, 56
Anselm, 7, 14, 145
apophatic, 118
Areopagos, 34, 70
Aristoteles, 42, 47, 54, 92, 121, 122
Arius, 62
Athanasius, 62
Atina, 34, 63, 68, 70
Augustinus, 8, 16, 25, 26, 28, 40, 47, 49, 58, 59, 62, 66, 69, 83, 90, 105, 107
Aziz Ambrosius, 16, 84
Aziz Pavlos, 34, 70
Basileios, 16, 49, 58, 62, 63, 65, 68
bâtın, 151
Bir, 19, 40, 46, 54, 55, 56, 57, 72, 73, 75, 105, 114, 116, 135, 143, 148
Boethius, 7, 27, 32, 83, 145
Büyük Basil, 62
Büyük Nikolas, 13
Carmina, 47
Cehennem, 28, 143
cehennem azabı, 9, 15, 84
Cennete, 32
Charles le Chauve, 23
Charles the Great, 23
Commentator, 30
Confessiones, 58
Confessor, 41, 76, 77, 78, 79, 153
conversion, 75, 96
Corpus areopagiticum, 33, 34, 35, 36, 71
Cumhuriyet, 52
De Ambiguis, 41
De Coelesti Hierarchia, 36, 37, 72
De Divina Praedestiatione, 26, 27
De Divinis Nominibus, 36, 72
De Ecclesiastica Hierarchia, 36, 38, 72
De homini sopificio, 41
De Interpretatione, 47
De Mystica Theologia, 36, 72
De praedestinatione, 84, 86, 91
Demiourgos, 52
Demiurgos, 53
Denis, 35, 39, 70
Din Felsefesi, 11
diyalektik, 28, 37, 151
Diyonizos, 16, 20, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 49, 58, 66, 70,

71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 83, 106, 112
Doğa, 7, 9, 17, 19, 43, 44, 46, 97, 99, 112, 126, 143
Doğa kavramı, 9
dynamis, 78
Eckhart, 26
Eire, 21
ekstasis, 76
energia, 78
Enkarnasyon, 148
Enneades, 54
Enneadlar, 49, 50, 54, 155
Epistolae, 36, 38, 72
Erin, 21
Eriugena, 95, 114, 143
Eunomius, 62, 65, 68
evharistiya, 84, 85
Evren, 75, 79, 112, 114, 150
Fa'al Akıl, 56
Fârâbî, 54
Felsefenin Tesellisi, 27, 32
feyz, 55
Filistin, 63
Filoloji, 31, 32
Florus, 90
Fransa, 23, 27, 29, 85
Gal, 22
Gloss, 32
Gnosis, 81
Gottschalk, 25, 84, 85
Gregorios, 41, 49, 58, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 76, 77, 83, 105
Grek, 8, 9, 16, 17, 42
Günah, 9, 26
Hegel, 148
Heiric of Auxerre, 23
Herakleitos, 51
heyûla, 56
Hristiyanlık, 12, 17, 27, 39
hiçlik, 7, 27, 43, 46, 97, 114, 127, 143, 151
Hiçlik, 43, 115, 140, 141
hikmet, 27, 36, 86, 93, 132
Hilduin, 35, 39
Hincmar, 24, 84, 85, 86, 90
Homer, 28
Homilia in Johannem, 41
Honorius, 29, 96, 148
Iamblichos, 49
İbn Arabî, 49, 52, 82, 113, 151
İbn Rüşd, 14, 91
İbn Sînâ, 54
İbrahim, 121
idealar, 50, 51, 54, 55, 75, 79, 125, 127, 128, 129
ilk modeller, 128
İlk Nedenler, 126
inâyet, 52
İncil, 41, 134
İngiltere, 29
inkârın inkârı, 74
İnsan, 15, 59, 66, 67, 80, 81, 89, 92, 100, 134, 135, 137, 138, 147, 150
İrlanda, 12, 20, 21, 22, 39
İsa, 28, 38, 62, 78, 92, 125, 130, 134, 141, 148
İshak, 121
İskenderiyeli Origenes, 16
İskoçya, 20
İslam, 13, 14, 19, 49, 55, 91, 113, 118, 120, 150, 151
İstanbul, 11, 12, 14, 16, 22, 34, 47, 53, 63, 70, 95, 105, 154, 155, 156
İtirafçı Maximus, 8, 16, 17, 34, 47, 49, 58, 66, 76, 84, 106
James Ussher, 21
Jean Sarrasin, 40
Kader, 14, 24, 27, 28, 38, 42
Kapadokya, 41, 48, 58, 62, 68, 77
Karolanya, 12, 13, 16, 22, 146
Karolanya Rönesans, 22
kataphatic, 118
kataphatik, 74

kategoriler, 121
Kayseri, 16, 62, 63, 68
kefaret, 148
Kefaret, 36
Kelam, 128, 130, 131
Kilise, 38, 72
Kindi, 13
kötülük, 14, 26, 33, 88, 89, 119
Kral Şarl, 16, 23, 29, 33, 35, 39, 71, 84, 85, 145
Kurtuluş, 36
Langres, 28, 148
Laon'lu Pardule, 24
Latin, 8, 16, 17, 24, 31, 40, 42, 46, 76, 83, 147, 154
Logos, 79, 80, 81, 105, 128, 131
Louis le Pieux, 39
Malmesbury manastırı, 29
manastır, 22
Marius Victorinus, 49, 58
Martianus Capella, 24, 27, 31, 32
Maximus, 41, 76, 77, 78, 79, 81, 141, 153
Meleklerin, 37
Merkür, 32
metafizik, 8, 149, 151, 152
Mezopotamya, 63
Michel, 39
mikrokosmos, 135
mistisizm, 8, 149
moiratheou, 80
monastik, 22
monizm, 18
Mutlak-Bir, 56
natura, 98
natüralist, 90
Nazianzoslu Gregorios, 16
Nikolas, 13, 28, 39
Nissa'lı Gregorius, 16
Nous, 55, 81
Nutritor, 42
Orbais'li Gottschalk, 25
Origenes, 67, 83
ousia, 63, 78
özgür sanatlar, 16, 23, 31
özgür sanatları, 15
pagan, 24, 32
Palace School, 23
panteist, 76, 90, 96
panteizm, 18, 151
Pardulus, 85
Paris, 21, 23, 29, 39
Parmanides, 51
Patrick, 22
Pelagiusçulukla, 90
Periphyseon, 17, 35, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 65, 95, 99, 101, 105, 114, 126, 130, 134, 140, 143, 153, 154
phanio, 113
Philo, 42
Phusiologia, 43
physis, 98
Platon, 22, 28, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 58, 59, 92, 101, 155
Plotinos, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 73, 83
Plotinus, 54, 55, 56, 155
Politicus, 52
Porfirios, 49, 51
primordial causes, 128
procession, 75, 96
Proklos, 18, 49, 51, 71, 72
Prudentius, 90
Pseudo-Diyonizos, 8
Questionsto Thalassius, 41
Reims'li Hincmar, 24
Rheims, 24
Robert Grosseteste, 40
Roma, 15, 34, 39, 70, 83
ruh, 52, 54, 97
Ruh, 37, 57, 75, 77
Sahte Diyonizos, 16, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 56, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78,

84, 85, 96, 105, 112, 132, 146, 148
Saint-Denis, 21, 39
Saray okulu, 23
Schelling, 148
Scottus, 20, 27, 28, 29, 47, 153, 155
Scotus, 7, 12, 20, 24, 26, 27, 35, 43, 45, 47, 95, 114, 136, 142, 143, 148, 153, 154, 156
Sembolizm, 37
Skolastik, 7, 16, 29, 84
Sudûr, 55
Suriye, 34, 63, 70
Sühreverdi, 49
Süleyman, 22
Şarl, 23, 39, 85
Tanrının tecellisi, 18, 55, 75, 117, 131
tasdik, 43, 75, 94, 97, 119, 120
taşma, 18, 19, 75, 78, 112, 150
tecelli, 43, 46, 112, 113, 140
Tecelli, 107, 112, 113
teistler, 151
tenzih, 43, 118, 120
teoloji, 9, 22, 24, 43, 68, 118, 120
Teolojik Söylem, 68
Teslis, 65, 73, 124
The City of God, 58, 153
The Division of Nature, 95, 114, 143, 154
Theaetetus, 52
Theologia, 54
theophany, 19, 106, 112, 113
theos, 113
theosis, 76, 81
Thomas Aquinas, 29
Timaeus, 52
Timaios, 50
Üç hipostaz, 50
Vaftiz, 38
vahdet-i vücut, 19
Valence, 27, 148
Vecd, 80
Viking, 22
Whitehead, 50, 156
yaratılan yaratıcı, 126
Yasalar, 52
Yeni Platoncu, 7, 8, 9, 12, 16, 36, 47, 48, 49, 58, 66, 72, 74, 84, 97, 112, 147
Yuhanna İncili, 41
zâhir, 151